

DEMOGRÁFIA

DEMOGRÁFIA

---

65. ÉVFOLYAM, 2-3. SZÁM

Budapest
2022

Az MTA Demográfiai Bizottsága és
a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Folyóirata
Alapítás éve: 1958

A Population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Demographic Research Institute
Founded in 1958

A szerkesztő bizottság tagjai | Editorial board
BARTUS Tamás, BUKODI Erzsébet, DÖVÉNYI Zoltán, ELEKES Zsuzsanna, GÁBOS András,
GÁL Róbert Iván, GÁRDOS Éva, JANKY Béla, JÓZAN Péter, HOÓZ István, KOVÁCS Erzsébet,
RÓBERT Péter, SPÉDER Zsolt (elnök), TAKÁCS Judit, TOMKA Béla, TÓTH Pál Péter, VALUCH Tibor

Szerkesztőség | Editors
KAPITÁNY Balázs főszerkesztő | editor-in-chief
BÁLINT Lajos szerkesztő | editor
MURINKÓ Livia szerkesztő | editor
SZABÓ Laura szerkesztő | editor
TÁTRAI Patrik szakmai lektor | copy editor
TÖRŐ Ágnes szerkesztőségi titkár | editorial secretary

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

Kiadja a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
Felelős kiadó: Spéder Zsolt igazgató

Olvasószerkesztők: Nagy Ildikó és Törő Ágnes
Design: Anagraphic
Tördelőszerkesztő: Simonné Horváth Gabriella
ISSN 0011-8249

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Szabó Laura: Előszó a "Roma népesedési viszonyok, 1990–2011"
tematikus különszámhoz 103
- Szabó Laura, Spéder Zsolt: A roma népesség termékenységének
összehasonlító vizsgálata négy kelet-közép-európai országban 117
- Spéder Zsolt: A hazai „roma kötődésű” népesség termékenységi
magatartásának egyes jellemzői (Előtanulmány egy népesség-
előreszámításhoz) 155
- Bálint Lajos: Kísérlet a roma népesség várható élettartamának
meghatározására 173
- Durst Judit: A magyarországi alacsony képzettségű romák
transznacionális migrációja, periodikus mobilitása:
egy etnográfiai kutatás tanulságai Észak-Magyarországról 211
- Szabó Laura: Roma-nem roma vegyes párkapcsolatok és etnikai
reprodukción a roma nemzetiségű nők körében Magyarországon,
1990, 2011 235
- Obádovics Csilla: A magyarországi „roma kötődésű” népesség
előreszámítása 2050-ig 279

SZERZŐINKNEK 311

MEGRENDELŐLAP 315

CONTENTS

STUDIES

Laura Szabó: Foreword to the special edition Demographic issues of roma population from Hungary, 1990–2011	103
Laura Szabó, Zsolt Spéder: A comparative study of the fertility of the roma population in four East-Central European countries	117
Zsolt Spéder: Fertility characteristics of the roma population in Hungary, 2011. Preliminary study for a roma population forecast	155
Lajos Bálint: An estimation of the life expectancy of the roma population	173
Judit Durst: Transnational migration and periodic mobility of low-educated roma in Hungary: lessons from an ethnographic research from Northern Hungary	211
Laura Szabó: Roma – non-roma mixed ethnic partnerships and ethnic reproduction among roma women in Hungary, in 1990 and 2011	235
Csilla Obádovics: Roma population forecast in Hungary until 2050	279
SZERZŐINKNEK (FOR OUR AUTHORS)	311
MEGRENDELŐLAP (ORDER FORM)	315

**ROMA NÉPESEDÉSI
VISZONYOK, 1991–2011**
Tematikus különszám

SZERKESZTETTE: SZABÓ LAURA
SZAKMAI LEKTOR: TÁTRAI PATRIK

ELŐSZÓ A „ROMA NÉPESEDÉSI VISZONYOK, 1990–2011” TEMATIKUS KÜLÖNSZÁMHOZ

SZABÓ LAURA

ÖSSZEFOGLALÓ

A Demográfia című folyóirat különszámát a roma népesség demográfiai folyamatainak bemutatása céljából szerkesztettük. A feladat nem volt könnyű, hiszen a definíciós eltérések miatt egyrészt nem magától értetődő, hogy ki a roma, másrészt, a statisztikai adatgyűjtések nem mindig tartalmazzák a népesség megoszlását etnikai háttér szerint. A módszertani nehézségek ellenére úgy gondoljuk, hogy az elérhető statisztikai adatokat fel kell dolgozni és be kell mutatni, hiszen ennek során olyan összefüggésekre tudunk rámutatni, amelyek segítenek megérteni a roma népesség demográfiai viselkedését. Ezért a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Demográfia különszámában olyan tanulmányokat gyűjtöttünk össze, amelyek a 2000-es évek első felében, Magyarországon (és a szomszédos országokban) élő roma népesség demográfiai jellemzőit elemzik: bemutatják a roma népesség termékenységi, halandósági, migrációs viszonyait és a demográfiai szempontú asszimilációt. Ha leírjuk ezeket a folyamatokat, áttekintjük ezek időbeli alakulását, illetve feltételezéseket fogalmazunk meg a jövőbeni trendekről, akkor arra is vállalkozhatunk, hogy megbecsüljük a roma népesség számának és korszerkezetének 2050-ig tartó alakulását.

Kulcsszavak: roma népesség, roma előreszámítás, termékenység, halandóság, migráció, etnikai reprodukció

Szabó Laura, tudományos munkatárs, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
E-mail: szabo@demografia.hu

BEVEZETÉS

A roma népesség demográfiai folyamatait mind a szakemberek, mind a társadalmi nyilvánosság körében folyamatos érdeklődés övezi. Ennek ellenére kevés az adatokra épülő, a demográfiai folyamatokat, illetve magatartást számszerűsítő elemzés. Ez nem véletlen, hiszen ez a kutatási terület számos módszertani akadállyal terhelt. Annak ellenére, hogy a roma népesség körülhatárolása számos buktatót rejt magában, mégis úgy gondoljuk, hogy fontos az elérhető statisztikai adatok elemzése, hiszen ennek révén olyan összefüggésekre tudunk rámutatni, amelyek – figyelembe véve a fenti korlátokat is – közelebb visznek a roma népesség viszonyainak megértéséhez. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Demográfia folyóiratának különszámában erre teszünk kísérletet.

Ebben a kiadványban olyan tanulmányokat gyűjtöttünk össze, amelyek a 2000-es évek első felében a Magyarországon (és a szomszédos országokban) élő roma népesség demográfiai jellemzőit elemzik: bemutatják a roma (cigány) népesség alakulását meghatározó termékenységi, halandósági, migrációs és asszimilációs folyamatokat. Ha áttekintjük ezeket az összetevőket, ezek időbeli alakulását, illetve a jövőbeni trendeket illetően meg tudunk fogalmazni feltételezéseket (hipotéziseket), akkor arra is vállalkozhatunk, hogy megbecsüljük a roma népesség számának és korszerkezetének 2050-ig tartó alakulását.

A kötetben szereplő tanulmányok önálló elemzéseknek tekinthetők, még akkor is, ha egyik-másik tanulmány előtanulmányként szolgált a roma népesség előreszámításához. Az elemzések nem épülnek szigorúan egymásra, így az olvasók érdeklődésének függvényében külön-külön is olvashatók. A roma népesség alakulásának előreszámítását bemutató fejezetben leírtak értelmezéséhez azonban nagy segítséget jelenthetnek az azt megelőző tanulmányok. Köztudott, hogy egy népesség számának jövőbeli becslése (előreszámítása) számtalan bizonytalansággal jár. Ez igaz az egy adott területen élő bármilyen kisebbség számának előreszámítására, és hatványozottan igaz a közép-kelet-európai, így Magyarországon élő roma kisebbség esetében. Gondoljunk csak arra a roma etnikai hovatartozásról máig nyugvópontra nem jutó vitára, hogy nincs egyértelmű meghatározása, ki tartozik a roma népességhez. A roma népesség számára vonatkozó, egymástól számottevően is eltérő népességszámbecsléseknek éppen az eltérő népességhatárolás az egyik oka. A feladatot tovább nehezíti, hogy egy ilyen nehezen lehatárolható népesség minden egyes demográfiai összetevőjére becsléseket kell készíteni. Ezért elengedhetetlen minden népesség-előreszámítást megelőzően az egyes népességkomponensek részletes áttekintése és jövőbeni alakulásának becslése. Ezt teszik tulajdonképpen a kötetben

szereplő, roma népességre vonatkozó termékenységi, halandósági, migrációs és asszimilációs elemzések is.

A kötetben szereplő tanulmányok egy része az Emberi Erőforrások Minisztériuma, Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkársága számára 2013–2019-ben készített előzetes beszámolókra épül, amelyeket a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet készített a roma népesség létszámára, halandóságára és előreszámítására vonatkozóan (Kapitány et al., 2013, 2014; Spéder, Bálint, Pakot, 2018; Obádovics et al., 2019). Az elemzések a 2011. évi népszámlálási adatokból indultak ki, amikor 308.957 válaszadó vallotta magát roma nemzetiségűnek, míg a KSH bővített definícióját tekintve (a nemzetiség mellett az anyanyelvet és a családban, baráti körben beszélt nyelvet is figyelembe véve) 315.583 volt a roma „nemzetiséghez tartozók” száma (KSH, 2011). Ugyanakkor a környezete által romának minősített személyek számát már 2010–2013-ban is 876 ezer főre becsülték a szakértők (Pénzes et al., 2018). Így a kutatókban felmerült az igény, hogy a népszámlálási adatokból kiindulva, de további társadalmi-statisztikai szempontokat figyelembe véve úgy bővítsék a népszámlálással lehatárolt roma népesség létszámát, hogy azzal demográfia előrejelzéseket, elemzéseket lehessen végezni (Kapitány et al., 2013). Az így mért roma népességgel egyúttal csökkenthető a mintegy 300–400 ezer fős különbség a roma „nemzetiséghez tartozók” (KSH, 2011) és a külső szakértők által romának minősített népesség között is. Ennek az elemzési munkának a végeredménye egy, az önbevalláson alapuló népesség-nél nagyságrendileg nagyobb lélekszámú roma populáció lehatárolása, amelyet a kutatók „roma kötődésű” népességként neveztek meg, aminek a létszáma 2011-ben 554 ezer fő volt. E népesség körülhatárolásához elvégzett lépéseket az Előszó fejezet Módszertani mellékletében foglaljuk össze.

A *Demográfia* különszámában szereplő tanulmányok közül három a „roma kötődésű” népesség körében végzi elsősorban az elemzéseit és becsléseit: azok, amelyek a termékenységi és halandósági folyamatokat, illetve a népesség-előreszámítást mutatják be. A különszámában szereplő többi tanulmány más-más roma népesség definícióval dolgozik. Két tanulmány – egyik a romák termékenységét vizsgálja nemzetközi összehasonlításban, másik a roma népesség körében elterjedt vegyes párkapcsolatok prevalenciáját elemzi – szűkebb klasszifikációt használ: azokat tekinti a roma népesség körébe tartozóknak, akik magukat roma nemzetiségűnek vallották a népszámlálási kérdések során. A roma migrációról értekező, kvalitatív kutatási adatokra épülő tanulmány szintén az önbevalláson alapuló identifikáció alapján tekinti romának az interjúalanyait.

A különszám első, Szabó Laura és Spéder Zsolt által jegyzett tanulmánya a Magyarországon, Szlovákiában, Romániában és Szerbiában élő roma nők szüle-

tési kohorszok szerinti termékenységet hasonlítja össze a 2011. évi népszámlálások önbevalláson alapuló nemzetiségi kérdésére támaszkodva. Az elemzések azt mutatják, hogy a roma nők termékenységi magatartása ezekben az országokban nagyon hasonló, akár összességében, akár a születési kohorszok közötti összevetésben vizsgáljuk. Az adatok egyértelműen jelzik, hogy az iskolai végzettség szintje erőteljesen befolyásolja a romák átlagos gyermekszámát, mert minél magasabb az iskolai végzettségük, annál kisebb a különbség a roma és nem roma nők átlagos gyermekszámában. Szintén ebben a tanulmányban kap helyet azon, csak a magyarországi népszámlálási adatok alapján elvégzett számítás, amely szerint a többségi társadalommal való nagyobb fokú érintkezés – azaz a többségi társadalommal való együttélés – is összefügg a roma női termékenységgel. Minél alacsonyabb a roma népesség aránya egy adott lakóhelyi környezetben (lakótömbben), annál kisebb a különbség a roma és nem roma nők átlagos gyermekszámában, függetlenül a nők születési évétől.

A *Demográfia* különszám következő két tanulmánya – Spéder Zsolt a roma termékenységi, míg Bálint Lajos a halandósági folyamatokat tekintik át – többféle roma népességmeghatározást is használ. A legkisebb népességszámú az a népesség, amelyet az elsődleges identitás alapján tekintünk romának. Ők azok, akik a kettő közül az első nemzetiségi hovatartozás kérdésre válaszolva romának minősítették önmagukat, tehát őket tekintjük a roma első nemzetiségű népességnek. Mivel a 2011. évi népszámlálás két kérdésen keresztül tudakolta a nemzetiségi hovatartozást, a válaszadóknak lehetőségük volt egy második identitás felvállalására is. Ha ezt a másodlagos identitás - kérdést is figyelembe vesszük, akkor megkapjuk a kissé bővebb népességszámú roma nemzetiségű népesség számát: ők azok, akik vagy az első, vagy a második kérdésnél azonosították magukat romának. A KSH „roma nemzetiséghez tartozó” népessége már nemcsak a nemzetiségi, hanem az anyanyelvi és családi, baráti körben beszélt nyelvet is figyelembe veszi (KSH, 2011). A KSH NKI „roma kötődésű” népessége pedig e két tanulmányban elemzett legnagyobb létszámú csoport: a „roma nemzetiséghez tartozók” létszámát kibővíti a magánháztartásokban élő roma, és a velük szoros fizikai közelségben élőkkel, azokkal, akik olyan lakóhelyi mikrokörnyezetben élnek, ahol a romák többségben vannak, továbbá azokkal, akiknek az etnikai besorolása ismeretlen, de a becslés alapján nagy valószínűséggel roma származásúak lehetnek (ld. a Módszertani mellékletet). A roma népesség többféle definiálása és a körükben végzett egyidejű elemzések azért fontosak, mert hozzájárulnak a következtetések megerősítéséhez (akár szenzitivitási elemzéseknek is tekinthetők). Spéder Zsolt tanulmánya mind a roma nemzetiségű, mind a „roma kötődésű” népesség termékenységi folyamatait vizsgálja és iskolai végzettség szerint elkülö-

nülő csoportjaiban is megbecsüli a roma női termékenységet. Számításai szerint a termékeny korú roma nők teljes termékenységi arányszáma 2011-ben 2,37 volt. Bálint Lajos pedig különböző becslési eljárásokat mutat be a KSH által körülhatárolt „roma nemzetiséghez tartozó”, illetve a KSH NKI által definiált „roma kötődésű” népesség körében, amikor a roma népesség halandóságát becslő. Arra a következtetésre jut, hogy a roma népesség várható életartama körülbelül 5 évvel marad el a nem roma hazai népességétől. A roma népesség-előreszámítás ezekre a számításokra alapozta kiinduló hipotéziseit, amikor a roma női termékenység 2,37-es TTA értékéből és a roma nők 75,0 éves, míg a roma férfiak 66,7 éves 2011-es várható élettartamából indult ki az előreszámítás alapváltozában.

A roma népesség migrációs gyakorlatát illetően rendelkezünk a legkevesebb számszerűsíthető fogódzóval. Durst Judit etnográfiai tanulmánya többéves kistérségi kutatásain alapul. Az elmúlt évtized határon túli, külföldi munkavállalási célú mobilitási tendenciáit, és a sokszerű gazdasági és társadalmi helyzetekre adott migrációs válaszokat vagy migrációs hajlandóságról szóló elbeszéléseket alapul véve, szakértői becslés révén vontuk le azt a következtetést, hogy a roma népesség migrációs hajlandósága a nemroma hazai népesség migrációs egyenlegének felére rúghat. A roma népesség-előreszámítás pedig ezt a hipotézist építette be számításába.

Az etnikailag vegyes házasságok és párkapcsolatok azért érdekesek demográfiai szempontból, mert hosszú távon befolyásolják az adott népesség méretét. Ezeknek az etnikailag vegyes párkapcsolatoknak a demográfiai hatása a következő generációknál jelentkezik, hiszen a megszületett gyermekek etnikai identifikációja általában vagy az egyik, vagy a másik szülő nemzetiségét követi. Szabó Laura tanulmánya a *Demográfia* különszámban ezt a folyamatot mutatja be, amelyben az etnikai reprodukciós arányszámot a roma nők és élveszületett gyermekeik nemzetiségi hovatartozása alapján becsülte meg az 1990. és a 2011. évi népszámlálás nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó kérdései alapján. Az adatok azt jelezték, hogy a két census közötti időszakra vonatkozóan 5,4%-osra becsülhető a roma intergenerációs asszimiláció.

Obádovics Csilla tanulmánya a roma népesség előreszámítását mutatja be a „roma kötődésű” népesség körében. Nem véletlenül került ez a tanulmány a különszám végére, hiszen a megelőző elemzések sorra veszik azokat a komponenseket, amelyeket egy népesség-előreszámítás során figyelembe kell venni. Minden egyes összetevőnek, így a termékenységnek, a halandóságnak, a migrációnak és – egy etnikai kisebbség esetén – az etnikai asszimilációnak az alakulását is figyelembe kell venni az előreszámítás során. Ezen összetevők jövőbeni alakulásáról való feltételezéseket hívjuk az előreszámítás hipotéziseinek.

A hipotézisek sokféle népességdinamikát írhatnak le, és sok esetben (például a migráció esetében vagy a szegregáció jövőbeni alakulásának esetében) nem is számszerűsíthetők. A tanulmány szerzője – támaszkodva természetesen a különszám többi tanulmányában bemutatott számításokra – minden egyes népességkomponensre három hipotézist fogalmazott meg. Ezek kombinációja nyomán 81 népességfejlődési forgatókönyv állítható fel. A tanulmányban ezek közül ötöt mutat be részletesen: az alap-, a magas-, a közepes-, az alacsony- és az irreális változatot. Az alapváltozat szerint a 2011-ben 553.882 fős roma népesség száma 2050-ig 805.675 főre emelkedik. A tanulmányban látható, hogy a roma népesség előreszámítása számtalan feltételezés megfogalmazását és figyelembevételét igényeli. A népesedési tendenciák elemzésével a szerző igyekezett a legvalószínűbb hipotéziseket kialakítani, ám felhívja a figyelmet arra, hogy noha a népességfejlődésnek igen komoly tehetetlensége van, mégis egy generációváltó időszak (30 év) alatt számtalan területen módosulhatnak a folyamatok, amelyeknek nyilvánvalóan hatása van a népesség alakulására és korösszetételére.

A Demográfia folyóirat *Roma népesedési viszonyok, 1990–2011* különszámában szereplő tanulmányok - a roma népesség migrációs gyakorlatát bemutató tanulmányon kívül – statisztikai adatok elemzésére épülnek: a népszámlálási adatok feldolgozására. Látható azonban, hogy az összefüggések mélyebb megértéséhez mindenképpen szükség lenne a népszámlálással körülhatárolt népességen túlmutató csoportok megismerésére is. Elengedhetetlenül szükség lenne olyan survey felvételekre, amelyek nagyobb létszámú, eltérő földrajzi környezetben élő roma népességet tudnak megszólaltatni nemcsak a párkapcsolattal, termékenységgel, gyermekneveléssel kapcsolatos elképzeléseikről és terveikről, hanem olyan, a demográfiai folyamatokkal hosszútávon, indirekt módon összekapcsolható tényezőkről is, mint a különböző szociális, oktatási és egészségügyi szolgáltatások igénybevétele. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a különszámában szereplő elemzéseink a 2011. évi népszámlálás adataira épülnek – és azóta eltelt 11 év. Fontos kérdés, hogy vajon mi változott ebben az elmúlt 11 évben? A Demográfia folyóirat továbbra is várja a roma népesség demográfiai helyzetképét bemutató újabb eredményeket.

HIVATKOZÁSOK

- Kapitány B., Bálint L., Murinkó L., Őri P., Pakot L., Spéder Zs. (2013). *Becslések a roma kötődésű népesség számáról és területi elhelyezkedéséről a 2011. évi népszámlálás adatai alapján I.* Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Kapitány B., Bálint L., Murinkó L., Őri P., Pakot L., Spéder Zs. (2014). *Becslések a „roma kötődésű” népesség számáról és területi elhelyezkedéséről a 2011. évi népszámlálás adatai alapján II. Roma kötődésű népesség becslése, adatsorok.* Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Központi Statisztikai Hivatal (2011). Népszámlálás 2011, Módszertani megjegyzések és fogalmak. <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf>
- Obádovics Cs., Bálint L., Durst J., Szabó L., Spéder Zs. (2019). *A roma népesség előreszámítása 2050-ig.* Jelentés a Belügyminisztérium részére. Kézirat. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Pénzes, J., Tátrai, P., & Pásztor, I. Z. (2018). A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi statisztika*, 58(1), 3-26.
- Spéder Zs., Bálint L., Pakot L. (2018). *A roma népesség halandósági viszonyai és várható élettartama.* A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet elemzései az Emberi Erőforrások Minisztériuma részére. Kézirat. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.

MÓDSZERTANI MELLÉKLET: A „ROMA KÖTŐDÉSŰ” NÉPESSÉG KATEGÓRIÁJÁNAK KIALAKÍTÁSA A 2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁSI ADATÁLLOMÁNYON

A következőkben lépésről lépésre mutatjuk be, hogy a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet mely szempontok alapján határozta körül a „roma kötődésű” népeiséget, amikor arra vállalkozott, hogy statisztikai módszerekkel növelje meg a roma népeiség létszámát. A népeiség számszerű megnövelésének célja az volt, hogy a népszámlálási adatállományon körülhatároljunk egy olyan nagyságú népeiséget, amelyen belül további, részletesebb demográfiai elemzéseket lehet végezni (Kapitány et al., 2013, 2014).

1. Az elemzés a magánháztartásokban élő népeiségre korlátozódik. Emiatt az alapsokaság 9.697.199 fő, mintegy 240 ezer fővel kevesebb, mint a 2011. évi teljes lakónépeiség.

2. A lehatárolás a hagyományos nemzetiségi hovatartozás helyett (amikor az egyén adott nemzetiségűnek vallotta magát: 299.352 fő a magánháztartásokban élők közül) a KSH-s adatközlésekben alkalmazott „nemzetiséghez tartozó” kategóriából indul ki (KSH, 2011): ez 305.468 „roma nemzetiséghez tartozó” személyt takar. A tényleges KSH-s adatközlésekben ennél valamivel nagyobb számokat (308.957, illetve 315.583 főt) találunk, az eltérés az intézményi háztartásokban lakókra vezethető vissza.

3. A becslési eljárás következő lépésében a sokaság azokkal bővült ki, akik – a népszámlálási kérdőív más, kötelezően megválaszolható részén – úgy nyilatkoztak, hogy idegen nyelvként beszélik a cigány nyelvek egyikét. Ezzel a sokaság 10.658 fővel, 316.126-ra nőtt. Ezen bő tízezer fő valamivel több mint fele esetében olyan személyekről van szó, akik a nemzetiségi kérdésre nem válaszoltak (mert nem volt kötelező), de a beszélt idegen nyelvnél (amelyre viszont kötelező volt válaszolni) „elárulták”, hogy beszélnek valamilyen cigány nyelven. Mivel ezen csoport nagy részének nem volt diplomája, feltételeztük, hogy nem azért beszéli a lovári nyelvet, mert nyelvvizsgázott belőle, hanem azért, mert van kötődése a roma népeiséghez.

4. Ezt követően a roma kötődésű népeiségbe került besorolásra minden olyan személy, aki olyan háztartásban (pontosabban olyan lakcímen) élt, amelyben legalább egy személy a nyelvismerettel korrigált roma nemzetiséghez tartozó csoport része volt. Ez a korrekció 94.205 fővel, 410.331-re növelte a kijelölt közösséget, tehát igen jelentős mértékben emelkedett. E növekedés értelmezése kapcsán fontos megjegyezni, hogy itt csak részben van szó arról, hogy az etnikailag vegyes családok nem roma tagjait is bevontuk a sokaság-

ba, inkább az etnikumukról nem nyilatkozókkal került kibővítésre a sokaság. (A népszámlálási gyakorlatban a romák kapcsán jellemző volt, hogy a háztartásban adatot szolgáltató személy a saját etnikumáról nyilatkozott, de a háztartástagok nevében azok etnikai kötődéséről már nem.) A kiterjesztést nem háztartás-, hanem lakcímszinten végeztük el, mivel – éppen nagyobb arányban a roma családok esetén – a tapasztalataink szerint a valóságban sokszor nem egyértelműen történt meg annak az elhatárolása, hogy az adott lakcímen élők a valóságban egy vagy több háztartást alkotnak-e.

5. Ezt követően ezen roma sokasághoz került besorolásra minden olyan további személy, aki olyan lakótömbben élt, ahol az előző pontban ismertetett háztartás (lakcím) szintű sokasági kiterjesztés után a lakók többsége roma kötődésű volt. (A lakótömb a népszámlálás legkisebb területi egysége, olyan kis, térképen meghatározható földrajzi egység, amelyet utcák, közterületek határolnak.) Ez a kiterjesztés 46.819 fővel, 457.150-re növelte a sokaság nagyságát. Ezzel olyan személyek kerültek a csoport tagjai közé, akik dominánsan romák által lakott mikro környezetben éltek, függetlenül saját nemzetiségüktől, vagy attól, hogy nem kívántak válaszolni a nemzetiségi hovatartozást firtató kérdésekre. (Ez a lépés az, amely tulajdonképpen beemeli valamilyen szinten a „külső minősítés” szempontját. A népesség ilyen szintű kiterjesztésére azért volt szükségünk, mert minden lehetséges szempontot figyelembe akartunk venni, amellyel maximálisan bővíthető a népszámlálási roma állomány, hogy minél kisebb legyen a szakadék a népszámlálási adat és a „realitás” között.)

6. A becslés egy következő lépésében az általunk feltételezett számlálóbiztosi hatást akartuk kiküszöbölni. A népszámlálási állományok elemzésekor általában azzal az előfeltevéssel élünk, hogy az adatszolgáltatók minden számlálóbiztosi befolyástól mentesen szabadon válaszolták meg a feltett kérdéseket. Ez a feltételezés azonban nem mindig tartható, hiszen feltételezhető egy számlálóbiztosi hatás. Ezért három összetett kritérium alapján lehatároltuk azokat a népszámlálási körzeteket, ahol feltételezhető valamiféle számlálóbiztosi hatás. Tapasztalataink alapján három olyan kérdezőbiztosi magatartás különíthető el, amelyek alapvető mértékben befolyásolhatták a válaszadók etnikai önbevallását.

(a) Az első, amikor a számlálóbiztos jellemzően az adatfelvétel gyorsítása érdekében valamilyen módon abba az irányba próbálta befolyásolni az adatszolgáltatót, hogy a nem kötelező, ugyanakkor időrabló kérdésekre – így a felekezetre, a fogyatékosokra, illetve az etnikumra vonatkozókra – ne válaszoljon. Ennek a magatartásnak lehet a jele, ha az adott számlálókörzetben igen magas az üresen hagyott, vagy „nem kíván válaszolni” kóddal megjelölt nem

kitöltendő kérdések aránya. Úgy ítéltük meg, hogy azokban a legalább 20 fős számlálókörzetekben, ahol a személyi kérdőívek legalább fele esetén hiányzott a nemzetiségi adat, jogos feltételezni, hogy itt valamiféle számlálóbiztosi torzításról van szó. Összességében 248, ebből a szempontból problémásnak tűnő magánháztartási körzetben 51.125 személyi kérdőív került kitöltésre, ez az összes magánháztartási kérdőívállomány mintegy 0,5%-a.

(b) A második feltételezett számlálóbiztosi torzítás a második nemzetiiségre vonatkozó népszámlálási kérdéshez kapcsolódott. Minden valószínűség szerint előfordulhatott, hogy egyes számlálóbiztosok „megelégedtek” az első nemzetiség lekérdezésével, és nem kérdeztek rá a válaszdónál külön a második nemzetiségre, hanem ezt a kérdést vagy üresen hagyták, vagy automatikusan alkalmazták a „nincs válasz” kódot. Ebből a szempontból azokat a legalább 20 főből álló számlálókörzeteket éreztük problémásnak, ahol az első nemzetiségre adott válaszok között bár előfordult a roma/cigány nemzetiség, de a számlálókörzetben egyetlen esetben sem jelöltek meg második nemzetiiséget (sem magyart, sem cigányt, sem más egyéb nemzetiséget). Mivel a romák jellemző módon második nemzetiségként jelölték meg – a magyar után – a roma nemzetiséget, ezekben az elsődleges roma identitású lakos által is lakott körzetekben elvileg elvárható lett volna, hogy megjelenjen második nemzetiségként a roma, vagy akármelyik egyéb nemzetiségi kategória. Az ilyen számlálókörzetek összességében népesebbek voltak az előző csoportnál. 537 ilyen számlálókörzetet találtunk, amelyekben 128.745 személyi kérdőív került kitöltésre. Azt feltételezzük, hogy ezen körzetek esetén is számolhatunk valamiféle számlálóbiztosi hatással az etnikai kérdések esetén.

(c) A harmadik típusú esetleges számlálóbiztosi torzítás, hogy egyes számlálóbiztosok szelektív módon kérdezték a nemzetiségi kérdést. Míg a nem roma válaszadók esetén a kérdést feltették, addig a roma válaszadók egy része esetén a kérdést fel sem tették, és üresen hagyták, vagy a nem kíván válaszolni kódot alkalmazták, esetleg feltették, de a választ nem rögzítették. Ezt az esetleges torzítást – a kérdezői szándéktól függetlenül – a következő módon operacionalizáltuk. Első lépésben minden összeírókörzetben leválogattuk a 20 és 55 év közötti adatszolgáltatók személyi adatlapjait. Ezután számlálókörzetenként ebből a korcsoportból kiválogattuk azokat a válaszadókat, akik maximum általános iskolai végzettséggel rendelkeztek, illetve azokat, akiknek legalább érettségijük volt. Mind a két alcsoportra kiszámoltuk az ezen etnikai kérdésre való nem válaszolási arányt, és ezt a két arányt összevetettük egymással. Ezáltal kaptuk meg azt, hogy az adott körzetben az érettségizettekhez viszonyítva a maximum 8 osztállyal rendelkező válaszadók milyen mértékben

nem válaszoltak a nemzetiségi kérdésre. A fenti eljárás eredményeképpen kapott országos arány 1,03 volt. A 20–55 éves érettségizettek 15,7%-a nem válaszolt a nemzetiségi kérdésre, ugyanez az arány a maximum 8 osztállyal rendelkezők esetén 16,2% volt. Mivel a két arány igen közel volt egymáshoz, így azt feltételezzük, hogy „normális” esetben, számlálóbiztosi hatás nélkül nem volt jelentősen nagyobb a válaszadási hajlandóság a magasabb végzettségűek körében az etikumhoz kapcsolódó kérdésre. Ezek után azokban a számlálókörzetekben tételeztünk fel kérdezőbiztosi torzítást, akiknek a körzetében az országosan az 1 értékhez közelítő arányszám elérte vagy meghaladta a 3-at, vagyis a maximum 8 osztállyal rendelkezők (közülük a romák felülreprezentáltak) legalább háromszor akkora mértékben nem válaszoltak az etnikai kérdésre, mint a legalább érettségizettek (akik között igen alacsony arányban találhatóak romák). Mivel az egyes körzetek társadalmi jellemzői igencsak eltértek, kizártuk az elemzésből a kis létszámú, vagy nagyon magas társadalmi presztízsű összeírói körzeteket, ahol a maximum 8 osztály végzettséggel rendelkezők létszáma nem érte el a 10 főt. Emellett egy körzetet akkor emeltünk ki, amennyiben a maximum általános iskolát végzetek körében az etnikai kérdésre nem válaszolók aránya meghaladta a 33%-ot. Így a harmadik típusú problémás körzetek száma 677 lett, az itt kitöltött személyi adatlapoké pedig 187.774.

Természetesen a három csoport között bizonyos – bár értelemszerűen meglehetősen kismértékű – átfedések lehetnek, így azt mondhatjuk, hogy összesen 361.362 fő, az alapsokaság 3,7%-a lakik olyan körzetekben, ahol az etnikai kérdésekre adott válaszok esetén elméletileg kérdezőbiztosi hatás nem zárható ki. Ezek tehát azok a körzetek, ahol a meggyőződésünk szerint a modellezésnek szerepe lehet az etnikum meghatározásában. Ezen körzetekben jelenleg 11.853 személy élt romák által lakott háztartásban (3,3%), és vélekedésünk szerint ez az az érték, amely a kérdezőbiztosi torzítás nélkül feltehetően sokkal magasabb lett volna.

7. A becslési eljárás utolsó lépésében a 6. pontban meghatározott 361.362 fős alsokaság háztartásai esetén háztartásszintű logisztikus regressziós modellt alkalmazva becsültük meg, hogy melyek lehetnek ebben az alsokaságban azok a háztartások, amelyekben – az egyéb, nem etnikai jellemzők alapján – roma származású személy élhet. A becslőmodell specifikálásához a kérdezőbiztosi hatás által feltételezhetően nem érintett számlálókörzetekben élő sokaságon (első alsokaság - a teljes sokaság 96,3%-a) becsült romák által lakott háztartáshoz tartozást előrejelző súlyozott logisztikus regressziós modellt emeltük át. A modellben alkalmazott változókészlet kialakításakor igyekeztük a népszámlálási állományban rejlő lehetőségek minél teljesebb körét a nép-

számlálási állomány személyi, valamint lakáskérdőívében szereplő adataira támaszkodva figyelembe venni, úgy mint a háztartásfő iskolai végzettsége, korai gyermekvállalás, háztartásokban élők gazdasági aktivitása, a háztartásban élők száma, lakáshelyzet (szubsztandard minősítésű ingatlan), szobánkénti lakósűrűség, a lakóingatlan elhelyezkedése a településen, a település közigazgatási státusza. Az alapmodellt tehát azon számlálókörzetekben futtattuk le, ahol nem feltételeztünk számlálóbiztosi hatást. Ezen körzetekben összesen 3.954.773 magánháztartásban 9.335.537 személy adatai álltak rendelkezésre. Az ehhez a részmintához tartozó háztartások közül romák által érintett háztartásnak tekintettük azt a háztartást, amelynek tagjai közül akárcsak egyikük a népszámlálás által felkínált lehetőségek közül egyet megnevezett. A romák által érintett háztartások száma 104.473 volt, és ezen háztartásokban 387.565 személy élt. (Tesztelésképpen individuális mintán is lefuttattuk a modellt, az eredmények a háztartási mintán tapasztaltakéhoz nagyon hasonlóak voltak). A vizsgálatunk szempontjából releváns háztartási mintán futtatott logisztikus regressziós modell azt mutatta, hogy a bevont változók kivétel nélkül releváns magyarázóváltozói a roma kötődésű háztartások behatárolásának.

A fentebb felsorolt változókat tartalmazó alapmodellt tekintettük a kiinduló modellnek. Az ennek során kapott regressziós becsléseket használtuk fel / helyettesítettük be a második alsokaságban lefuttatott modellnél, amikor meghatároztuk a második alsokaságra érvényes becsült valószínűségeket. Eredményét (0,5 cutpointot) a logisztikus modell egyenletébe behelyettesítve mindössze 1201 további cigány kötődésű háztartást sikerült identifikálnunk, ahol 7140-en éltek. A modellt tovább finomítottuk, és egy olyan megoldás mellett döntöttünk, amely továbbra is kötődik a teljes sokaság biztosította előnyökhöz. Ebben az esetben a nem roma népesség speciálisan alacsony súlyt kapott, mégpedig a roma népességnek (a roma háztartások összegének) megfelelőt. Ez azt jelenti, hogy a két populációt olyanná tettük, mintha méretükben azonosak volnának. Gyakorlatban ez azt jelentette, hogy minden nem roma háztartáshoz hozzárendeltünk egy $104473 / (3954773 - 104473) = 0,02713373$ súlyt, míg a romák súlya megfigyelésenként változatlanul 1 maradt. Ezt követően az átsúlyozott állományon történt a logisztikus regressziós becslés futtatása, valamint a becslés eredményeként kapott paraméterekkel az ismeretlen kimenetű mintán a predikciók meghatározása. A súlyozott mintán történő regressziós becslés nem hozott meglepő változást. Ugyanazon irányú, kivétel nélkül erősen szignifikáns paraméterbecsléseket kaptunk. Az esélyek nagyságát illetően néhány változónál az esély nagysága számottevően változott. A korai gyermekvállalás, a szubsztandard lakáshelyzet és a szegregált, alacsony ökoló-

giai státusú lakókörnyezet hatása erősebb lett, ami gyakorlatilag a nem cigány sokaság lesúlyozásából értelemszerűen következik, hiszen ezek az ismérvek a többségi társadalom tagjait viszonylag ritkán érintik. A település globális szerepe mérséklődött, a roma cellába tartozás esélye például a (kis)városokban élőkénél megfeleződött. Mindezek után a korábbiakhoz hasonlóan jártunk el, a referenciamodellnél kapott paraméterekkel becsültük a másodlagos almintára célváltozó kategóriáját az általánosan alkalmazott 0,5 érték mellett (a feltétel akkor teljesült, ha 50%-nál nagyobb volt a megvalósulás esélye). A becsült súlyozott modell alkalmazása számottevő mértékben növelte a romaként besorolt személyek számát: míg a hagyományos becslés 1201, addig a súlyozott becslés 32.950 háztartást sorolt a roma kötődésű háztartások közé.

A fenti lépések eredményeként létrejött „roma kötődésű” népesség létszáma országosan 553.882 fő, ez a magánháztartásokban élő népesség mintegy 5,7%-át jelenti. Ez a népesség tehát alapvetően, de nem kizárólag olyan személyeket jelöl, akik olyan háztartásban élnek, ahol van, aki a népszámláláskor önmagát valamilyen módon (identitás, anyanyelv, családban, barátok között beszélt nyelv alapján) roma nemzetiséghez kötődőnek határozta meg. Ennyiben tehát az alkalmazott módszer alapvetően az identitásválasztás szabadságán alapul, és két irányban lép tovább: egyfelől „roma kötődésűnek” nevez minden személyt, aki olyan lakóhelyi mikrokörnyezetben él, ahol a romák által lakott háztartások dominálnak. Másfelől imputálásra került sor azon szűk alcsoportban, ahol úgy tűnik, hogy az identitásválasztás kifejezésének a szabadsága esetleg torzulhatott.

FOREWORD TO THE SPECIAL EDITION DEMOGRAPHIC ISSUES OF ROMA POPULATION FROM HUNGARY, 1990–2011

ABSTRACT

The special issue of the journal *Demography* presents the demographic processes of the Roma population. The task is not easy, since due to different definitions, it is not obvious who is Roma. On the other hand, statistical data collections do not always include the distribution of the population according to ethnic background. Despite the methodological difficulties, we believe that the available statistical data should be processed and presented in order to understand the demographic behavior of the Roma population. Therefore, in the special issue of the journal *Demography* of the HDRI presents studies which analyse the demographic characteristics of the Roma population living in Hungary (and neighbouring countries) in the first half of the 2000s: they present the fertility, mortality, migration conditions of the Roma population and the assimilation processes from a demographic point of view. If we describe these processes and changes over time, and formulate assumptions about future trends, we can also forecast the number of the Roma population until 2050.

Keywords: Roma population, Roma population forecast, Roma fertility, Roma mortality, Roma migration, Roma ethnic reproduction rate

A ROMA NÉPESSÉG TERMÉKENYSÉGÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA NÉGY KELET-KÖZÉP-EURÓPAI ORSZÁGBAN*

Szabó Laura – Spéder Zsolt

ÖSSZEFOGLALÓ

Elemzésünkben a Magyarországon, Szlovákiában, Romániában és Szerbiában élő roma nők kohorsz termékenységet hasonlítjuk össze a nők iskolai végzettsége szerint a 2011. évi népszámlálási adatok segítségével. Továbbá megvizsgáljuk Magyarországon a termékenység és a nemzetiség közötti kapcsolatot olyan nők körében, akiknek eltérő az iskolai végzettsége és eltérő roma népességarányú lakóhelyen élnek.

A roma nők kohorsztermékenysége minden születési kohorszban és minden országban messze magasabb, mint a többségi nemzetiségű nők termékenysége. Ugyanakkor fontos látni, hogy ezt az összefüggést nagymértékben moderálja a nők iskolai végzettsége: a magasán képzett roma és nem roma nők termékenysége azonos, vagy nagyon hasonló.

A nők termékenysége nemcsak az iskolai végzettségükkel, hanem azzal is összefügg, hogy mennyire koncentrált a roma népesség a lakóhelyükön. Minél alacsonyabb a roma népesség koncentrációja egy területen, annál kisebb a különbség az ott élő roma és nem roma nők kohorsztermékenységében. A magyarországi népszámlálási adatok segítségével kimutattuk, hogy az iskolai végzettség és a roma népesség területi koncentrációja eltérő hatást fejt ki a nők termékenységére. A magasabb iskolai végzettségű nők körében sem az etnikai

---

* A tanulmány angol nyelvű változatai: Laura Szabó, Igor Kiss, Branislav Sprocha and Zsolt Spéder (2020): Fertility of Roma minorities in Central and Eastern Europe. Working Papers on Population, Family and Welfare. 34 (Sep. 2020). DOI: <https://doi.org/10.21543/WP.2020.34.>; Szabó, Laura; Kiss, Igor; Sprocha, Branislav; Spéder, Zsolt (2021): <https://www.comparativepopulationstudies.de/index.php/CPoS/article/view/383/339> Fertility of Roma Minorities in Central and Eastern Europe. In: Comparative Population Studies.Vol. 46 (2021): 387–424.

háttér, sem a roma népesség területi koncentrációja nem függ össze a nők termékenységi szintjével. Az alacsony iskolai végzettségű nők esetében azonban mind az etnikai háttér, mind a területi koncentráció összefügg a termékenységgel.

Kulcsszavak: roma népesség, kohorsz termékenység, iskolai végzettség, lakóhelyi koncentráció

Szabó Laura, tudományos munkatárs, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
E-mail: szabo@demografia.hu

Spéder Zsolt, tudományos tanácsadó, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
E-mail: speder@demografia.hu

BEVEZETÉS

Mind a szakértők, mind a szélesebb olvasóközönség körében egyetértés van abban, hogy a roma népesség termékenysége európai viszonylatban magas (Kalibova, 2000; Kemény és Janky, 2003; Vaňo, 2002; Vaňo és Haviarová, 2003; Šprocha, 2017). A roma nők termékenységével kapcsolatos adatokat azonban gyakran csak megbecsülik (Hablicsek, 2007; Vaňo, 2002), így rendszeresen kritika alá esik vagy a roma népesség körülhatárolásának korlátjai (Kalibova, 2000; Durst, 2006), vagy az (antropológiai) esettanulmányok eredményeinek túlzott általánosítása miatt. Ebben az elemzésben mi a – szintén kritika tárgyát képező – népszámlálási adatokból indulunk ki, és a roma nemzeti kisebbség, illetve a nem roma népesség átlagos gyermekszámát hasonlítjuk össze négy kelet-közép-európai országban. Tudjuk, hogy a népszámlálási adatok segítségével a roma nemzeti kisebbségnek csak egy részét vagyunk képesek lehatárolni, de feltételezzük, hogy ha nemzetközi összehasonlításban vizsgáljuk a termékenységi adatokat, az lehetővé teszi, hogy jobban megérthessük a roma nők termékenységére jellemző trendet. Elsősorban ez motivál bennünket, de nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy ritka az olyan elemzés, amely a roma kisebbség termékenységi magatartását vizsgálja nemzetközi összehasonlításban, és felveti azt a kérdést, hogy van-e országonként különbség a többségi nemzetiség és a roma kisebbség termékenységi magatartásában. A roma nők termékenységének vizsgálata önmagában is releváns demográfiai kutatási kérdés, mivel egyes

csoportjainak eltérő a termékenysége: lehetnek különbségek aszerint, hogy hol élnek (melyik országban, régióban, településen) és aszerint is, hogy milyen társadalmi-demográfiai csoporthoz tartoznak. Ebben a tanulmányban azt mutatjuk be, hogy mennyire hasonló vagy eltérő a roma kisebbségi nők termékenysége a többségi társadalomhoz tartozó nőkéhez képest négy szomszédos országban, Magyarországon, Romániában, Szerbiában és Szlovákiában, és ezen országok közötti hasonlóságokat vagy különbségeket hogyan módosítják – ha egyáltalán módosítják – az olyan jellemzők, mint születési kohorsz vagy iskolai végzettség. Az utóbbit kulcsfontosságú strukturális jellemzőnek tartjuk, amely erősen meghatározza az egyén társadalmi-gazdasági helyzetét, a munkaerőpiaci sikert és az anyagi jólétet (bár fontos az iskolai végzettség és termékenység között létező endogenitási probléma is). Nem mellesleg ez az a társadalmi háttérrel jól leképező proxyváltozó, amelyet mind a négy elemzett országban viszonylag összehasonlítható módon operacionalizálni is tudtunk.

Mivel a gyermekvállalási magatartást nemcsak a strukturális tényezők, hanem a nők és családjaik közvetlen szomszédságában élő csoportok szubkultúrája is befolyásolja (*lásd később a kisebbségek termékenységi magatartásának hipotéziseit*), ebben a tanulmányban azt is körüljárjuk, hogyan alakul Magyarországon a termékenység és a lakóhelyi etnikai koncentráció viszonya az etnikai hovatarozás és az iskolai végzettség függvényében. Az iskolai végzettség és az etnikai koncentráció együttes vizsgálata talán hozzájárulhat ahhoz, hogy a termékenységi viselkedésben szétszálazzuk az iskolai végzettségen keresztül mért társadalmi struktúra, valamint az etnikai koncentráción keresztül mért kultúra szerepét (Forste és Tienda, 1996; Kulu et al., 2019).

Tanulmányunkban először röviden bemutatjuk a kisebbségek termékenységeivel kapcsolatos szakirodalmat és hipotéziseket. Kutatási kérdésünk mellett elsősorban olyan korábbi kutatásokra összpontosítunk, amelyek az egy adott társadalomban több generáció óta jelen lévő kisebbségek termékenységi viselkedését elemzik (Goldscheider és Uhlenberg, 1969; Haug et al., 1998; Kalibova, 2000; Zakharov, 2008, 2017; Archangelskiy, 2019). Ezután összefoglaljuk a kimondottan a roma népesség termékenységére vonatkozó szociológiai és antropológiai elemzéseket. Ezt követi a kutatási módszertan leírása, majd a kutatási eredményeink bemutatása. Az etnikai többség és a roma kisebbség termékenységi különbségeit – születési kohorsz és iskolai végzettség szerint – nemzetközi összehasonlításban közöljük, majd az iskolai végzettség és az etnikai koncentráció együttes hatását a magyarországi népszámlálási adatokon elemezzük. A tanulmányt összegzéssel és az elemzési korlátok bemutatásával zárjuk.

KISEBBSÉGEK TERMÉKENYSÉGI MAGATARTÁSÁNAK HIPOTÉZISEI

A többségi társadalom, illetve az etnikai kisebbségek eltérő termékenységét magyarázó hipotézisek alapvetően három útvonalat követnek (Haug et al., 1998, 2000). Ezek az elméleti perspektívák azonban egymástól nem teljesen elszigeteltek.

A kisebbségek termékenységi magatartásával kapcsolatos korai kutatások a csoportok közötti *társadalmi-gazdasági jellemzők* szerinti különbségekre fókuszáltak. Ennek a gondolkodásmódnak nagy hagyománya volt az Egyesült Államokban, mivel a különböző etnikai csoportok (afro-amerikaiak, írek, japán amerikaiak, zsidók) termékenysége már hosszú ideje eltért a többségi társadalom termékenységétől (Goldscheider és Uhlenberg, 1969; Sly, 1970; Kennedy, 1973; Johnson és Nishida, 1980; Day, 1984). Ebben a megközelítésben a kutatók azt feltételezik, hogy a többségi és kisebbségi népesség termékenységi szintjében mutatkozó különbségek az egyének társadalmi jellemzőitől függnek, például az iskolai végzettségtől vagy jövedelemtől. Azaz, úgy vélik, hogy ha az egyes csoportok hasonlóak lennének a társadalmi-gazdasági jellemzőik alapján, akkor a termékenységi szintjük is hasonló lenne. Ez a hipotézis a modernizációs vagy a hosszú távú asszimilációs megközelítést alkalmazza: egy kisebbségi személy idővel megtanulja és elfogadja a többségi társadalom normáit, asszimilálódik, igaz, a változás üteme a kisebbségi személy társadalmi-gazdasági háttérétől függ (Dubuc, 2017; Martin, 2020; Kulu et al., 2019). A magasan képzettek az elsők, akik a termékenységi szintjüket a többségi társadalom termékenységéhez igazítják (Johnson, 1979). Az empirikus kutatások azonban meglehetősen ellentmondásos eredményekre jutottak (Goldscheider és Uhlenberg, 1969; Shain, 2018; Wilson, 2019, 2020; Šprocha és Tišliar, 2019). A saját eredményeink akkor támasztanak alá ezt a hipotézist, ha azt találjuk, hogy – az iskolai végzettséget használva a társadalmi-gazdasági helyzet mutatójaként – az azonos iskolai végzettségű roma és nem roma nők termékenysége hasonló.

Amikor Goldscheider és Uhlenberg (1969) az Egyesült Államok 1960-as népszámlálási adatait elemezték, azt találták, hogy a magasan képzett (nem fehér etnikumú) kisebbségi nők termékenysége alacsonyabb, mint a magasan képzett és többségi társadalomhoz tartozóké. Ekkor fogalmazták meg a *kisebbségi csoport státusz* hipotézisüket. Mivel egy kisebbségi csoport tagjainak a mobilitását diszkrimináció, kirekesztés és egyéb korlátok nehezítik, akkor tudnak magasabb társadalmi státuszt elérni – lehet sikeres a felfele mobilitásuk –, ha erőforrásaikat jól használják ki, és ennek egyik eszköze az, ha kevesebb gyermeket szülnék (Kulu et al., 2019; Wilson, 2019, 2020; Martin, 2020). Ugyanakkor

ismert az a jelenség is, hogy a leghátrányosabb helyzetű csoportok – akiknél egymásra tevődik a lakóhelyi, az oktatási és a munkaerőpiaci szegregáció, és így szinte kizárt a kitörés lehetősége –, nem tudják csökkenteni a gyermekeik számát. Hiszen ha több gyermekük van, akkor annak is nagyobb az esélye, hogy a társadalmi és gazdasági kilátásaik javulnak a gyermekeken keresztül; a több gyermek akár a diszkrimináció ellen is biztosítékul szolgálhat (lásd a “kritikus tömeg” Goldscheider, 2006; vagy a “méhen belüli fegyver” érveket Bezin et al., 2018; Chabé-Ferret és Ghidi, 2013 tanulmányaiban). Ritchey (1975) empirikus kutatásában adatokkal támasztja alá, hogy egy etnikai kisebbség termékenysége akkor a legalacsonyabb, ha ez a kisebbség az etnikai hierarchia magasabb fokán áll, és létszáma alapján elvész a többségi társadalom tagjai között, így erőteljes strukturális asszimiláció veszélyezteti. Mások pedig azt bizonyították, hogy egy kisebbség termékenysége akkor magas, ha a tagjai koncentráltan élnek olyan, egymással szolidaritást vállaló kulturális enklávékban, ahol a csoportnorma nem ítéli el, nem bünteti (például gazdaságilag), hanem inkább ösztönzi a magas termékenységet (Durst, 2011; Husz, 2011; Šprocha és Bleha, 2018; Šprocha és Tišliar, 2019; Battaglia et al., 2017). A kisebbségi státusz hipotézisét akkor támasztanák alá a saját adataink, ha azt találnánk, hogy a magasan képzett roma nők termékenysége alacsonyabb, mint a magasan képzett nem roma nőké, és ha a többségében roma környezetben élő roma nők termékenysége – iskolai végzettségtől függetlenül – magasabb, mint más roma nőké. Hoóz István Baranya megyei kutatásai (1968, 1973) már jeleztek ehhez hasonló összefüggést. A sellyei járásban kutatva már 1964-ben utalt arra, hogy „Ahol a cigányság életkörülményei csaknem egyeznek a falusi lakosságéval, ott feltehetően nyers születési arányszámai is megközelítik a nem cigány lakosságét” (Hoóz, 1964:233).

Bár a társadalmi-gazdasági jellemzők magyarázhatják a csoportok eltérő termékenységét, ezek kontrollálása után is jelentős különbségek maradtak fenn néhány elemzés tanúsága szerint (Andorka, 1987; Kulu et al., 2019; Wilson, 2019, 2020; Forste és Tienda, 1996; Wilson és Kuha, 2018; Kulu és Hannemann, 2016a, 2016b; Šprocha és Tišliar, 2019). A termékenységi hipotézisek közül a harmadik, a *szubkulturális magyarázat* szerint azért térnek el egymástól egyes csoportok termékenységi mintázatai, mert ezeknek a csoportoknak eltérő családalapítási és gyermekvállalási szokásaik vannak. Egyrészt az egyéni attitűdöket és a viselkedést befolyásolja az egyén közvetlen szomszédságának vagy közösségének normatív környezete. Másrészt a kulturális szokások (értékek, ideák, normák, elvárások) meghatározzák a szexuális magatartást, a fogamzásgátló módszerek használatát, a párkapcsolat kialakításának módját, idejét, vagy a különböző házassági minták elfogadását is, és ezeken keresztül is befolyásolhatják a termé-

kenységet. Wilson és Kuha (2018) például a gyermekkori szocializációs hipotézist tesztelve azt találta, hogy azon bevándorlók termékenysége, akik még gyermekként érkeztek egy országba, és így korán kapcsolatba kerültek a fogadó társadalom kulturális normáival, kevésbé tért el az őshonos népesség termékenységétől. Kulu és Hannemann (2016a) elemzéseiből azt szűrtük le, hogy az Egyesült Királyságban született (pakisztáni, bangladesi) kisebbségi nők termékenysége azért magasabb, mint a fogadó népességé, mert magasabb a többedik, azaz a második, harmadik és negyedik gyermeket szülő nők aránya, ami szintén a kulturális szokásokkal függ össze. Ezek a szerzők arról is beszámolnak, hogy a bevándorló nők párkapcsolati mintázatai jelentősen eltérnek a fogadó társadalométól és egymástól is (Kulu és Hannemann, 2016b). A konzervatív családi mintázattal rendelkező országokból érkező bevándorlók körében (pl. Törökországból, Dél-Ázsiából) magas a házasságot kötők, alacsony a házasság nélkül együttélők aránya, és kevésbé valószínű a válás. Mindeközben néhány Európán kívüli bevándorló csoport körében a rugalmasabb párkapcsolati minták dominálnak (pl. a karibi, szubszaharai afrikai és latin-amerikai bevándorlók körében). Úgy gondoljuk, hogy a szubkulturális hipotézist akkor erősítenék meg a saját adataink, ha azt találnánk, hogy iskolai végzettségtől függetlenül a roma többségű környezetben élő roma nők termékenysége magasabb, mint azon roma nőké, akik környezetében több a nem roma. A szubkulturális környezetnek való kitettséget a roma népesség etnikai koncentrációjával vizsgálhatjuk. Értelmezésünk szerint az alacsonyabb iskolai végzettségű nők esetében a kisebbségi hipotézis és a szubkulturális hipotézis nem igazán választható külön egymástól (Milewski, 2007).

Fontos kiemelni, hogy az elemzésünk nem képes statisztikailag tesztelni a fent említett három hipotézist, mivel a népszámlálási adatok változókészlete korlátozott, ráadásul a keresztmetszeti adatok nem igazán használhatók ok-okozati összefüggések feltárására. Mégis úgy véljük, hogy az etnikai hovatartozás mellett az iskolai végzettség szintjét és az etnikai koncentráció mértékét együtt vizsgálva fontos adalékkal szolgálhatunk a roma nők termékenységének strukturáltságáról. Az iskolai végzettség kulcsfontosságú társadalmi-gazdasági jellemző, amely szorosan összefügg a munkaerőpiaci sikerrel és az anyagi jóléttel. A tanulmányunkban használt etnikai koncentráció mértéke pedig sikeresen ragadhatja meg a többségi (vagy akár kisebbségi) normatív környezetnek való kitettséget, ezért a szubkulturális hatások mutatójaként is működhet. Véleményünk szerint ezen tényezők együttes bevonása a négy fentebb említett célországban a roma és nem roma nők termékenységi különbségeinek vizsgálatánál hozzáegíthet ahhoz, hogy részlegesen megerősítsük (vagy felülbíráljuk) a kisebbségek termékenységével kapcsolatos hipotéziseket.

ÁTTEKINTŐ A ROMÁK TERMÉKENYSÉGÉRŐL

A ROMA NÉPESSÉG A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI ORSZÁGOKBAN

A FRA, az UNDP, a Világbank és az Európai Bizottság közös, több országot átölelő (11 EU-tagállamon kívül hat EU-n kívüli országra, Nyugat-Balkánra és Moldovára is kiterjedő) Roma 2011 kutatása egyértelműen a roma népesség diszkriminációjára és társadalmi kirekesztésére utal.¹ Az adatgyűjtésük után a konzorcium azt a következtetést fogalmazta meg, hogy „A romák [...] a rasszizmus, a diszkrimináció és a társadalmi kirekesztés áldozatai. A kutatásban részt vevő romák közül minden harmadik munkanélküli, 20%-uknak nincs egészségbiztosítása, 90%-uk pedig a szegénységi küszöb alatt él. Sokan közülük a hétköznapi életben előítéletekkel, intoleranciával, diszkriminációval és társadalmi kirekesztéssel szembesülnek. Marginalizálódva, többnyire rendkívül rossz társadalmi-gazdasági körülmények között élnek” (FRA, 2012:3). A roma népesség nemcsak a marginalizálódása, hanem a demográfiai összetétele miatt is eltér a Kelet-Közép-Európában élő nem roma népességtől. Míg a kelet-közép-európai népességre az idősek magas és a gyermekek alacsony aránya jellemző, addig a roma közösségeket a magas gyermekszám és az idősek alacsony aránya jellemzi.

Ezek a tendenciák Magyarországon, Romániában, Szlovákiában és Szerbiában is megfigyelhetők (*1. táblázat*). Emellett a roma népesség messze nagy többsége alacsony iskolai végzettségű, alig 1–2% körükben a felsőfokú végzettségűek aránya (*1. melléklet*).

¹ Fontos, hogy az FRA/UNDP/Világbank/EC 2011-es roma felmérés eredményei csak azokra a romákra vonatkoznak, akik az országos átlagnál nagyobb roma sűrűségű területeken élnek, szegregált és hátrányos helyzetű térségekben, akiket (talán) jobban fenyeget a kirekesztés és elszegényedés. Azaz az eredmények nem reprezentatívak a teljes roma népességre nézve. Természetesen ettől még a felmérés megbízható adatforrás a roma integrációs programok követéséhez és ellenőrzéséhez (FRA 2011).

1. táblázat. A roma és a többségi népesség nemi és életkori szerkezete

(%)

	Férfi					Nő				
	0–14 éves	15–49 éves	50–64 éves	65+ éves	Összesen, fő	0–14 éves	15–49 éves	50–64 éves	65+ éves	Összesen, fő
Nem roma népesség										
Magyarország	15,3	49,6	21,1	14,0	3.875.571	13,0	43,6	21,9	21,6	4.352.728
Románia	15,3	50,2	20,4	14,1	8.172.326	13,7	45,4	21,3	19,6	8.620.542
Szlovákia ^b	15,7	54,5	19,9	9,9	2.102.887	14,0	49,9	20,7	15,4	2.249.888
Szerbia	14,4	47,2	23,0	15,4	2.918.647	13,0	43,9	23,3	19,7	3.069.503
Roma népesség										
Magyarország ^a	33,3	54,6	10,2	1,9	156.094	32,2	54,4	10,4	2,9	152.863
Románia	33,9	53,1	10,0	3,0	316.055	33,3	51,2	10,8	4,7	305.518
Szlovákia ^b	39,7	50,2	8,4	1,7	53.721	39,1	49,6	8,7	2,5	52.017
Szerbia	32,2	51,2	13,1	3,4	75.042	32,1	50,0	13,4	4,6	72.562

^a Magyarország: a roma nemzetiségű egyének azok, akik első vagy második nemzetiségként magukat romának vallották.

^bSzlovákia: 677 szlovák és 38 roma nemzetiségű személy esetében hiányzik az életkor adata.

Forrás: 2011. évi népszámlálás, Magyarország, Románia, Szlovákia és Szerbia. Teljes népességi adatok.

ROMÁK ÉS NEM ROMÁK TERMÉKENYSÉGE

A kelet-közép-európai országokban élő roma népesség termékenységére vonatkozó becslések népszámlálási, kérdőíves felmérések, illetve kvalitatív esettanulmányok adatain alapulnak. Ismereteink szerint eddig csak Kalibova (2000) hasonlította össze a Magyarországon, Bulgáriában, Csehországban, Romániában, Szlovákiában, Szlovéniában és Észak-Macedóniában élő roma nők termékenységi adatait az 1990–1994. évi népszámlálási adatok segítségével, és úgy számolta, hogy a roma termékenység a teljes népesség termékenységi arányának körülbelül a kétszerese (2. táblázat).

A Kemény István által vezetett 1971-es, 1993-as és 2003-as roma felmérések szerint – amelyek a romák strukturális helyzetét vizsgálta a magyar társadalomban, és azokat tekintette romának, akiket a környezetük annak definiált – a roma népesség teljes termékenységi rátája (TTA) 3,0 körül mozgott 1999–2002 között, míg a magyar társadalomé akkor 1,3 volt (Kemény et al., 2004). A magyar népszámlálási adatok felhasználásával Hablicsek

(2007) a 2001. évi roma TTA-t 3,12-ra becsülte. Egy korábbi becslésünk szerint (Obádovics et al., 2019), amelyet a 2011. évi népszámlálási adatokon végeztünk, a romák teljes termékenységi rátája kétszerese volt a nem roma népességének (2,6, illetve 1,3). Durst (2006) antropológiai esettanulmányában pedig – amelyet a 2000-es évek elején végzett Magyarországon egy roma többségű településen – a roma nyers termékenységi ráta 3,5-szerese volt a teljes népesség termékenységi arányának (34,8%, szemben a 9,7%-al, Durst, 2006: 54.). Ugyanakkor az egyik szomszédos településen – ahol a helyi romák integrációja évtizedek óta magasabb szintű volt – a termékenységük lényegesen alacsonyabb volt, mint a szomszédos, de szegregált településen élő romáké (Durst 2006: 178).

A roma és a nem roma népesség termékenységi különbségeit a szomszédos országokban is többen dokumentálták. Šprocha (2017) a 2011. évi szlovákiai népszámlálási adatok alapján jelezte, hogy az 1960-as évek második felében született roma nők kohorsz termékenysége 3,5 körüli, míg a nem romáké 2,1. Sobotka et al. (2008) az UNDP/ILO 2001-es felmérési adatait használva pedig azt mérte, hogy Csehországban, a legtöbb korcsoportban a roma nők körében született gyermekek száma 2-vel vagy annál nagyobb mértékben haladta meg az összes nő által szült gyermekek számát. Az 1952 előtt született roma nőknek átlagosan 5,3 gyermekük született, szemben a teljes népesség 2,1-es rátájával. Bulgáriában Koytcheva és Philipov (2008) a 2001. évi népszámlálási adatok alapján azt becsülték, hogy a bolgár etnikai többségnél a 2000. évi TTA 1,1 volt, szemben a török kisebbségi nők 2,1-2,3-es és a roma nők 3 körüli értékével.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a roma és nem roma nők termékenységi különbségeinek összehasonlítása félrevezető, ha figyelmen kívül hagyjuk a két csoport eltérő demográfiai összetételét.

2. táblázat. A roma népesség és a többségi társadalom termékenységének összehasonlítása

Forrás	Referenci-időszak	Terület	Módszertan	Többségi társadalom termékenysége	Roma nők termékenysége	
				nyers termékenységi ráta, %		
Kalibova (2000: 187-189) ^a	1990-1994	Bulgária	cenzus, önbevallás	Bulgária	11	25
		Csehország		Csehország	13	25,1
		Magyarország		Magyarország	12	28
		Románia		Macedónia ^c	15,1	22
		Szlovákia		Románia	14,5	31
		Szlovénia		Szlovákia	15	31
Macedónia ^c	Szlovénia	12	29			
Kemény, Janky (2003)	1999-2002	Magyarország	survey, külső minősítés	TTA ^d 1999-2002: 1,3	TTA ^d 1999-2002: 3,0	
Hablicsek (2007:12)	2001	Magyarország	cenzus, önbevallás	átlagos gyermekszám: 1,3	átlagos gyermekszám: 2,9	
Durst (2006: 54, 92) ^b	1999-2004	Magyarország	antropológiai kutatás, önbevallás	termékenységi ráta (Magyarország): 9,7‰	termékenységi ráta ("Lápos"): 34,8‰	
				TTA ^d 1999-2002 (Magyarország): 1,3	TTA ^d 1999-2002 ("Lápos"): 5,7	
Šprocha (2017:122)	2011	Szlovákia	cenzus, önbevallás	kohorsz termékenység: c1965: 2,1	kohorsz termékenység: c1965: 3,5	
Potancoková et al. (2008:990)	2002	Szlovákia	születési regiszter adatok	TTA ^d 2002: 1,19	TTA ^d 2002: 3,1	
Sobotka et al. (2008:425)	2001	Csehország	UNDP/ILO 2001 survey, önbevallás	kohorsz termékenység, 1952 előtt született kohorszok: 2,1	kohorsz termékenység, 1952 előtt született kohorszok: 5,3	
Koytcheva, Philipov (2008:373)	2001	Bulgária	cenzus, önbevallás	TTA ^d 2000: 1,1	TTA ^d 2000: 3,0	

^a Kalibova (2000:187, 189) az adatokat a 9. és 11. ábráról olvastuk le.

^b Durst (2006:54, 92): három észak-magyarországi, többségében roma népességű település antropológiai kutatásának adatai ("Lápos", "Bordó", "Palóca").

^c Macedónia pontos elnevezése az elemzés idején: Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság.

^d TTA = teljes termékenységi arányszám.

Megjegyzés: a "c" a születési évszám előtt a születési kohorsz jelölésére szolgál.

Saját szerkesztés.

A ROMA NÉPESSÉGEN BELÜLI TERMÉKENYSÉGI KÜLÖNBSÉGEK

A roma kisebbség népesedési folyamatait elemző tanulmányok folyamatosan felhívják a figyelmet a közösségen belüli különbségekre, amelyeket vagy területi-földrajzi tényezőknek (például településtípus vagy szegregáció mértéke), vagy strukturális sajátosságoknak tulajdonítanak.

Területi-földrajzi különbségek

A roma népesség termékenységének területi különbségeiről több magyarországi kutatás is beszámolt (3. táblázat). Egy 2001-es felmérés alapján a roma népesség teljes termékenységi arányszáma (TTA) 2,6 körül volt Északkelet-Magyarországon, míg Délnyugat-Magyarországon 2,1 (Husz, 2011). Durst Judit (2006) már fentebb hivatkozott, két szomszédos magyarországi faluban végzett antropológiai vizsgálata a szegregáció fontosságát hangsúlyozza: míg egy túlnyomórészt roma településen a teljesen szegregált romák átlagos gyermekszáma 5,8 és a kevésbé szegregált romáké 2,9 volt, addig egy szomszédos településen, ahol a romák évtizedek óta integráltan élnek, a termékenység egyértelműen alacsonyabb volt (3,00).

A szlovákiai népesség elemzése is rámutat a területi szegregáció és a termékenység közötti szoros kapcsolatra: a szegregált és gazdaságilag elmaradott településeken élő roma népesség termékenysége jóval magasabb, mint az országos átlag (Šprocha és Bleha, 2018). 2002-ben Szlovákiában a TTA 1,19, a roma népesség esetében pedig 3,1 volt, de az integrált romák TTA-ja 1,3, a részben integrált romáké 3,0, a szegregált romáké pedig 4,6 volt (Potančoková et al., 2008: 990). Šprocha és Ďurček (2017) is azt találta, hogy jelentős különbségek vannak a szlovákiai roma nők kohorsztermékenységében aszerint, hogy városi vagy vidéki területeken, az ország nyugati vagy keleti részén, illetve aszerint, hogy kisebb vagy nagyobb lélekszámú településeken élnek (Šprocha és Ďurček, 2017: 111.). Battaglia és szerzőtársai (2017) a belgrádi roma lakosság körében vizsgálták a termékenységi különbségeket, és azt állapították meg, hogy egy adott városrész termékenységi rátája a romák koncentrációjától függ: a kevés romát számláló környékeken háztartásonként 2,7 gyermek él, a többnyire roma lakosságú városrészekben ez az arány 3,2, míg a teljesen romák lakta környékeken 3,6.

3. táblázat. Termékenységi különbségek a roma nők körében (területi)

Forrás	Referencia-időszak	Terület	Mérési módszer	Többségi társadalom termékenysége	Roma nők termékenysége
Husz (2011:13)	2001	Magyarország	survey	átlagos gyermekszám, Magyarország:	északkelet: 1,7 északkelet: 2,6 délnyugat: 1,8 délnyugat: 2,1
Durst (2006:86) ^a	2000–2004	Magyarország	antropológiai kutatás, önbevallás	átlagos gyermekszám, 1951–1969 között született nők:	nem romák: 2,4 szegregált romák: 5,8 asszimilált romák: 2,9
Šprocha, Ďurček (2017:111)	2011	Szlovákia	cenzus, önbevallás	átlagos gyermekszám, 45–49 éves nők:	városok: 3,44 falvak: 3,82 Nyugat-SK: 2,65 Közép-SK: 3,12 Kelet-SK: 4,03
Potancoková et al. (2008: 990)	2002	Szlovákia	születési regiszter adatok	TTA ₂₀₁₀	integrált romák: 1,3 parciálisan integráltak: 3,0 szegregált romák: 4,6
Battaglia, Chabé-Ferret, Lebedinski (2021:244)	2010	Szerbia, Belgrád	survey/iskolai adatok	gyermekek száma / háztartás, olyan településeken, ahol a romák száma:	alacsony: 2,8; többség roma: 3,2; csak romák: 3,6

^a Durst (2006: 86): 3 észak-magyarországi, többségében roma népességű település antropológiai kutatásának adatai (főleg "Láposon", n=450; és még két kisebb faluban). Saját szerkesztés.

Strukturális tényezők

Az etnikai szegregáció és termékenység összefüggéseinek vizsgálatakor az elemzők olyan változókat vonnak be elemzéseikbe, mint az alacsony gazdasági aktivitás, a magas munkanélküliség, vagy az átlag alatti oktatási színvonal. Durst (2006) – aki a „Szegénység, etnicitás és gender” című nemzetközi összehasonlító vizsgálat magyarországi adatait elemezve a szegregációra is fókuszált² – a szegénység okainak feltárása kapcsán elemzéseiben az iskolai végzettség fontosságát emelte ki. Azt találta, hogy a romák és a nem romák termékenységében meglévő különbségek attól függenek, hogy a nők elvégezték-e legalább az alapkülső iskolát vagy sem. Azon romáknál, akik nem végezték el az általános iskola 8 osztályát, az átlagos gyermekszám 3,66, míg a hasonló végzettségű nem romák körében 2,65 (4. táblázat). Azoknál a romáknál és nem romáknál, akik elvégezték legalább az általános iskolát, az átlagos gyermekszám megegyezett (2,2–2,21). A 2011. évi népszámlálási adatokból mi is azt számoltuk, hogy az iskolai végzettség nagyon szorosan összefügg a termékenységgel, különösen az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezőknél. Míg az alacsony végzettségű roma nők (befejezett 8 osztály vagy ennél kevesebb) TTA-ja 2010-ben 2,79, addig a szakképzettséggel, vagy annál magasabb végzettséggel rendelkező romák körében alig 1,79 volt, ami már jóval a termékenységi reprodukciós szint alatt van (Obádovics et al., 2019; Spéder, 2022). Ebben az az időszakban az ilyen iskolai végzettségű csoportokban a magyarországi TTA-adatok 1,81, illetve 1,21-et tettek ki (Obádovics et al., 2019).

Habár Preda (2010) dél-romániai esettanulmánya a roma népességen belüli területi egyenlőtlenségekről számol be, a roma közösségeket azok strukturális helyzete alapján (konkrétan foglalkozásuk alapján) csoportosítja. A famegmunkáló, téglagyártó klánokban és az urszárok között nagyon magas termékenységi arányokkal találkozott (családonként több mint négy gyermekkel). Ezek a csoportok nagyon szegényes körülmények között éltek, az iskolai végzettségük, a szociális ellátásuk szintje alacsony, míg a jövőbeli kilátásaik rosszak voltak. Bemutatott más, közepes termékenységű roma közösségeket is, ahol családonként 2–3 gyermek volt: ezek a rézműves, famegmunkáló, urszár, téglagyártó és ezüstműves klánok városi környezetben éltek, és a valamennyire magasabb iskolai végzettségük miatt többféle jövedelmet nyújtó lehetőséggel élhettek, mint vidéki társaik.

²A „Szegénység, etnicitás és gender” című nemzetközi összehasonlító vizsgálat keretében végzett kérdőíves felméréssel gyűjtött magyarországi adatok között a roma súlyozott minta nagysága 603 volt (Durst, 2006: 32).

4. táblázat. Termékenységi különbségek a roma nők körében (iskolai végzettség és foglalkozás szerinti)

Forrás	Referencia-időszak	Terület	Mérési módszer	Többségi társadalom termékenysége	Roma nők termékenysége
				átlagos gyermekszám, 35 éves és annál idősebb nők iskolai végzettség szerint:	
Durst (2006:32) ^a	1999–2000	Magyarország	survey, önbevallás	8 osztály alatt: 2,65 8 osztály+: 2,2	8 osztály alatt: 3,66 8 osztály+: 2,21
				TTA ₂₀₁₀	
Obádovics et al. (2019:20).	2011	Magyarország	cenzus, önbevallás	min. 8 osztály: 1,81 szakmunkás+: 1,21	min. 8 osztály: 2,79 szakmunkás+: 1,79
				gyermekek száma / család, roma klánonként:	
Preda (2010:107–110)	2002	Dél-Románia, Olténia	cenzus, önbevallás	<ul style="list-style-type: none"> – 4 település, famegmunkálók, téglagyártók, urszárok: 4,1 és annál több gyermek; – 17 település, gazdagabb rézművesek, famegmunkálók, urszárok, téglagyártók, ezüstművesek: 3,1–4 gyermek; – 14 település, városi környezetben: 2,1–3 gyermek 	

^a Durst (2006: 32): a „Szegénység, etnicitás és gender” című nemzetközi összehasonlító vizsgálat, amelyet Szelényi Iván vezetett 1999–2000-ben, a minta nagysága 603 fő volt Magyarországon; mind az önbevallás, mind a kérdezébiztosítási azonosítást használták a kutatás során. Saját szerkesztés.

MÓDSZERTAN

AZ ADATOK FORRÁSA: A NÉPSZÁMLÁLÁSI ADATOK

Elemzésünk négy ország 2011. évi népszámlálási adatain alapul (*1. melléklet*). Míg Magyarországon teljeskörű, egyéni szintű népszámlálási adatok álltak rendelkezésünkre, addig Szlovákia, Románia és Szerbia esetében tabulált népszámlálási adatokkal dolgoztunk (a nők nemzetisége, születési kohorsza és iskolai végzettsége szerint abszolút számokat tartalmazó keresztáblákkal). Magyarország, Szlovákia és Szerbia esetében a teljes népességadatokon alapulnak a számításaink; Romániánál több elemzésnél csak a 10%-os IPUMS-minta (IPUMS, 2018) állt rendelkezésünkre. Ismereteink szerint a romániai IPUMS-minta reprezentatív volt születési kohorsz, etnikum és iskolai végzettség szempontjából.³ Az elmúlt és a legutóbbi népszámlálási adatok elemzési korlátairól több tanulmány is született. Ezek elsősorban arra hívják fel a figyelmet, hogy a népszámlálások csak a roma népesség harmadát, esetleg felét képesek számba venni, mert történelmi és politikai okokból többen nem vállalják fel etnikai identitásukat; illetve arra, hogy az önidentifikáció sem biztos, hogy mindig valós, hanem inkább a számlálóbiztosok minősítésén alapul (Kalibova, 2000; Durst, 2011; Husz, 2011; Messing, 2014; Kushen, 2015; Tátrai et al., 2017).

A romák azonosítása: elméleti megközelítések és technikai problémák

A szakirodalomban a roma népesség körülhatárolása alapvetően kétféleképpen történik. A megközelítések egyik része az önbevalláson, másik része pedig a külső minősítésen alapul. Az önbevalláson alapuló megközelítések az érintettek kinyilvánított identitásán nyugszik, legyen szó elsődleges, másodlagos, vagy kettős identitásról vagy nyelvi azonosságtudatról. A külső besorolás esetén a különböző környezeti ágensek (helyi szakemberek, ügyintézők, politikusok, kérézőbiztos stb.) meghatározott, szükségszerűen nem azonos szempontokat

³ Az IPUMS-International 2011-es, 10%-os romániai adatai szisztematikus súlyozatlan mintából származnak, földrajzi-területi szempontból nincsenek klaszterezve (cluster sample), csak háztartások szerint. Az ilyen minták esetében alacsony a valószínűsége annak, hogy a variációt alulbecsüljük; ami érvénytelen statisztikai következtetésekhez vezethetne. Ezekben az esetekben az egyetlen gond a háztartások csoportosulása, de kutatásunk egy adott szubpopulációra (30–59 éves anyákra) összpontosít, és nagy valószínűséggel egy háztartásban egy ilyen korú anya él (IPUMS, 2019a, 2019b).

alkalmazva sorolják be az érintetteket.⁴ A 2011. évi magyarországi, szlovákiai, romániai és szerbiai népszámlálások az önidentifikációt alkalmazták.

A népszámlálási kérdőívekben azonban több módszertani különbség is volt. Míg Szlovákiában, Romániában és Szerbiában egyetlen nemzetiségi kérdést tettek fel a számlálóbiztosok (vagy zárt, vagy nyitott formában, amit később egy változóba kódoltak), azaz csak egy identitást választhattak a válaszadók, addig Magyarországon lehetőség volt egy másodlagos identitás megnevezésére is (KSH, 2011). Így amikor a 2011. évi magyarországi adatokat hasonlítjuk a többi ország nemzetiségi adataihoz, értelemszerűen csak az első identitási kérdésre adott válaszokat elemezzük. Amikor nemzetközi összehasonlítás nélkül, csak a magyarországi adatok közötti összefüggéseket tárgyaljuk (például a termékenység és etnikai koncentráció kapcsolatát), akkor a mindkét identitáskérdésre, illetve az anyanyelvre és családban, baráti körben beszélt nyelvre vonatkozó válaszokat is figyelembe vettük (KSH, 2011), így egy nagyobb elemszámú roma kötődésű népesség körében végezhetjük elemzésünket.

A nemzetiségi kérdések kötelező / önkéntes jellegében is eltérő volt a népszámlálások módszertana. Míg Szlovákiában kötelező volt válaszolni rá, addig Magyarországon, Romániában és Szerbiában a nem kötelezően megválaszolható kérdések körébe tartozott (együtt az anyanyelvi, vallási és korlátozottsági kérdésekkel). A nemzetiségre vonatkozó kérdésre a válassz megtagadás aránya Szerbiában 3,5, Romániában 6,2, Szlovákiában 7,1, míg Magyarországon 14,7% volt (*1. melléklet*). Ez az adathiány azt is maga után vonja, hogy elemzéseink csak azokra a romákra érvényesek, akik felvállalták nemzetiségüket.

Azok, akik a nemzetiségi vagy nyelvi kérdésekre az adott többségi nemzeti-
iségi megnevezéssel válaszoltak (magyar, szlovák, román, szerb), de nem említették egyik kérdésnél sem a romát, őket nevezzük az elemzésben magyar, szlovák, román vagy szerb nemzetiségű népességnek.

A termékenység mérése

Az elemzés függő változója a nők élvészületett gyermekeinek átlagos száma egy adott születési kohorszban. Ez a termékenységi mutató alkalmas arra, hogy a különböző csoportok közötti különbségeket, illetve az időbeni változást

---

⁴ Anélkül, hogy belemennénk a részletekbe, megemlítjük, hogy Magyarországon az ezredfordulón heves vita folyt olyan kérdésekről, mint hogy ki a roma, hogyan lehet azonosítani a roma embereket, és hogy az etnikai vagy nemzetiségi kategóriákat objektíven meg lehet-e határozni (Havas, Kemény, Kertesi, 2000; Ladányi–Szelényi, 2000a, 2000b, 2000c; Krémer et al., 2010).

dokumentáljuk, azaz hogy a termékenység csökkenése a roma nők körében is megfigyelhető-e. Az országok közötti különbségeket vizsgálva a női születési kohorszok körében kiszámoltuk a gyermektelenek arányát is. Az élveszületett gyermekek számára vonatkozó népszámlálási kérdés a nők körében mind a négy országban a kötelező kérdések közé tartozott, háromban nincs is adathiány erre vonatkozóan. Azonban Szlovákiában a 30–59 éves nők 8,6, a hasonló korú roma nőknek pedig 12,1%-a nem válaszolt a kérdésre (*1. melléklet*). Az élveszületett gyermekeik számáról a népszámlálási kérdőívre válaszolók nyilatkoztak, azaz nem feltétlenül minden esetben a gyermeket szülő nők.

Születési kohorsz és életkor

Előző elemzéseink rámutattak a roma népesség alacsony várható élettartamára (Obádovics et al., 2019, Bálint, 2022). Hogy kiszűrhesük az ebből fakadó torzítást vagy szelektivitást, leszűkítettük az elemzési populációt. Azon nők termékenységét vizsgáljuk, akik 1952 és 1981 között születtek, azaz a 2011. évi népszámlálás idején 30–59 évesek voltak, és Magyarországon, Szlovákiában, Romániában és Szerbiában éltek (*1. melléklet*). Hat születési kohorszt képeztünk: 1952–1956, 1957–1961, 1962–1966, 1967–1971, 1972–1976, 1977–1981. Az 1952 és 1971 között született nők esetében tulajdonképpen már befejezett termékenységről beszélhetünk, mivel a 40 éves koruk után szülő nők aránya a vizsgált országokban viszonylag alacsony (Frejka és Sardon, 2003). A két legfiatalabb születési kohorsznál, az 1972 és 1981 között születetteknél még nem beszélhetünk befejezett termékenységről 2011-ben.

Iskolai végzettség

A nők iskolai végzettségét a népszámlálás időpontjáig befejezett legmagasabb iskolai végzettséggel mértük (azaz nem a szülés időpontjában jellemző iskolai végzettséggel). Három iskolai végzettségi csoportot különítettünk el: az alapfokú végzettségűekét, akiknek végzettsége legfeljebb alsó, érettségi nélküli középfokú (ISCED, 1997, 0–2); a középfokú (ISCED, 1997, 3–4), valamint felsőfokú végzettségűekét (ISCED, 1997, 5–6). Tisztában vagyunk az endogenitás-exogenitás problémájával, amikor az iskolai végzettség és a termékenység közötti összefüggéseket vizsgáljuk, jelen elemzésben az iskolai végzettséget exogén változóként kezeljük, és a válaszadó társadalmi-gazdasági háttérét leíró mutatóként használjuk.

Etnikai koncentráció a lakótömbben

Elemzésünkben az etnikai koncentrációt nem régiós vagy megyei szinten, hanem a népszámlálási adatállományon elérhető legkisebb, népszámlálási tömb szintjén mérjük. Azon személyek csoportját tekintettük egy adott területen élőknek, akik a népszámlálás idején egy népszámlálási tömbben éltek, ezek az utcák, természetes határok által körbezárt beépített területek, amelyek akár önálló számlálókörzetet, akár valamely számlálókörzet részét, vagy éppen több számlálókörzet részét is képezhetik. E területegységek a legutóbbi népszámlálás legkisebb területi építőkövei voltak. Ezeket a népszámlálási tömböket tekintjük elemzésünk lakótömbjeinek. A 2011. évi népszámlálási adatbázis Magyarországon összesen 183.398 lakótömböt azonosít be. És a roma népesség arányát egy-egy népszámlálási tömb össznépségén belül számoltuk ki. Ez az arány jelezheti, hogy mekkora a roma nők többségi társadalommal való találkozási felülete: azaz, hogy milyen mértékben lenne lehetőségük más nemzetiségű, vagy többségi nemzetiségű nőkkel és családokkal érintkezni, eltérő szokásokat, mintákat megismerni. Feltételezésünk szerint minél nagyobb a koncentráció, annál szorosabb a közösségi kontroll és a roma normákhoz való alkalmazkodás, és annál magasabb az átlagos gyermekszám. A roma népesség lakótömbökön belüli aránya alapján négy szintet különítettünk el: a 0 és 5% közötti; az 5 és 20% közötti; a 20 és 40% közötti, valamint a 40%-nál magasabb arányúakat.

EREDMÉNYEK

TERMÉKENYSÉGI KÜLÖNBSÉGEK ROMA ÉS NEM ROMA NŐK KÖZÖTT

A posztkommunista országokra jellemző termékenységi különbségeket már dokumentálták (Sobotka, 2011; Frejka, 2008). Szlovákiában és Romániában viszonylag magas volt a TTA; az 1990-es évek után pedig mind a négy itt elemzett országban bezuhant. Ez a tendencia látható akkor is, ha a termékenységet a születési kohorszok átlagos gyermekszámával mérjük. A legidősebb születési kohorsz (1952–1956) átlagos gyermekszáma 2,29 (Szlovákia) és 1,83 (Szerbia) között húzódik a négy vizsgált országban, míg a legfiatalabb születési kohorsz (1977–1981) esetében jóval alacsonyabb, 1,09 (Magyarország) és 1,30 (Szlovákia) közötti értékeket mértünk, igaz, utóbbi még nem befejezett termékenység (2. melléklet).

Amikor az adatokat nemzetiség szerinti bontásban vizsgáljuk, jól láthatók a romák és nem romák közötti különbségek. A roma nemzetiségű nők körében az élveszületett gyermekek átlagos száma jóval meghaladja a nem roma nők körében mért átlagokat minden születési kohorszban és minden országban (*1. ábra, felső panel*). A gyermektelen roma nők aránya a legtöbb születési kohorszban messze alacsonyabb, mint a nem roma gyermektelen nőké (*1. ábra, alsó panel*). Ez elsősorban a magyarországi magyar, romániai román és szerbiai szerb nők körében igaz, és kevésbé a szlovákiai szlovák nemzetiségű nőknél, ahol a nagy valószínűséggel befejezett termékenységű roma és szlovák nők (1952–1971 között születettek) körében a gyermektelenek aránya megegyezik.

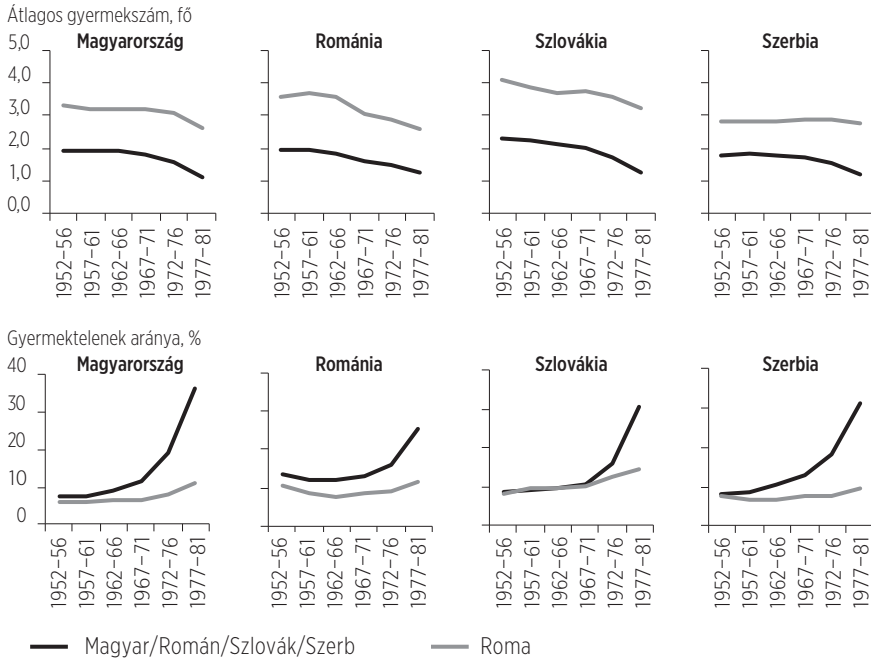
Csak a befejezett termékenységű születési kohorszokat vizsgálva látható, hogy a roma nők átlagos gyermekszáma legalább 1,6-szerese és legfeljebb 1,9-szerese a nem roma nőkének (*1. ábra*). Azaz nem éri el a Kalibova (2000) által mért kétszeres arányt, amelyet az 1990–1994. évi népszámlálási adatok alapján becsült néhány kelet-közép-európai országban. Nem meglepő, hogy a magyar, szlovák, román és szerb nemzetiségű nők termékenységi mutatói nagyon hasonlóak, hiszen a kommunizmus idején a termékenység társadalmi és gazdasági feltételei hasonlóak voltak Magyarországon, Szlovákiában, Romániában és Szerbiában,⁵ akárcsak a piacgazdaságra való áttérés nehézségei, és ezek a tényezők minden országban a gyermekszülés elhalasztásához, majd alacsony termékenységhez vezettek. Meglepőbb (legalábbis számunkra), hogy a négy ország roma népességének termékenységi viselkedése sokkal inkább hasonlít egymásra, mint a saját lakóhelyén élő többségi társadalom viselkedésére. *(A szlovákiai adatokat azonban torzíthatja, hogy az idősebb születési kohorszokhoz tartozó roma nők nagy részének nem ismerjük a gyermekszámát; lásd 3. melléklet).* A szerbiai roma nők termékenysége részben eltér a többi országban élő roma nő termékenységétől: a szerbiai romák termékenységi szintje minden születési kohorszban a legalacsonyabb volt, és kohorszonként alig változott, miközben a másik három országban a roma nők termékenysége idővel csökken.

Nemcsak az átlagos gyermekszám, hanem a gyermektelen roma nők aránya az egyes születési kohorszokban is nagy hasonlóságot mutat a négy országban. A korai gyermekvállalás továbbra is jellemző a romákra, míg a nem roma 30–34 éves nők körében többé-kevésbé hasonlóan magas a gyermektelenek aránya mind a négy országban.

⁵ Az 1967-ben bevezetett kényszerítő termékenységi intézkedések Romániában kivételt jelentenek: ott magasabb termékenységet indukáltak (Muresan et al., 2008).

1. ábra: Átlagos gyermekszám, illetve a gyermektelen nők aránya születési kohorsz és nemzetiség szerint, 2011

Forrás: 2011. évi népszámlálás, Magyarország, Románia, Szlovákia, Szerbia. Teljes körű népességi adatok. Saját számítás.

A ROMÁK ÉS A TÖBBSÉGI TÁRSADALOM TERMÉKENYSÉGE, ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINT

Az anya iskolai végzettsége az egyik legfontosabb magyarázó tényezőnek tűnik, amikor a termékenység társadalmi különbségeit vizsgáljuk (Jalovaara et al., 2019). Számításaink is megerősítik, hogy a nők iskolai végzettsége és kohorsztermékenysége között szignifikáns (fordított irányú) kapcsolat van, függetlenül lakóhelyük országától, a nemzetiségüktől és attól, hogy mikor születtek (2. ábra).⁶ A kohorsztermékenység az alapfokú iskolai végzettségű nők között a legmagasabb, míg a felsőfokú végzettségűek körében a legalacsonyabb, legyen

⁶ Nem szabad azonban megfedkezünk a magasan képzett roma nők alacsony számáról, különösen az idősebb születési kohorszokban (azaz arról, hogy a nevezők alacsonyak ezekben az esetekben). A magasan képzett roma nők száma születési kohorszokként Magyarországon 27-87 között, Romániában 4-24 között (IPUMS 10%-os minta), Szlovákiában 12-71 között és Szerbiában 6-46 között ingadozik.

szó roma vagy többségi nemzetiségű nőkről. Az iskolai végzettség és az átlagos gyermekszám közötti kapcsolat szorosabb a roma, mint a többségi nemzetiségű nők körében, mivel az alapfokú iskolai végzettségű roma nőknél az átlagos gyermekszám messze magasabb, mint a legfeljebb 8 általánost végzett többségi nemzetiségi nők körében, miközben a felsőfokú végzettségű roma és nem roma nők átlagos gyermekszáma azonos vagy nagyon hasonló.

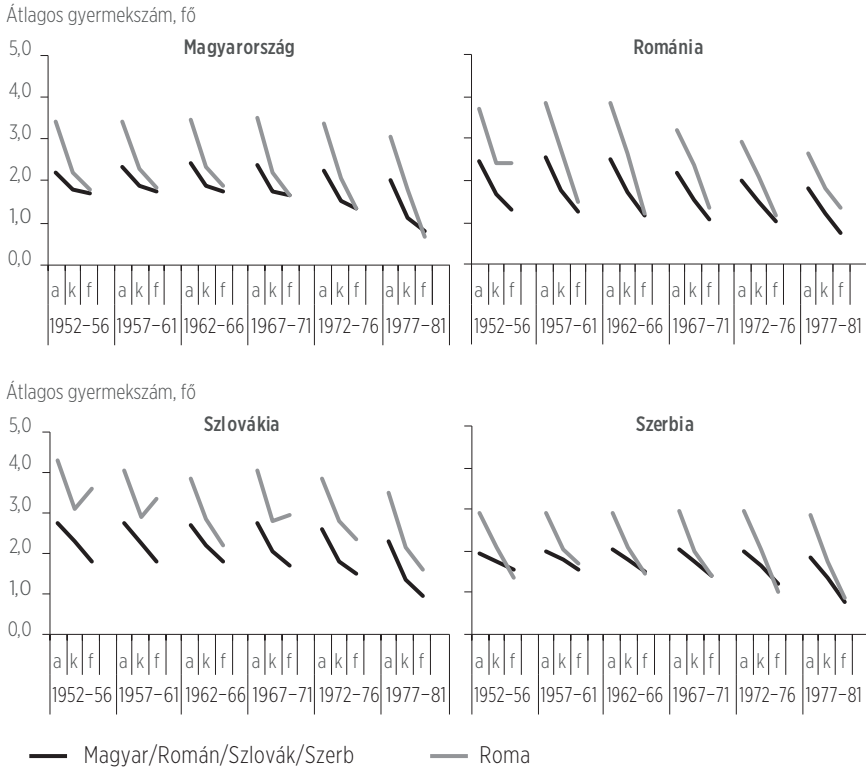
De mekkora ez a „nagy” különbség az alacsony iskolai végzettségű roma és nem roma nők termékenységében? Szemléltetésül lássuk az 1962–1966-ban született női népesség átlagos gyermekszámában mért különbségeket: Magyarországon 1,05, Romániában 1,30, Szlovákiában 1,17, Szerbiában pedig 0,89 gyermekkel magasabb az alapfokú végzettségű roma nők átlagos gyermekszáma, mint az alapfokú végzettségű nem roma nőké (2. ábra). A középfokú végzettségű roma és nem roma nők átlagos gyermekszáma már jobban hasonlít egymáshoz, születési kohorsztól és lakóhelytől függetlenül; a felsőfokú végzettségű nők körében pedig ez az érték mind a négy országban csaknem azonos vagy nagyon hasonló. Sőt, a legfiatalabb (30–34 éves) magasan képzett magyarországi roma nők (87, 1977–1981-ben született nő) körében már alacsonyabb is az átlagos gyermekszám, mint a hasonló korú és hasonlóan képzett magyar nemzetiségű nők körében. Ugyanez az összefüggés tapasztalható Szerbiában is, ahol az 1952–1956 és az 1972–1976 között született felsőfokú végzettségű roma nők átlagosan kevesebb gyermeket szültek, mint a hasonló korú és végzettségű szerb nemzetiségűek.

Szlovákiában eltérő az etnikum és iskolai végzettség szerinti termékenységi minta. Igaz, a magasabb képzettségű roma és nem roma nőknek itt is kevesebb gyermekük van, mint az alacsony iskolai végzettségűeknek, de egyes születési kohorszokban nem tudtuk kimutatni a negatív lineáris összefüggést.⁷ A konvergencia azonban itt is fellelhető, hiszen a roma és nem roma felsőfokú végzettségű nők termékenysége között egyre kisebbek a különbségek. Romániában hasonló összefüggésekre világitanak rá az adatok, bár a legfiatalabb és legidősebb születési kohorszhoz tartozó, felsőfokú végzettségű roma és nem roma nők átlagos gyermekszáma nem konvergál. Feltételezésünk szerint a fiatalok – és talán képzetesebbek – elvándorlása az országból befolyásolhatja

⁷ Az adatok azt mutatják, hogy éppen a magasabb végzettségű roma nemzetiségű nők azok, akik nem vallották be a gyermekszámot (3. melléklet). Elképzelhetőnek tartjuk, hogy éppen azok a magasan képzett roma nők, akik nem akarták vagy nem merték bevallani, hogy hány gyermekük született, az átlagosnál (és a roma közösségben megszokottnál, elvártnál) kevesebb gyermeket vállaltak. A magasan képzett nők körében azért is lehet alacsonyabb a (nem bevallott) átlagos gyermekszám, mert nagy valószínűséggel körükben is kisebb annak az esélye, hogy párt találjanak maguknak, akárcsak Magyarországon (Durst et al., 2021). Ha bevallották volna az alacsonyabb gyermekszámot, akkor „leesett” volna körükben is az átlagos gyermekszám értéke.

ezt a konvergenciahiányt, de egyelőre nem rendelkezünk megbízható ismerettel arról, hogy a nemzetiség, iskolai végzettség és az elvándorlás közötti kapcsolat hogyan érinti a termékenységet.

2. ábra. Átlagos gyermekszám születési kohorsz, iskolai végzettség* és nemzetiség szerint, 2011

* a = alapfokú végzettség, k = középfokú végzettség, f = felsőfokú végzettség. Saját számítás.

Forrás: Magyarország, Szlovákia, Szerbia: 2011. évi népszámlálás, teljes körű népességi adatok. Románia: 2011. évi népszámlálás 10%-os mintája, IPUMS – International.

A fentebb bemutatott összefüggések alapján megbízhatóan kijelenthetjük, hogy a romák magas termékenysége összetételhatást tükröz. A roma népesség magas termékenysége minden bizonnyal azzal függ össze, hogy az alacsony iskolai végzettségű roma nők aránya a roma női populáción belül messze magasabb, mint a közepes vagy magas végzettséggel ren-

delkezőké. A *társadalmi jellemzők* hipotézisét csak a magasan képzett nők körében tudtuk igazolni, akiknél a roma és nem roma nemzetiségű nők termékenysége nem különbözik; az alacsony iskolai végzettségű romák és nem roma nemzetiségűek átlagos gyermekszáma azonban igen. A *kisebbségi státus* hipotézist pedig nem tudtuk a számításainkkal alátámasztani, hiszen a magasan képzett roma nők termékenysége nem minden vizsgált esetben volt alacsonyabb, mint a magasan képzett magyar/szlovák/román/szerb nemzetiségűeké.

A MAGYARORSZÁGI ROMA ÉS A NEM ROMA NEMZETISÉGŰ NŐK TERMÉKENYSÉGE AZ ELTÉRŐ ETNIKAI KONCENTRÁCIÓJÚ TERÜLETEKEN

Elemzésünk során arra is kíváncsiak voltunk, hogy az iskolai végzettséggel mért strukturális hatások mellett a népszámlálási adatbázis alkalmas-e arra, hogy valamilyen kontextuális vagy kulturális hatást is kimutathassunk a kelet-közép-európai roma nők termékenységében. Mivel csak a magyarországi népszámlálás egyéni szintű adataihoz férünk hozzá (ellenőrzött, zárt rendszerű kutatásosobai körülmények között), és csak ebben az adatbázisban tudtuk lehatárolni az egy-egy lakótömbben (szomszédságban) élő népességet, a termékenység lakóhelyi etnikai koncentráció szerinti elemzését csak a magyarországi adatokon végeztük el. Nem mellékes, hogy a magyarországi népszámlálási adatok lehetőséget biztosítanak arra, hogy egy viszonylag nagyobb nemzetiségi kisebbségi létszámmal dolgozhassunk, hiszen a magyarországi 2011. évi népszámlálás során a kettős identitás felvállalására is volt lehetőség. Így már azokat a személyeket is be tudtuk vonni az elemzésünkbe, akik a második nemzetiségi kérdés alapján vallották magukat roma nemzetiségűnek. Így a következő elemzéseinkben a roma nők csoportját kibővítettük: azokat a nőket tekintjük romának, akiknek akár az első, akár a második nemzetisége roma, vagy az anyanyelvük roma, vagy a roma nyelvet használják, amikor a barátaikkal, családtagjaikkal beszélgetnek, vagy ha ismerik a roma nyelvet (KSH, 2011). Ezáltal a vizsgált születési kohorszokhoz tartozó, elsődleges roma nemzetiségű nők számát 23.275-ről 57.627 főre emeltük. Ezen roma nők átlagos gyermekszámát vizsgáljuk meg aszerint, hogy milyen roma-népességarányú lakótömbben élnek: ahol a romák aránya 5% alatti, 5 és 20% közötti, 20 és 40%

közötti vagy ahol 40% vagy ennél magasabb.⁸ Természetesen összehasonlítva az ugyanezekben a lakótömbökben élő, magukat magyarnak (nemzetiség, anyanyelv vagy beszélt nyelv alapján) valló nők átlagos gyermekszámával.

A 3. ábrán bemutatjuk, hogy a kohorsztermékenység és a lakóhelyi koncentráció mértéke között pozitív az összefüggés minden születési kohorszban: minél magasabb a roma népesség aránya egy lakótömbben, annál magasabb az ott élő nők átlagos gyermekszáma is, a roma és a nem roma nők körében egyaránt. Erre az összefüggésre más kvalitatív vizsgálatok is rávilágítottak: ha a többségi nemzetiségű (magyar) népesség tagjai olyan településeken élnek, ahol a romák többségben vannak, akkor a magyarok átveszik a helyi többség bizonyos viselkedési elemeit (Gyenei, 1993).

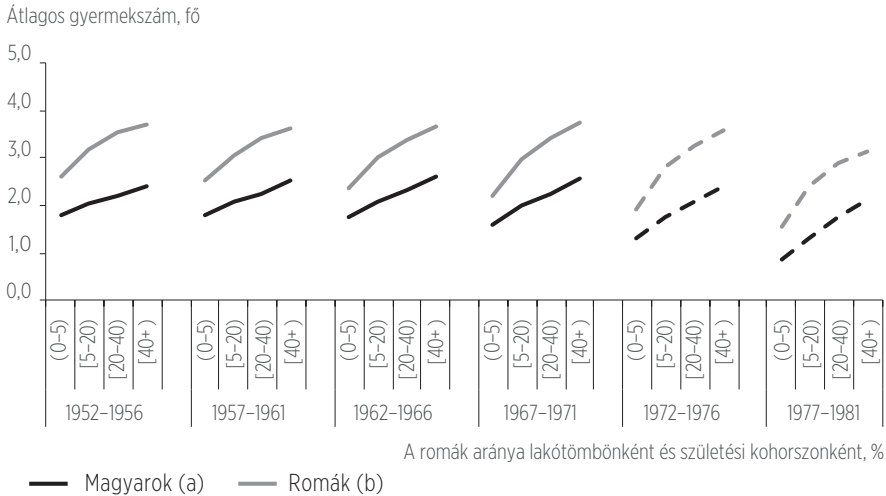
A legalacsonyabb és a legmagasabb koncentrációjú lakótömbökben élő nők átlagos gyermekszámában mért különbségek nagyobbak a romák, mint a nem roma magyarok körében, függetlenül születési évüktől: míg a magyarok körében születési kohorszokként 0,61 és 1,24 pont között mozog ez a különbség, addig a roma nők körében 1,10 és 1,66 pont között. A 3. ábráról azt is leolvashatjuk, hogy a roma nők kohorsz-termékenysége a koncentráció minden szintjén magasabb, mint a magyar nőké. Ebben az esetben is, akárcsak az iskolai végzettségnél, láthatóak a konvergencia jelei. Minél alacsonyabb a koncentráció szintje, annál kisebb az átlagos gyermekszámában mért különbség a roma és a magyar nem roma nők között. Míg azokban a lakótömbökben, ahol a legmagasabb a romák aránya, a roma és magyar nők átlagos gyermekszámában mért különbség 1,02–1,32 pont (születési kohorszok szerint), addig azokban a lakótömbökben, ahol alacsony a romák aránya, alig 0,60–0,80 pont a különbség.

Ezek az eredmények megerősítik a szubkulturális, és részben a kisebbségi hipotézist, mivel az alacsony státuszú, kisebbségi helyzetben és etnikailag koncentrált szubkulturális enklávékban élő roma nők termékenysége messze magasabb, mint azon roma nőké, akik etnikailag kevésbé koncentrált környezetben élnek. Itt emeljük ki, hogy azokban a lakótömbökben, ahol magas a romák aránya, a magyar nemzetiségű nők termékenysége szintén magasabb, mint azon magyar nemzetiségű nőké, akik etnikailag kevésbé koncentrált lakótömbökben élnek.

---

⁸ A 2011. évi népszámlálási adatbázis összesen 183.398 lakótömböt azonosít be. Ezek közül csak azokat a lakótömböket vontuk be az elemzésbe, amelyekben legalább 15 személy élt, és közülük legalább egy roma nemzetiségű volt. Az így kiválasztott lakótömbökben összesen 57.529, 30–59 éves roma nő élt és 877.637 (csak) magyar nő.

3. ábra. Átlagos gyermekszám születési kohorsz, nemzetiség és a romák lakóhelyi koncentrációja szerint Magyarországon, 2011

^a Magyarok azok, akik magyar nemzetiségűnek vallották magukat, vagy magyar anyanyelvűnek, vagy magyarul beszélnek barátaikkal, családtagjaikkal, vagy ismerik a magyar nyelvet (és a romát ezen kérdések közül egyikre sem említették).

^b Romák azok, akik roma nemzetiségűek, vagy roma anyanyelvűek, vagy roma nyelven beszélnek barátaikkal, családtagjaikkal, vagy ismerik a roma nyelvet.

Megjegyzés: Szaggatott vonallal azt jeleztük, hogy ezen nők körében még nem beszélünk befejezett termékenységről.
Forrás: 2011. évi népszámlálás, Magyarország. Teljeskörű népességi adatok. Saját számítás.

AZ ISKOLAI VÉGZETTSÉG ÉS ETNIKAI KONCENTRÁCIÓ EGYÜTTES HATÁSA A ROMA NŐK TERMÉKENYSÉGÉRE MAGYARORSZÁGON

A kohorsztermékenység és az etnikum, iskolai végzettség, etnikai koncentráció mértékének együttes vizsgálatával ebben a fejezetben áttekintjük, hogyan módosítja egy-egy tényező a másik kettő kapcsolatát, ezáltal is közelebb kerülve ahhoz, hogy szétválasszuk az egymással is összekapcsolódó, egymás hatását is felerősítő (vagy gyengítő) összefüggéseket. A 4. ábrán látható, hogy az iskolai végzettség alapfokú és felsőfokú szintjein eltérően alakul a nemzetiség és az etnikai koncentráció kapcsolata a termékenységgel. Egyrészt úgy tűnik, hogy a magas iskolai végzettség egyértelműen meghatározza a termékenység szintjét: a felsőfokú végzettségű magyar (és nem roma) nők átlagos gyermekszáma nagyon hasonló az ugyanilyen iskolai végzettségű roma nők átlagos gyermekszámához, függetlenül az etnikai koncentráció szintjétől a la-

kötömbben. A magasan képzett nők körében a roma és magyar (nem roma) nők termékenysége közötti különbség viszonylag állandó és kis mértékű. A roma nők körében kisebb ingadozások figyelhetők meg az etnikai koncentráció szerint, ami annak köszönhető, hogy az etnikailag koncentrált lakótömbökben élő magasan képzett roma nők száma alacsony, különösen az idősebb születési kohorszokban.⁹ Összességében azt látjuk, hogy a felsőfokú végzettségű nők körében az etnikum, illetve a koncentráció mértéke nem befolyásolja az átlagos gyermekszámot.

A skála másik végén, az alapfokú iskolai végzettséggel rendelkező nők körében az etnikai koncentráció mértéke egyértelműen összefügg a termékenység szintjével: nemzetiségtől függetlenül, minél magasabb a romák aránya a lakótömbben, annál magasabb az ott élő roma és nem roma nők átlagos gyermekszáma. Az etnikai hovatartozás nem moderálja ezt az összefüggést, a koncentráció szintjétől függetlenül, a roma nők átlagos gyermekszáma mindig magasabb, mint a nem roma nőké.

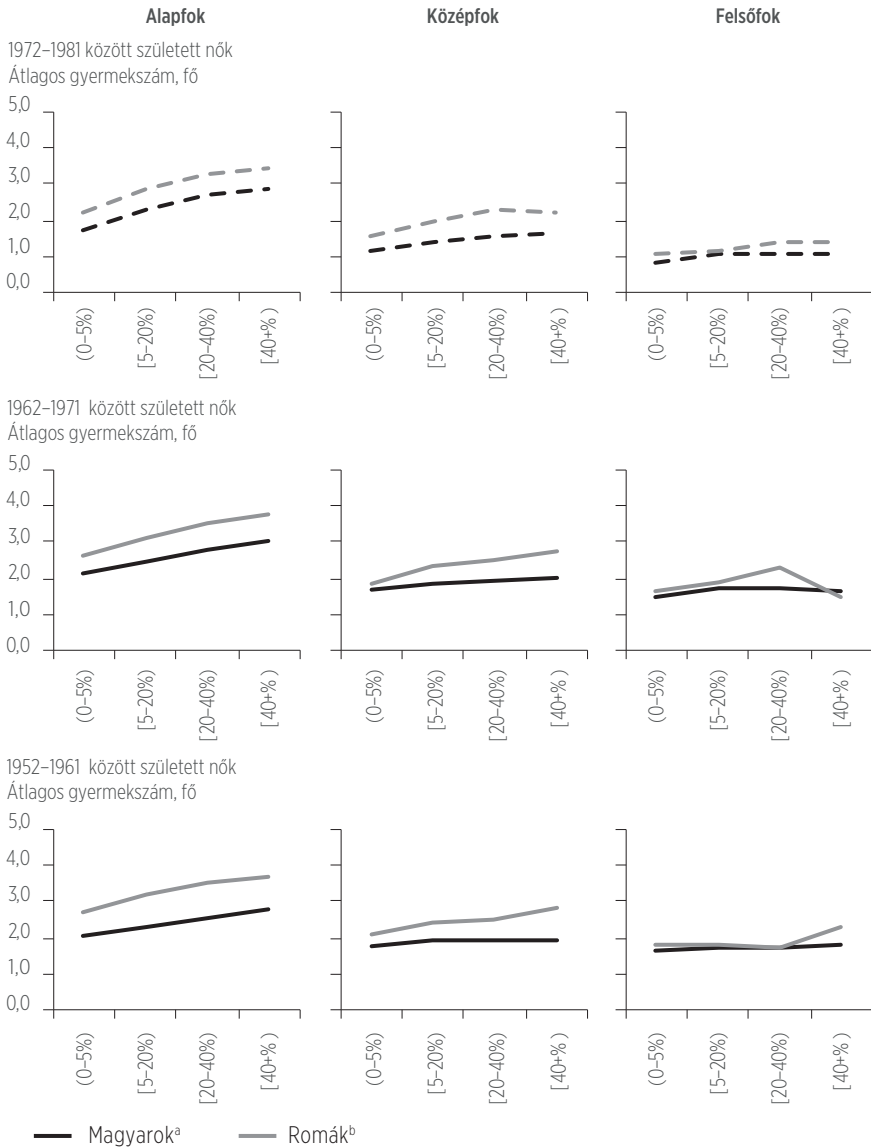
A középfokú iskolai végzettségű nők körében az etnikai koncentráció és a kohorsztermékenység közötti összefüggés eltérő erősségű a roma és a magyar (nem roma) nők körében. A roma nők esetében ez a kapcsolat pozitív irányú: a termékenység növekszik, ahogy a lakótömbi etnikai koncentráció növekszik. Mindeközben a magyar, nem roma nők körében alig észlelhető ez a pozitív kapcsolat: az átlagos gyermekszám viszonylag állandó, függetlenül attól, hogy a magyar nők milyen roma-koncentrációjú lakótömbben élnek. Mivel a magyar nők körében viszonylag állandó az átlagos gyermekszám, de a roma nők körében ez növekszik, a két nemzetiség termékenysége divergál, ahogy növekszik a lakótömbökben élő romák aránya.

Más szóval, míg az iskolai végzettség és az etnikai koncentráció szorosan összefügg az átlagos gyermekszámmal, mind a roma, mind a magyar nők körében, addig az etnikai koncentráció szintjének elsősorban a roma nők körében van szerepe, és kevésbé a nem romák körében, de ez iskolai végzettség függvényében változó.

---

⁹ Az etnikailag koncentrált területeken élő, magasan képzett roma nők száma alacsony volt a legidősebb születési kohorszban (1952–1961-ben születettek): csak négyen éltek olyan lakótömbben, ahol a roma népesség aránya 20–40% volt; hárman pedig olyan környéken, ahol a romák aránya meghaladta a 40%-ot. Ugyanakkor a legfiatalabb (1972–1981 közt született) generációból 22 magasan képzett roma nő élt olyan lakótömbökben, ahol a romák aránya meghaladta a 40%-ot. Ezek az abszolút számok azt jelölik, hogy az átlagos gyermekszám arányban igencsak alacsony a nevező.

4. ábra. Átlagos gyermekszám a nők születési kohorsza, nemzetisége, iskolai végzettsége és lakóhelyi koncentráció szintje szerint Magyarországon, 2011

^a Magyarok azok, akik magyar nemzetiségűnek vallották magukat, vagy magyar anyanyelvűnek, vagy magyarul beszélnek barátaikkal, családtagjaikkal, vagy ismerik a magyar nyelvet (és a romát ezen kérdések közül egyikre sem említették).

^b Romák azok, akik roma nemzetiségűek, vagy roma anyanyelvűek, vagy roma nyelven beszélnek barátaikkal, családtagjaikkal, vagy ismerik a roma nyelvet.

Megjegyzés: Szaggatott vonallal azt jeleztük, hogy ezen nők körében még nem beszélünk befejezett termékenységről.

Forrás: Saját számítás a 2011. évi háztartás és népszámlálás alapján, Magyarország. Teljes népességi adatok.

ÖSSZEGRZÉS

Tanulmányunkkal Kelet-Közép-Európa egyik jelentős etnikai kisebbségének, a roma nemzetiségű népesség sajátos termékenységégi viselkedésének megértéséhez kívántunk hozzájárulni. Összehasonlító elemzésünkben négy ország népességének adatait elemeztük, és kimutattuk, hogy a romák termékenységégi magatartása ezekben az országokban nagyon hasonló, akár összességében, akár a születési kohorszok szerinti és közötti összevetésben vizsgáljuk. Számításaink azt is megerősítik, hogy a roma nők iskolai végzettsége erőteljesen befolyásolja a roma nők átlagos gyermekszámát. Végül Magyarország példáján keresztül azt mutattuk be, hogy a többségi nemzetiségű társadalommal való potenciális találkozási felület nagysága, amelyet a lakótömb roma etnikai koncentrációjával mértünk, szintén összefügg a női termékenységgel. Ismereteink szerint eddig nem született összehasonlító elemzés a roma nemzetiségű nők kohorsztermékenységéről a poszt szocialista országokban, népszámlálási – azaz kvázi teljes körű lakossági – adatok alapján. Nem ismerünk olyan elemzést sem, amely szisztematikusan összehasonlította volna a roma és a nem roma többségi nemzetiségű nők kohorsztermékenységét több országra kiterjedően az iskolai végzettséggel mért társadalmi-gazdasági státusuk szerint, vagy az iskolai végzettség és az etnikai koncentráció együttes hatását elemezte volna erre a mutatóra. Ezen tényezők összefüggéseinek bemutatása a négy kiválasztott kelet-közép-európai országban új információval járulhat hozzá a kisebbségek fertilitásának kutatásához.

Tanulmányunk első célja az volt, hogy négy különböző országban összehasonlítsuk a roma és a többségi nemzethez tartozó nem roma nők kohorsztermékenységét az iskolai végzettség eltérő szintjein. A vizsgált négy ország mindegyikében a roma nemzetiségű nők kohorsztermékenysége – átlagos gyermekszámmal mérve – messze meghaladja az országos, illetve a többségi nemzetiségű nők termékenységét. Ugyanakkor a roma nők termékenységégi viselkedése – a korai és a magas termékenység – nagyon hasonló az egyes országok között. Számításaink azt jelzik, hogy az általunk vizsgált országokban a nők iskolai végzettségi szintje összefügg a termékenységégi magatartásukkal: a roma és a többségi nemzetiségű nők átlagos gyermekszámában mért különbség csökken, ahogy az iskolai végzettségük növekszik, és a magasan képzett roma és nem roma nők termékenysége vagy azonos, vagy nagyon hasonló. Azaz úgy tűnik, hogy ez az eredmény összhangban van a *társadalmi jellemzők* hipotézisével, de nincs összhangban a *kisebbségi csoport státus hipotézisével*. Habár fenntartjuk, hogy adataink nem támasztják alá egyöntetűen a kisebbségi hipotézist, még-

sem hagyhatjuk szó nélkül, hogy három olyan csoportot is találtunk, amikor a magasan képzett kisebbségi nők termékenysége alacsonyabb volt, mint a magasan képzett többségi nemzetiségű nőké: Magyarországon az 1977–1981, míg Szerbiában az 1952–1956, és az 1972 és 1976 között született nők körében.

A magyarországi népszámlálási adatok alapján lehetőségünk volt az egyes lakótömbökben (közvetlen szomszédságokban) élő népességet aszerint is csoportosítani, hogy a lakótömb népességének hány százaléka roma nemzetiségű, azaz egy etnikai koncentrációs mérőszámmal is tudtunk dolgozni. Tanulmányunk második célja az volt, hogy megnézzük, ezen etnikai koncentráció szerint hogyan alakul a roma nők és a többségi nemzethez tartozó, nem roma nők kohorsztermékenysége Magyarországon. Habár ezt a mérőszámot mások a szubkulturális jellemzők mutatójaként használták (Wilson és Kuha, 2018), nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy az etnikailag koncentrált területekre jellemző olyan strukturális korlátok, mint a lakóterület regionális vagy társadalmi-gazdasági deprivációja is befolyásolhatják a termékenységet. Számításaink azt mutatják, hogy az etnikai koncentráció bármelyik szintjét is nézzük, a roma nők termékenysége magasabb, mint a magyar, nem roma nőké. Ugyanakkor azon lakótömbökben élő roma és nem roma nők körében, ahol az etnikai koncentráció alacsony, az átlagos gyermekszám nagyon hasonló, függetlenül a nők születési évétől. Azaz, ha a roma nők olyan lakótömbökben élnek, ahol nagyobb az esélyük a magyar, nem roma népesség szubkultúrájával találkozni, akkor az átlagos gyermekszámuk is alacsonyabb, mint a többi roma nő körében. Ugyanakkor azt is fontos kiemelni, hogy ez egy kétirányú folyamatnak is tűnhet, hiszen a magukat magyarnak valló, és a roma háttérrel semmilyen kontextusban meg sem említő nők termékenysége is alakul a roma környezet hatására.

A termékenység és a három, általunk elemzett háttértényező – nemzetiség, iskolai végzettség és etnikai koncentráció – együttes vizsgálata volt tanulmányunk harmadik célja. Számításaink azt mutatják, hogy ezen összefüggések iránya és erőssége eltérő az iskolai végzettséggel mért társadalmi státusz vagy hierarchia két végpontján. A magasan képzett nők átlagos gyermekszáma nem függ sem az etnikai hovatartozásuktól, sem a lakóhelyük etnikai összetételétől. Az alacsony iskolai végzettségű nők körében azonban mind az etnikai háttér, mind a lakóhely etnikai összetétele összefügg az átlagos gyermekszámmal: ahogy növekszik az etnikai koncentráció, úgy emelkedik az ott élő nők átlagos gyermekszáma is, és nemcsak a roma, hanem a magyar, nem roma nők körében is. Azaz az ilyen lakótömbökben élő magyar, nem roma nők demográfiai viselkedése egyre jobban hasonlít az ugyanitt élő roma nők demográfiai viselkedéséhez. A középfokú végzettségű roma nők körében alacsonyabb az átlagos

gyermekszám, ami azonban az etnikai koncentráció befolyását csak mérsékelni tudja. Ezek az eredmények talán annyiban megerősítik a szubkulturális hipotézist, hogy látjuk, mennyire hasonló a roma nők termékenységi viselkedése mind a négy vizsgált kelet-közép-európai országban, amikor születési évüket és iskolai végzettségüket kontroll alatt tartjuk. Emellett az etnikai koncentrációval összefüggő magasabb termékenység is a kulturális tényezők jelentőségét hangsúlyozza.

Természetesen elemzésünknek számos korlátja van. Először is, a roma népesség identifikálása („Ki a roma?”) nem egyértelmű. Emellett a népszámlálási kérdőívek nemzetiségi vonatkozó kérdéseit több országban önkéntesen kell megválaszolni, nem kötelező jelleggel, így magas a válaszhány. Mindez befolyásolhatja az eredményeket. Másodszor, nagyon körültekintően kell értelmezni a keresztmetszeti következtetéseket, hiszen az iskolai végzettség és termékenység összefüggésének endogenitási problémája jól ismert: a keresztmetszeti adatokból leszűrt következtetések gyengíthetik a társadalmi jellemzők hipotézisének érveit. Harmadszor, lehet, hogy leegyszerűsítés a területi etnikai koncentrációt szubkulturális tényezőként értelmezni, hiszen a romák lakóhelyi koncentrációja szorosan összefügg a marginalizációval, ami egyben utal a strukturális tényezők szerepének fontosságára is. Végül az idődimenzió – mióta élnek az emberek az adott lakótömbben – figyelmen kívül hagyása is gyengítheti következtetéseink érvényességét, hiszen ez is befolyásolhatja a strukturális és kulturális tényezők szerepét a nők termékenységében. További kontextuális és egyéni tényezők bevonása minden bizonnyal megbízhatóbb következtetésekre fog vezetni az elkövetkező kutatásokban, lehetőséget teremtve az említett korlátok leküzdésére és a roma termékenységi magatartás kifinomultabb leírására.

IRODALOM

- Andorka R. (1987). *Gyermekszám a fejlett országokban*. Budapest: Gondolat.
- Balbo, N., Billari, F. C. and Mills, M. (2013). Fertility in advanced societies: A review of research. *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie*, 29(1), 1–38. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10680-012-9277-y>
- Bálint L. (2022). *Kísérlet a roma népesség várható élettartamának meghatározására*. *Demográfia*, 2022, 65.2-3: 173–209.
- Battaglia, M., Chabé-Ferret, B. and Lebedinski, L. (2017). *Segregation and Fertility: The Case of the Roma in Serbia*, IZA Discussion Papers 10929, Institute of Labor Economics (IZA).
- Berevoescu, I., Cace, S., Costin, D. S., Ilie, S., Marginean, I., Nicolae, D. A., Preda, M., Surdu, M., Serban, M., Voicu, M. and Zamfir, C. (2002). *Indicatorii privind comunitatile de romi din Romania [Indicators for the Roma Communities of Romania]*. Bucharest: Research Institute for the Quality of Life.
- Bezin, E., Chabé-Ferret, B. and De La Croix, D. (2018). *Strategic Fertility, Education Choices and Conflicts in Deeply Divided Societies*. Discussion Paper 2018-11. Institut de Recherches Économiques et Sociales de l'Université catholique de Louvain.
- Chabé-Ferret, B. and Ghidi, P. M. (2013). Differences in fertility behaviour and uncertainty: An economic theory of minority status hypothesis. *Journal of Population Economics*, 26, 887–905. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00148-012-0434-8>
- Day, L. H. (1984). Minority-group status and fertility: A more detailed test of the hypothesis. *Sociological Quarterly*, 25(4), 456–472. DOI: 10.1111/j.1533-8525.1984.tb00204.x
- Dubuc, S. (2017). Fertility and education among British Asian women: a success story of social mobility? *Vienna Yearbook of Population Research* 15 (2017): 269–291. DOI: <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2017s269>
- Dupcsik Cs. (2018). *A magyarországi cigányok/romák a hétköznapi és a tudományos diskurzusok tükrében. Szociológiai tanulmányok*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet. Budapest.
- Durst J. (2006). *Kirekesztettség és gyermekvállalás*. PhD Thesis, Corvinus University, Budapest.
- Durst, J. (2011). 'What makes us Gypsies, who knows...?': Ethnicity and reproduction. In Michael M. Stewart, Márton Rövid, (Eds.), *Multi-disciplinary Approaches to Romany Studies*. Budapest: Central European University. 13–34.
- Durst, J. and Bereményi, Á. (2021). "I Felt I Arrived Home": The Minority Trajectory of Mobility for First-in-Family Hungarian Roma Graduates. In Maria Manuela Mendes, Olga Magano, Stefánia Toma, (Eds.), *Social and Economic Vulnerability of Roma People*, 2021, 229–249. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-52588-0>.
- Dusek T. és Kotosz B. (2016). *Területi statisztika*. Akadémiai Kiadó Zrt. 2016.
- European Commission (2011). *An EU framework for national Roma integration strategies up to 2020*. Communication From the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 173.
- Forste, R. and Tienda, M. (1996). What's behind racial and ethnic fertility differentials? *Population and Development Review*, 22, 109–133.
- FRA, UNDP (2012). *The situation of Roma in 11 EU Member States Survey results at a glance*. European Union Agency for Fundamental Rights. ISBN 978-92-9192-932-0 (FRA)

- Frejka, T. (2008). Overview. Chapter 5: Determinants of family formation and childbearing during the societal transition in Central and Eastern Europe. In *Demographic Research*, 19, 139–170. DOI: 10.4054/DemRes.2008.19.7
- Frejka, T. and Sardón, J. P. (2003). Fertility trends and prospects in Central and Eastern Europe: The cohort perspective. In Irena E. Kotowska, Janina Józwiak, (Eds.), *Population of Central and Eastern Europe: Challenges and opportunities*. Warsaw: Statistical Publishing Establishment, 91–116.
- Goldscheider, C. and Uhlenberg, P. R. (1969). Minority group status and fertility. *American Journal of Sociology*, 74(4), 361–372. JSTOR, www.jstor.org/stable/2776057.
- Gyenei M. (1993). Létminimum alatt – Jajjalom I. *Statisztikai Szemle*, 16–31.
- Hablicsek L. (2007). Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia*, 50(1), 7–54. ISSN: 2498-6496 (online).
- Haug, W., Courbage, Y. and Compton, P. (2000). *The demographic characteristics of national minorities in certain European states*, Vol. 2. Strasbourg: Council of Europe. Population studies nr. 31. 208p. <https://lib.ugent.be/catalog/rug01:000669873>
- Haug, W., Courbage, Y. and Compton, P. (1998). *The demographic characteristics of national minorities in certain European states*, Vol. 1. Strasbourg: Council of Europe. Demography. Population studies nr. 30. 159p. <https://lib.ugent.be/catalog/rug01:000669875>
- Havas G., Kemény I. és Kertesi G. (2000). A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. In Horváth Ágota, Landau Edit és Szalai Júlia (szerk.), *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó, 193–201. Első megjelenés: Kritika: társadalomelméleti és kulturális lap. 1998, 27. 31–33.
- Hoóz I. (1964). A cigányok születési jellegzetességei a sellyei járásban. *Demográfia*, 7(2), 230–243.
- Hoóz I. (1968). *Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében*. A Népeség tudományi Kutató Intézet közleményei. 1. 76–126.
- Hoóz I. (1973). *A nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében II*. A KSH Népeség tudományi Kutató Intézet közleményei. 37.
- Husz I. (2011). Alacsony végzettség – sok gyerek? A magas termékenység néhány területi és etnikai aspektusáról. *Demográfia*, 54(1), 5–22. ISSN: 2498-6496 (online).
- IPUMS (2018). *Minnesota Population Center. Integrated Public Use Microdata Series*, International: Version 7.0 [dataset]. Minneapolis, MN: IPUMS. <https://doi.org/10.18128/D020.V7.0>. *Original data producer: National Institute of Statistics, Romania*.
- IPUMS (2019a). *Minnesota Population Center. Integrated Public Use Microdata Series*, International: Version 7.0 [dataset]. Minneapolis, MN: IPUMS. <https://doi.org/10.18128/D020.V7.0>. *Sampling Error Estimation*. https://international.ipums.org/international/sample_design_summary.shtml
- IPUMS (2019b). *Minnesota Population Center. Integrated Public Use Microdata Series*, International: Version 7.0 [dataset]. Minneapolis, MN: IPUMS. <https://doi.org/10.18128/D020.V7.0>. *IPUMS User Note: Issues Concerning the Calculation of Standard Errors (i.e., variance estimation) Using IPUMS Data Products*. https://international.ipums.org/international/resources/misc_docs/user_note_variance.pdf
- Jalovaara, M. Neyer, G., Andersson, G., Dahlberg, J., Dommermuth, L., Fallesen, P- and Lappégård, T. (2019). Education, gender, and cohort fertility in the Nordic countries. *European Journal of Population*, 35(3), 563–586. DOI: 10.1007/s10680-018-9492-2

- Janky, B. (2005). The social position and fertility of Roma women. In Ildikó Nagy, Marietta M. Pongrácz, István György Tóth, (Eds.), *Changing Roles: Report on the situation of women and men in Hungary*. Budapest: TÁRKI, 132–145.
- Johnson, N. E. (1979). Minority-group status and the fertility of black Americans, 1970: A new look. *American Journal of Sociology*, 84(6), 1386–1400.
DOI: <https://doi.org/10.1086/226939>
- Johnson, N. E. and Nishida, R. (1980). Minority-group status and fertility: A study of Japanese and Chinese in Hawaii and California. *American Journal of Sociology*, 86(3), 496–511. DOI: <https://doi.org/10.1086/227278>
- Kalibova, K. (1999). The demographic characteristics of Roma/Gypsies in selected countries in Central and Eastern Europe. *The Demographic Characteristics of National Minorities in Certain European States*, Vol. 1, 169–206. Council of Europe.
- Kemény I., Janky B. és Lengyel G. (2004). *A magyarországi cigányság helyzete 1973–2003*. Budapest: Gondolat-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Kemény I. és Janky B. (2003). A cigány nemzetiségi adatokról. *Kisebbségkutatás*, 2, 309–315.
- Kennedy, R. E. (1973). Minority group status and fertility: The Irish. *American Sociological Review*, 38, 85–96. DOI: <https://doi.org/10.2307/2094333>
- Koytcheva, E. and Philipov, D. (2008). Bulgaria: Ethnic differentials in rapidly declining fertility. *Demographic Research*, 19, 361–402. DOI: 10.4054/DemRes.2008.19.13
- Krémer B., Bói K., Kurucz E., Mód P., Ottuchák M. és Pál Zs. (2010). *Issue-paper: A társadalmi kirekesztés által különösen veszélyeztetett csoportok (romák, megváltott munka-képességűek) empirikus kutatása elé*. TÁMOP 5.4.1 munkaanyag. <http://modernizacio.hu/old/index.php?page=dokumentum&piller=5&dokid=32>
- KSH (2011). *Népszámlálás 2011*. Módszertani megjegyzések és fogalmak. <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf>
- Kulu, H. and Hannemann, T. (2016a). Why does fertility remain high among certain UK-born ethnic minority women? *Demographic Research*, 35, 1441–1488. DOI: 10.4054/DemRes.2016.35.49
- Kulu, H. and Hannemann, T. (2016b). Introduction to research on immigrant and ethnic minority families in Europe. *Demographic Research*, 35, 31–46. DOI: 10.4054/DemRes.2016.35.2
- Kulu, H., Milewski, N., Hannemann, T. and Mikolai, J. (2019). A decade of life-course research on fertility of immigrants and their descendants in Europe. *Demographic Research*, 40, 1345–1374. DOI: 10.4054/DemRes.2019.40.46
- Kushen, R. (Ed.) (2015). *Roma Inclusion Index 2015*. Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation, Budapest.
- Ladányi J. és Szelényi I. (2000a). Ki a cigány? In Horváth Á., Landau E. és Szalai J., (szerk.), *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó, 179–191. Első megjelenés: Kritika: társadalomelméleti és kulturális lap. 1997, 26. 3–6.
- Ladányi J. és Szelényi I. (2000b). Az etnikai besorolás objektivitásáról. Horváth Á., Landau E. és Szalai J., (szerk.), *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó, 203–209. Első megjelenés: Kritika: társadalomelméleti és kulturális lap. 1998, 27/3. 34–35.

- Ladányi J. és Szelényi I. (2000c). Még egyszer az etnikai besorolás objektivitásáról. Horváth Á., Landau E. és Szalai J., (szerk.), *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó, 239–241. Első megjelenés: Replika: szociológiai viták és kritikák: társadalomtudományi folyóirat. 1998, 30. 179–181.
- Martin, T. F. (2020). Toward a Theory of Fertility and Ethnic Social Capital. *Marriage & Family Review* 56(1), 1–19. DOI: 10.1080/01494929.2019.1630046
- Messing, V. (2014). Methodological puzzles of surveying Roma/Gypsy populations. *Ethnicities*, 14(6), 811–829. DOI: <https://doi.org/10.1177/1468796814542180>
- Milewski, N. (2007). First child of immigrant workers and their descendants in West Germany: Interrelation of events, disruption, or adaptation? *Demographic Research* 17 (2007): 859–896.
- Muresan, C., Haragus, P-T., Haragus, M. and Schröder, C. (2008). Romania: Childbearing metamorphosis within a changing context. *Demographic Research*, 19, 855–906. DOI: 10.4054/DemRes.2008.19.23
- Obádovics Cs., Bálint L., Durst J., Szabó, L. és Spéder, Zs. (2019). *A roma népesség előre-számítása 2050-ig*. Jelentés a Belügyminisztérium részére. Kézirat. KSH Népeségutódományi Kutatóintézet. 2019. Budapest.
- Potancoková, M., Vaňo, B., Pilinská, V. and Jurčová, D. (2008). Slovakia: Fertility between tradition and modernity. *Demographic Research*, 19, 973–1018. DOI: 10.4054/DemRes.2008.19.25
- Preda, M-D. (2010). Demographic behaviour of the Roma population – between tradition and modernity. Case Study: Oltenia Region, Romania. *Human Geographies*, 4(1), 105–119.
- Ritchey, P. N. (1975). The effect of minority group status on fertility: A reexamination of concepts. *Population Studies*, 29(2), 249–257. DOI: 10.1080/00324728.1975.10410202
- Shain, M. (2019). Understanding the demographic challenge: Education, orthodoxy and the fertility of American Jews. *Contemporary Jewry*, 39(2), 273–292. DOI: 10.1007/s12397-018-9249-6
- Sly, F. D. (1970). Minority group status and fertility: An extension of Goldscheider and Uhlenberg. *American Journal of Sociology*, 76(3), 443–459. <https://www.jstor.org/stable/i328979>
- Sobotka, T. (2011). Fertility in Central and Eastern Europe after 1989: Collapse and gradual recovery. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 36(2), 246–296. DOI: 10.2307/41151282
- Sobotka, T., Šťastná, A., Zeman, K., Hamplová, D. and Kantorová, V. (2008). Czech Republic: A rapid transformation of fertility and family behaviour after the collapse of state socialism. *Demographic research*, 19, 403–454. DOI: 10.4054/DemRes.2008.19.14
- Spéder Zs. (2022). A hazai „roma kötődésű” népesség termékenységi magatartásának egyes jellemzői. (Előtanulmány egy népességelőre-számításhoz). In Szabó Laura (szerk.), *Roma népességi viszonyok 1991–2011*. Demográfia különszám. Megjelenés alatt. 155–172.
- Šprocha, B. (2017). Rómska populácia na Slovensku a kohortná plodnosť rómskych žien podľa výsledkov sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011 [Szlovákia roma lakossága és a roma nők kohorsztermékenysége a 2011-es népszámlálási és háztartási népszámlálás eredményei szerint]. *Demografie*, 59(2), 118–131.

- Šprocha, B. and Bleha, B. (2018). Does socio-spatial segregation matter? 'Islands' of high Romany Fertility in Slovakia. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 109(2), 239–255. DOI: <https://doi.org/10.1111/tesg.12270>
- Šprocha, B. and Tišliar, P. (2019). Fertility and religious belief: olda and new relationships in Slovakia. *Journal for the Study of Religions & Ideologies* 18.52. ISSN 1583-0039.
- Šprocha, B. and Ďurček, P. (2017). Rómovia na Slovensku v sčítaniach obyvateľov 1980–2011 [Romák Szlovákiában az 1980–2011. évi népszámlálásban] Bratislava. Available: INFOSTAT.
- Szabó, L., Kiss, I., Šprocha, B. and Spéder, Zs. (2020). *Fertility of Roma minorities in Central and Eastern Europe*. Working Papers on Population, Family and Welfare, (34). KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Szabó, L., Kiss, I., Šprocha, B. and Spéder, Zs. (2021). Fertility of Roma Minorities in Central and Eastern Europe. *Comparative Population Studies*, 46, 387–424
- Tátrai, P. (2011). Ethnic residential segregation in three cities in northwest Romania. *Hungarian Geographical Bulletin*, 60(2), 189–216. <https://ojs3.mtak.hu/index.php/hungeobull/article/view/3043>.
- Tátrai, P., Pálóczi, Á., Pásztor, I. Z., & Péntzes, J. (2017). Etnikai besorolási gyakorlatok. A cigányság külső kategorizálását befolyásoló tényezők. *SOCIO. HU: TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE*, 7(2), 45–65.
- Vaňo, B. (2002). *Projection of Roma Population in Slovakia until 2025*. Bratislava: Institute of Informatics and Statistics Demographic Research Centre. Bratislava, November 2002.
- Vaňo, B. and Haviarová, E. (2003). Roma population demographic trends. In Michal Vašečka, Martina Jurásková, Tom Nicholson, (Eds.), *Čačipen pal o Roma: A Global Report on Roma in Slovakia*. Bratislava: Institute for Public Affairs. 297–310.
- Wilson, B. (2019). The intergenerational assimilation of completed fertility: comparing the convergence of different origin groups. *International Migration Review* 53.2 (2019): 429–457. DOI: 10.1177/0197918318769047
- Wilson, B. (2020). Understanding how immigrant fertility differentials vary over the reproductive life course. *European Journal of Population* 36.3 (2020): 465–498. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10680-019-09536-x>
- Wilson, B. and Kuha, J. (2018). Residential segregation and the fertility of immigrants and their descendants. *Population, Space and Place*, 24(3), e2098. DOI: 10.1002/psp.2098
- Zakharov, S. (2008). Russian Federation: From the first to second demographic transition. *Demographic Research*, 19, 907–972. DOI: 10.4054/DemRes.2008.19.24
- Zakharov, V. S. (2017). *Fertility Trends and its Ethnic Dimensions in Russia in During the Last Three and Half Decades*. Presentation at the Fertility of Migrants and Minorities Workshop, 6–8 February, Leibniz University, Hanover.
- Zamfir, C. and Preda, M., (Eds.) (2002). *Romii în România* [Cigányok Romániában]. Bucharest: Editura Expert.

MELLÉKLETEK

1. melléklet. Az elemzésbe bevont népesség létszáma és demográfiai jellemzői

Többségi/kisebbségi nemzetiségű népesség	Népesség, ezer fő	30–59 éves nők száma	A 30–59 éves nők megoszlása iskolai végzettség szerint (alapfok-középfok-felsőfok), %	Élveszületett gyermekek száma: válaszhiány a 30–59 éves nők körében
MAGYARORSZÁG				
Magyar	8.227	1.815.607	19 – 56 – 25	
Roma (1. nemzetisége)	130	23.275	86 – 13 – 1	
Roma kötődésű ^a	327	57.627	82 – 14 – 4	
Válaszhiány	1.467			
ROMÁNIA^b				
Román	16.792	3.683.220	29 – 51 – 20	
Roma	621	102.767	90 – 9 – 1	
Válaszhiány	1.237			
SZLOVÁKIA^c				
Szlovák	4.352	975.709	8 – 65 – 21 – (6)	62.217
Roma	105	15.866	66 – 15 – 1 – (18)	3.035
Válaszhiány	382			
SZERBIA				
Szerb	5.988	1.292.021	22 – 55 – 22	
Roma	147	25.658	92 – 7 – 0,5	
Válaszhiány	252			

^a Magyarország: roma kötődésűek, akik „romával” (vagy beás, oláh cigány stb. vagy bármely más roma kián) válaszoltak az elsődleges vagy a másodlagos nemzetiségre, vagy anyanyelvre, vagy a barátokkal és a családdal beszélt nyelvre vagy az ismert nyelvre vonatkozó kérdésekre.

^b Románia: az iskolai végzettség nemzetiségek szerinti megoszlása az IPUMS 10%-os mintájából származik; a román és a roma minta nagysága: N = 366.776 és N = 10.186.

^c Szlovákia: az iskolai végzettség megoszlásánál zárójelben tüntettük fel a nem válaszoló arányát.

Forrás: 2011. évi népszámlálás, Magyarország, Románia, Szlovákia, Szerbia. Teljes körű népességi adatok.

2. melléklet. *Átlagos gyermekszám a nők körében születési kohorsz szerint, a kiválasztott országokban, 2011*

Születési kohorsz	MAGYARORSZÁG	ROMÁNIA	SZLOVÁKIA	SZERBIA
1952–1956	1,91	1,99	2,29	1,83
1957–1961	1,95	1,97	2,24	1,83
1962–1966	1,93	1,86	2,14	1,80
1967–1971	1,82	1,61	2,02	1,74
1972–1976	1,55	1,54	1,76	1,60
1977–1981	1,09	1,28	1,30	1,26

Forrás: 2011. évi népszámlálás, Magyarország, Románia, Szlovákia, Szerbia. Teljes körű népességi adatok.

3. melléklet. *Élveszületett gyermekek száma: a kérdésre nem válaszolók aránya a nők korcsoportja, nemzetisége és iskolai végzettsége szerint, Szlovákia, 2011*

(%)

Nemzetiség, korcsoport	Általános vagy alacsonyabb	Középfokú szakképzés	Középfokú, gimnázium	Felsőoktatás
Szlovák				
30–34	6	5	6	6
35–39	4	3	4	5
40–44	7	5	4	5
45–49	7	5	4	5
50–54	6	6	4	6
55–59	6	7	4	7
Roma				
30–34	8	9	22	24
35–39	5	8	11	44
40–44	12	14	42	43
45–49	13	18	44	52
50–54	14	25	36	36
55–59	13	32	19	38

Forrás: 2011. évi népszámlálás, Szlovákia. Teljes körű népszámlálási adatok. Saját számítás.

A COMPARATIVE STUDY OF THE FERTILITY OF THE ROMA POPULATION IN FOUR EAST-CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES

ABSTRACT

We analyse the cohort fertility of the Roma population from Hungary, Slovakia, Romania and Serbia, based on national population census data from 2011. We also explore the correlation between fertility and nationality, controlled for educational level and ethnic residential concentration in Hungary.

The cohort fertility of Roma women is far above the majority population's average for all birth cohorts and in each country but the educational level of women modifies this relationship. The fertility of high educated Roma and majority women is converging.

The exposure to majority behaviour also counts. The lower the Roma concentration at the residential level, the smaller the difference between Roma and majority women fertility is in Hungary. Completed education and residential concentration exert different forces at the two ends of educational hierarchy. At the upper end, neither concentration nor ethnicity matters; at the lower end, both exposure to ethnic majority behaviour and ethnicity matter.

Keywords: Roma, fertility, education, residential concentration

A HAZAI „ROMA KÖTŐDÉSŰ” NÉPESSÉG TERMÉKENYSÉGI MAGATARTÁSÁNAK EGYES JELLEMZŐI (ELŐTANULMÁNY EGY NÉPESSÉG- ELŐRESZÁMÍTÁSHOZ)

Spéder Zsolt

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunk a roma népesség jövőbeli alakulásának előreszámításához a termékenységi scenáriókat kívánja megalapozni. Ehhez áttekintjük azokat a hazai és szomszédos országbeli elemzéseket, amelyek megkísérlik számszerűsíteni a Roma népesség termékenységét. Másrészt az 1990-es és a 2011-es népszámlálások adatait felhasználva kiszámolunk egyes, releváns termékenységi mutatókat. A mutatókat többféle roma népességet körülhatárolva adjuk meg, és figyelembe vesszük azt is, hogy a termékenységük iskolai végzettség szerint erőteljesen differenciált. A roma népességhez tartozó termékenységi scenáriók kidolgozása során figyelembe vettük a roma termékenységi magatartás közelmúltbeli tendenciáit, és a roma népesség tagoltságát is.

Kulcsszavak: termékenység, etnicitás, differenciális termékenység

Spéder Zsolt, tudományos tanácsadó, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
E-mail: speder@demografia.hu

BEVEZETŐ

Tanulmányunk célja, hogy támpontokat adjunk a „roma kötődésű népesség” jövőbeli alakulásának előreszámításához. E kitűzött cél eléréséhez egyrészt áttekintjük azokat a hazai és szomszédos országbeli elemzéseket, amelyek nemcsak arról adnak számot, hogy a roma népesség termékenységi mutatói magasabbak, mint a többségi népességgé, de számszerűsítik is egyik vagy másik termékenységi mutatószámot. Másrészt áttekintjük azokat az empirikus elemzéseket, amelyek közelebb visznek a roma termékenységi magatartás megértéséhez. Harmadrészt az 1990-es és 2011-es népszámlálások adatait felhasználva kiszámolunk egyes termékenységi mutatókat. Úgy gondoljuk, hogy a fenti feladatok elvégzését követően a roma népesség előreszámításához, különböző forгатókönyvekhez reális termékenységi alternatívákat tudunk kidolgozni.

Elemzésünk előtanulmány, tehát nem arra vállalkozik, hogy a roma népesség termékenységi magatartásáról átfogó elemzést adjunk, hogy kritikailag tekintsük át az alapvető elméleti közelítéseket, illetve hogy részletekbe menően elrendezzük a kvantitatív elemzések eredményeit, hiszen azt már megtettük e különszám egy másik tanulmányában (Szabó és Spéder, 2022). Ám az említett elemzés sem teljeskörű, mert a kvalitatív elemzések eredményeit csak vázlatosan foglalja össze. Itt célunk sokkal egyértelműbb és egyben korlátozottabb; a meglévő empirikus elemzéseket továbbgondolva számszerűsíthető alternatívákat kívánunk kidolgozni az előreszámításhoz.

A TERMÉKENYSÉGRŐL A KORÁBBI HAZAI ÉS NEMZETKÖZI KUTATÁSOK ALAPJÁN

Közismert, hogy a roma népesség a többségi társadalomnál magasabb termékenységgel rendelkezik, mely összefüggés ugyanúgy igaz Magyarországra, (Kemény és Janky, 2003; Janky, 2005; Durst, 2006; Hablicsek, 2007; Husz, 2011) mint más országok, így Szlovákia (Vaňo, 2002; Vaňo és Haviarová, 2003; Šprocha és Blecha, 2018), Bulgária (Pamporov, 2006), Románia, vagy Spanyolország esetében (Martin, 2003, idézi Durst, 2006: 23). Míg e tekintetben egyetértés mutatkozik a szakirodalomban, arra vonatkozóan viszont kevesebb fogódzót kapunk, hogy milyen a romák termékenységének szintje, és az mennyivel magasabb a többségi társadalmat jellemzőnél. Ennek nyilvánvaló oka, hogy a demográfiai magatartást, így a termékenységi viszonyokat illetően is csak egyes „résznépességek”, csoportok magatartásáról rendelkezünk ismeretekkel, amelyek egy az egyben bizonyára nem

általánosíthatók. A gyermekvállalási magatartásról szóló szakirodalom, – amennyiben egyáltalán közöl adatokat, – általában egy valamilyen szempontból specifikus roma népesség magatartását tudja leírni, amely gyakran mikrotársadalmakat mutat be, kvalitatív módszereket és antropológiai közelítéseket alkalmazva határoz meg. A surveyek vagy a népszámlálások pedig az önbevallás, illetve külső minősítés különböző eljárásait alkalmazva értelmezik a roma népesség viszonyait. Noha ez utóbbi elemzések eredményei, mint ahogy azt látni fogjuk, közelebb állhatnak a roma *össznépesség* tényleges népesedési magatartásához, attól lényegesen el is térhetnek. Ami a termékenység szintjét illeti, a mikrotársadalmak leírása során általában elkülönült, az adott településen többségi roma népességet írunk le. Ekkor a termékenység szintje magasabb, mint amikor olyan romák viszonyai is részét képezik az elemzésnek, akik elszórtan, a többségi társadalomban integráltan élnek.

Az etnográfiai vizsgálatok közül, különösen a roma termékenység magyarázatát nézve, kiemelkednek Durst Judit „láposi”¹ és „bordói” kutatásai (Durst, 2006). Durst az etnográfiai kutatás részeként adatokat gyűjtött a települések demográfiájához. Az ezredfordulón végzett kutatásai szerint Lápos településen, ami már a kutatás idején is többségi roma település volt, mára pedig cigányfaluvá vált, a nyers termékenységi arányszámmal mért termékenység (34,8 ezrelék) a teljes népesség termékenységének (9,7 ezrelék) *három és félszeresét* tette ki, mely lényegesen meghaladta a 2003-as Kemény-féle cigányvizsgálat 25,3 ezrelékes termékenység arányszámát (vö. Durst, 2006:55). Már itt jelezzük azt is, hogy Durst Láposon belül megkülönbözteti a szegregáltan élő romákat, és a kiemelkedni vágyó romákat, akiknek valamennyivel alacsonyabb a termékenysége. Végül a Lápossal szomszédos, összehasonlításul szolgáló Bordón, ahol a romák a helyi társadalomba bevonódva, integráltan élnek már évtizedek óta, a láposinál lényegesen alacsonyabb a termékenység (Durst, 2006: 179).

A roma népesség magyarországi viszonyainak értelmezésében általában Kemény István vizsgálatai jelentik a kiindulópontot (Kemény és Janky, 2003; Kemény, 2005). Mint ismeretes az adatgyűjtés során Keményék azokat tekintették romának, akiket a környezete annak tart, azaz a környezet „*minősítése*” alapján azonosította a roma társadalom tagjait. Ezen 90-es évek elején lezajlott vizsgálatok szerint akkor (1990–93), amikor a teljes népesség termékenység arányszáma a népmozgalmi adatok szerint 1,8 körül volt², a cigány népesség teljes termékenység arányszáma három körül (3,0) lehetett (Janky, 2005:142).

¹ Természetesen, az antropológiai kutatások etikai kritériumainak megfelelően itt nem a tényleges településnevek szerepelnek.

² A KSH minden évre kiszámítja és több tizedesjegyre közli a teljes termékenység arányszámokat, de mivel Janky (2005) a survey alapján a roma népességre az 1990–93 időszakra adja meg a TTA-t, a teljes népességre vonatkozóan is meghagytuk a Janky táblázatában szereplő adatokat.

A *népszámlálás* alapján becsülhető a magát romának tartó, azaz az önidentifikáció alapján roma népesség termékenységi arányszáma. Az 1990-es népszámlálás során csak egy nemzetiséghez való tartozást – a roma nemzeti, etnikai hovatartozást a magyar megjelölése nélkül – lehetett választani a kérdőívben. Az így romának minősülő népességben a teljes termékenységi arányszám számításaink szerint 1989-ben 3,22 volt.

Hablicsek egy évtizeddel korábbi előreszámítása során megbecsülte a roma termékenységet, ahol népszámlálási adatokat használva a rendszerváltozás idejére (1990–2000) 3,12-re becsülte a roma népesség teljes termékenységi arányszámát (Hablicsek, 2007:16). Hablicsek elemzései során nagy jelentőséget tulajdonít a területi különbségeknek, amelyek lényeges eltérést mutatnak a romák termékenységi magatartása között. Míg Észak-Magyarországon 3,76-ra becsüli a roma népesség TTA-ját, addig a Dél-Dunántúlon 2,07-re, ami aluról közelíti a budapesti TTA-t (2,09).

Szlovákiában szintén kitüntetett figyelmet szentelnek a roma népesség társadalmi viszonyainak és népesedési magatartásának (Vaňo, 2002; Vaňo és Haviarova, 2003). Hablicsek kutatásaival azonos időszakban Vaňo és kollégái is vizsgálták a roma népesség alakulását. A termékenységi szintet illetően Vaňo az ezredfordulón a szlovák termékenység kétszeresére becsüli a roma népesség termékenységét, míg 2002-ben 2,3 teljes termékenységi arányszámról indítja a roma népességre vonatkozó előreszámítást.

VÁZLATOSAN A TERMÉKENYSÉGI MAGYARÁZATOKRÓL

Mielőtt rátérünk a változási tendenciák bemutatására, érdemes kitérni arra, hogy az elemzők milyen mechanizmusokkal magyarázzák a nemroma és a roma népesség termékenységi magatartása közötti különbségeket. A magyarázatok döntően két nagy csoportra bonthatjuk (Janky, 2005; Husz, 2011), megkülönböztetünk strukturális és (szub)kulturális magyarázatokat. A *strukturális* magyarázatok azt emelik ki, hogy a roma népesség sajátos társadalomszerkezeti helyzete (alacsony státusza, tartós szegénysége, alacsony iskolai végezettsége, alacsony foglalkoztatottsága) miatt alakul ki sajátos gyermekvállalási magatartása. Az alacsony státusz miatt e csoportok kis eséllyel tudnak részt venni a formális munka világában, a státuszemelkedés lehetőségétől is el vannak zárva, így a munkával nem rendelkező nők számára a nagycsalád jelenti a vágyott társadalmi státuszt. Természetesen vannak olyan kisebbségi helyzetűek, akik a felfelé mobilitás pályájára tudtak kerülni; őket az jellemzi, hogy a felfele mobilitás elérése céljából

korlátozzák gyermekvállalásukat. A *(szub)kulturális* magyarázatok a roma kultúrába, életmódba bevésődött szokások, habitusok meghatározó szerepét emelik ki. A *szegregációs* magyarázatok pedig a két magyarázat között helyezhetők el, hiszen egyrészt rámutatnak arra, hogy a hátrányos helyzetben lévő lokalitáson koncentrálódó roma népesség részére az integráció lehetőségei (munkaerőpiac, oktatás, hozzáférés az ellátórendszerhez) beszűkültek, másrészt a területi község táptalajt jelent sajátos kulturális minták kialakulására és továbbadására (Szabó és Spéder, 2022).

Hazai kutatások kísérletet tettek a fenti mechanizmusok szerepének feltárására (Durst, 2006; Husz, 2011; Janky, 2007, Szabó és Spéder, 2022).³ Minden elemzés egyértelműen rámutat az *alacsony iskolai végzettség* és a termékenység kapcsolatára. Durst Szelényiék „*Szegénység, etnicitás, gender*” című összehasonlító kutatása magyarországi adatai alapján végzett elemzéseiről rámutatnak arra, hogy a romák nemromákkal szembeni magas termékenységében az alacsony iskolai végzettségnek, azon belül is a nagyon alacsony iskolai végzettségnek (8 osztályt el nem végeztek) van meghatározó szerepe. A többváltozós elemzésekből az is kiderül, hogy *az etnikai hovatartozásnak csak az iskolai végzettséggel összefüggésben* van meghatározó szerepe (i.m. 36. oldal). Tehát a romák magas termékenysége döntően a 8 osztályt se végzett romák magas termékenységéből következik. Husz modelljében az iskolai végzettségnek valamivel erőteljesebb a hatása, mint az etnikai hovatartozásnak (Husz, 2011: 16, B értékek). Sajnos Husz nem vizsgálja az iskolai végzettség és az etnicitás kereszthatását. Janky modelljében, amely a korai gyermekvállalás tényezőit vizsgálja, ezek erőteljes kapcsolatban vannak a gyermekszámmal, illetve az alacsony iskolai végzettségnek is meghatározó szerepe van a korai gyermekvállalásban. Itt ki kell emelni, – ezt az elemzők is hangsúlyozzák, – hogy csak *asszociációt mérünk*, ezért nem tudhatjuk egyértelműen az oksági viszonyt: azért születik-e több gyermek, mert alacsony az iskolai végzettség, vagy azért alacsony az iskolai végzettség, mert korai az első gyermek vállalásának időzítése, és ez nem teszi lehetővé a magasabb iskolai végzettség elérését (az endogenitás problémájáról lásd Bartus, 2017). Érdekes kiemelni, hogy Durst a 8 osztályt végzetek és az azt el nem végeztek, Husz pedig a középfokú és annál alacsonyabb iskolai végzettség között húzza meg a határvonalat. Durst arra is rámutat, a kisebbségi hipotézis feltételezésével összhangban, hogy a társadalmi ranglétrán emelkedni kívánó, felfelé mobil romák termékenysége az átlagnál alacsonyabb.

³ Érdekes itt megemlíteni, hogy míg az első két vizsgálat romák és nemromák kiválasztott csoportjait tartalmazza, addig Janky vizsgálatai a minősített roma népességre vonatkoznak.

Janky és Husz elemzéseiben komoly szerepet játszik annak felderítése, hogy a hagyományoknak, a romákon belüli eltérő csoportoknak (beás, oláh cigány), összességében a nem strukturális tényezőknek van-e meghatározó szerepe a termékenységi magatartásra. Husz megerősíti azon ismeretünket, hogy a dél-baranyai romák körében sokkal alacsonyabb a termékenység, mint az észak-magyarországi romák körében, és ez utóbbiak magas termékenységét a hagyományos, korai és sokgyermekes családmodell továbbélésének tartja. Janky kimutatja a dél-baranyai beás cigányok későbbi, várhatóan alacsonyabb termékenységét, mellyel rámutat a további kutatások szükségességére, az egyes roma csoportokat jellemző viselkedési minták feltárására.

A szegregációs hipotézist Janky vizsgálatának középpontjába állította, ám elemzése alapján a szegregációs indikátorok nem bizonyultak szignifikánsnak. Csak egyetlen olyan szegregációs tényezőt, a közlekedési hálózathoz való „kirekesztődést” (*van-e vasútállomás?*) talált, amely szignifikánsan befolyásolta a korai gyermekvállalást.

Durst elemzéseiben különösen fontos szerephez jut a kortárs csoport, a peer group elvárásainak szerepe és ennek összekapcsolódása a felnőtté válás lehetőségeivel, pontosabban azzal, hogy az iskolai sikerek híján a párkapcsolat („elhálás”) és a gyermekvállalás az egyetlen olyan kulcsesemény a romák életében, amely a gyerekből/fiatalból felnőtté tesz.

A ROMA NÉPESSÉG TERMÉKENYSÉGÉNEK IDŐBELI ALAKULÁSÁRÓL

A roma népesség termékenységi magatartásának időbeli változásáról egymásnak ellentmondó feltételezések élnek. A már említett Kemény-féle kutatás alapján az elemzők a romának minősítettek termékenységének némi csökkenését valószínűsítik (Kemény, 2005; Janky, 2005). Adatgyűjtésük segítségével a korszpecifikus adatok alapján két tizedesjegyre⁴ számolt termékenységi arányszámuk tíz év alatt 0,27-es csökkenést mutatott (*1. táblázat*).

Ezek részben szemben állnak Durst (2006) mikrodemográfiai vizsgálataival, illetve Gyenei (1998) elemzésének megállapításaival. Bár a szegregátumokban élők magatartásából nem lehet következtetést levonni a teljes roma népességre, mégis Durst azon mikrodemográfiai megállapítása, hogy egy szegregált településen növekedett a termékenység, kétségeket ébreszt a csökkenés általános trendjét illetően.

---

⁴ Janky csak egy tizedesjegyre számolta a TTA-t, de a korszpecifikus adatok lehetővé teszik a két tizedesjegyre való számolást is.

1. táblázat. A teljes népesség és a minősített (környezet által) roma népesség termékenysége alakulása 1990, 2000

	1990–1993	2000–2003
Teljes népesség	1,78	1,30
Roma népesség	3,23	2,96

Forrás: Janky (2005), 142. oldal, korspecifikus adatai alapján.

Érdemes megemlíteni, hogy Szlovákiában számtalan elemzés született a roma népesség helyzetéről és népesedési viszonyairól is. Szlovákiában igen jelentős roma népesség él „telepszerűen” szegregáltan, amely területeken messze átlag feletti a termékenység (Šprocha és Bleha, 2018). Noha ezen elemzések a magas termékenységet emelik ki, és hangsúlyozzák annak stabilitását, az előreszámítások során Szlovákiában a roma népesség termékenységének csökkenésével számolnak (Vaňo, 2002).

Vajon milyen változást ragadhatunk meg a népszámlálási adatokat elemezve? Nehezíti a választ, hogy a népszámlálás adatgyűjtési ívén némiképp változtak a nemzeti, etnikai hovatartozás jellemzőit mérő kérdések (KSH, 2011). Mégis, bizonyos összehasonlítások elvégezhetőek. Az 1990-es etnikai hovatartozás információit összehasonlíthatónak tartjuk a 2011-es elsődleges identitás kérdésével, vagyis akik *1990-ben magukat cigánynak tartották* azokkal, akik *2011-ben elsődleges identitásuknak a cigány nemzetiséget választották*. A népszámlálást megelőző évekre kiszámítható a két népesség teljes termékenységi arányszáma. (A TTA kiszámolásának módját lásd a 2. számú táblázat alatti megjegyzésben.)

A népszámlálási adatok alapján két évtized alatt a fentieknek megfelelően meghatározott roma népesség teljes termékenységi arányszáma 3,23-ról 2,60-ra csökkent.⁵ A népszámlálás adatai szerint meghatározható húsz év alatt bekövetkezett 0,63 pontos csökkenés némileg nagyobb csökkenésre utal, mint a Kemény-vizsgálat alapján mért, azonban ez az eltérés nem számottevő. A népszámlálás alapján az éves csökkenés 0,031 pont, a Kemény vizsgálat alapján pedig 0,027.

Meglepő, hogy a különbözőképpen körülhatárolt roma népességek, a népszámlálásban önbevallás, a Kemény-vizsgálatban pedig kívülről minősített roma népesség rendszerváltozáskor mért termékenységi magatartása (3,22 és 3,23), a magatartások változásának iránya és üteme (évi csökkenés 0,031, ill. 0,027) egybevág. Ugyanis a roma népesség eltérő körülhatárolásáról szóló elemzések

⁵ Érdekes megemlíteni, hogy Hablicsek alapváltozata 2020-ra várta a roma TTA 2,60-ra való csökkenését.

szerint (Janky, 2005; Tátrai et al., 2017), a kívülről minősített népesség hátrányosabb helyzetű, így azt vártuk volna, hogy a Kemény-vizsgálat magasabb termékenységi szintet mutat majd.

2. táblázat. A teljes népesség és az (önbevallás szerinti) roma népesség termékenységi mutatóinak (TTA)* alakulása 1989, 2010

	1989	2010
Teljes népesség	1,76	1,31
Roma népesség ^a	3,22	2,60

* A teljes termékenységi arányszámot a népszámlálás évében 15–49 éves női népességre számoltuk, az azt megelőző évben született gyermekek adatai alapján. A népszámlálás hat gyermek születési dátumát rögzítette, a válaszadó bevallása alapján. Ennek következtében ez a számítási mód nem egyezik meg teljesen a népmozgalmi adatokból számolt TTA-val, de nagyon jól közelíti azt.

^a A roma női népesség körében, akik első nemzetiségüknek választották a romát, és akikre a termékenységi arányszámot kiszámoltuk.

Forrás: Népszámlálás 1990, 2011, saját számítás

ROMA NÉPESSÉGEK ÉS ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINTI TERMÉKENYSÉGI DIFFERENCIÁK

A 2011-es népszámlálás adatgyűjtési programja lehetővé teszi, hogy a különbözőképpen körülhatárolt népességi alcsoportokra is kiszámíthassuk a 2010-es teljes termékenységi arányszámokat. Referenciaként: a népmozgalmi statisztika alapján számolt országos teljes termékenységi arányszám 1,25 volt 2010-ben. A népszámlálási adatok alapján a teljes népességre számolt TTA ennél valamivel magasabb, 1,31-es értéket kaptunk.

Már ismerjük, hogy az *elsődleges identifikáció* szerinti romák TTA-ja ekkor 2,60. Amint az a 3. táblázatból kivehető, az *elsődleges és másodlagos identifikáció* szerinti romák termékenységi szintje alig 0,1-el volt alacsonyabb, mint a csak elsődleges önbevallás alapján romának minősülő termékeny korú női népesség termékenysége. Végül kiszámoltuk az NKI által „roma kötődésűnek” becsült népesség⁶, az előreszámítás kiinduló népességének termékenységi szintjét is, ami 2,37. Ez némileg alacsonyabb, mint amit a romaként identifikált női népesség körében számoltunk, ám nagyságrenddel, közel 1,0-val magasabb, mint a teljes népesség termékenységi szintjét mérő TTA (3. táblázat első oszlop).

⁶ Lásd az Előszóhoz csatolt Módszertani mellékletet.

A szakirodalom szerint érdemi kapcsolat van az iskolai végzettség szintje és a termékenységi magatartás között (Andorka, 1987; Husz, 2006; Spéder és Bartus, 2016; Kapitány és Spéder, 2018), ám ahogy a korábbiakban jeleztük, mindez fokozottan érvényesül a roma népesség tekintetében (Durst, 2006; Husz, 2011; Szabó és Spéder, 2022). Ez arra sarkalt minket, hogy részletesebben foglalkozunk az iskolai végzettség és a roma termékenység kapcsolatával, és ezen tudásunkat a jövőbeli hipotézisek kialakítása során is vegyük figyelembe.

A népszámlálás adatai alapján iskolai végzettség szerinti bontásban is kiszámolhatók a termékenységi arányszámok. A 3. táblázatunkban 8 osztályt végzett vagy az alatti, illetve legalább középiskolát végzettekre bontjuk a népességet és számoljuk ki a hozzájuk tartozó teljes termékenységi arányszámokat. A várakozásoknak megfelelően iskolai végzettség szerint radikálisan eltér a roma népesség termékenységi magatartása, legyen szó akár az elsődlegesen magát romának tartó népességről, akár a „roma kötődésű” népességről. Minden egyes roma népesség esetén 1,0-val alacsonyabb a 8 osztállyal magasabb végzettséggel rendelkező népesség termékenységi arányszáma, mint a csak 8 osztállyal rendelkezőké. Ezek az eredmények összhangban állnak Durst (2006) és Husz (2011) eredményeivel. Durst, aki a már említett „Szegénység, etnicitás, gender” adatbázist használta, arra mutatott rá, hogy a termékenységi különbség romák és nemromák között a 8 osztállyal nem rendelkezők körében mutatkozik meg (Durst, 2006:33), míg Husz Ildikó adatai szerint a 8 osztállyal rendelkező, azonos kistérségben élő romák és nemromák termékenysége között is látható szignifikáns különbség (Husz, 2011:15).

3. táblázat. A különböző közelítések szerint romának tekintett népesség termékenységi mutatói (TTA) iskolai végzettség szerint 2010

Népességek	Összesen	Legmagasabb iskolai végzettség	
		legfeljebb 8 általános	szakmunkás vagy magasabb
Roma népesség, elsődleges önidentifikáció szerint	2,60	2,79	1,79
Roma népesség elsődleges vagy másodlagos önidentifikáció szerint	2,51	2,76	1,71
„Roma kötődésű” becsült népesség	2,37	2,64	1,77
Teljes népesség	1,31	1,81	1,21

Forrás: KSH 2011. évi népszámlálás, saját számítás

ISKOLAI VÉGZETTSÉGBELI TENDENCIÁK

Amennyiben ilyen erős az összefüggés iskolai végzettség és termékenység között, mind a teljes népességben, mind pedig a roma népeiséget tekintve, akkor érdemes röviden áttekinteni, hogyan is alakul az iskolai részvétel és az iskolai végzettség az érintett (demográfiai terminussal: kockázati) népességben, a fiatal nők (és férfiak) körében. Közismert, hogy az ezredfordulón erőteljes iskolai expanzió folyt az iskolai képzés minden szintjén (Husz, 2006; Kertesi és Kézdi, 2010; Spéder és Bartus, 2016). Kérdés, hogy ez milyen mértékben érintette a roma népeiséget?

A roma népeiség iskolai előmeneteléről Kertesi és Kézdi (2010), illetve Papp (2011) kutatásai adnak átfogó képet. Az időbeli változást tekintve lényeges Kertesi és Kézdi azon megállapítása, hogy a roma népeiségből egyre többen fejezik be az általános iskolát és kezdik el középiskolai tanulmányaikat (4. táblázat). Bár sokan nem tudják befejezni, mégis lényegesen megnőtt azok részaránya, akik legalább szakiskolai végzettséggel rendelkeznek. Az érettségit ugyanakkor már sokkal kevesebben szerzik meg, pedig Hajdu és társai (2014) szerint ma már ez jelenti a belépést a kedvező munkapiaci pozíciók szemszögéből. A termékenységi magatartás szempontjából azonban annak is komoly szerepe van, hogy sokan sikeresen végzik el a szakiskolát, szereznek szakmát, ami mégis lehetőséget teremthet egy kiszámíthatóbb foglalkozási karrier felé.

Hajdu és társai (2014) az *1971-ben született szülői generáció* és az *1991-ben született „gyermeki” generációt* összehasonlítva mutatja meg, hogy húsz év alatt, az iskolai expanzió következtében erőteljesen javult a roma népeiség iskolai előmenetele és nőtt a végzettség szintje (vö. 4. táblázat). A táblázatból jól látszik, hogy ugrásszerűen megnőtt a középiskolai végzettséggel rendelkező romák aránya (15% vs. 46%), bár az érettségit megszerzők alacsony száma miatt a romák körében főként a szakiskolát sikeresen elvégzők részaránya nőtt meg. Jelentős az elmaradás az érettségi megszerzésében, továbbá nagyon kis számuk jut el egyetemre. Noha elfogadjuk, hogy a jövőbeli munkapiaci karrier szempontjából meghatározó, hogy valaki meg tudja-e szerezni az érettségit, a termékenységi magatartás szempontjából jelenleg annak van meghatározó szerepe, ha valaki sikeresen befejezi a középiskolát, legyen szó akár szakiskoláról, akár érettségit adó középiskoláról. Ezen szintet tekintve Hajduék adatai szerint egyértelmű, sőt akár nagyarányú is lehet a roma népeiség termékenységi magatartásának megváltozása, termékenységi szintjének csökkenése.

4. táblázat. Az 1971-ben és az 1991-ben született roma és összes fiatal iskolai pályafutása 20–21 éves életkorban

	Megkezdett iskola	Befejezett általános iskola	Megkezdett középiskola	Befejezett középiskola	Érettségi	Egyetemre jár
Teljes népesség 1971	100	98	92	79	44	17
Roma 1971	100	77	23	15	1	0
Teljes népesség 1991	100	98	98	85	68	31
Roma 1991	100	93	80	46	22	4

Forrás: Hajdu et al., 2014:272.

A népszámlálási adatok alapján, amennyiben a roma nemzetiséget az elsődleges önbevallás alapján határoljuk körül, szintén javult a romák iskolai végzettsége, ám az iskolai teljesítményük javulása kisebb mértékűnek bizonyul (5. táblázat). A 20–24 éves nők körében a legalább szakiskolával rendelkezők aránya két évtized alatt, 1990 és 2011 között egyértelműen nőtt, ám valamivel kevésbé látszanak sikeresnek, mint Hajdu és társai (2014) adatai alapján. (Bár a két adat nem teljesen hasonlítható össze.) A népszámlálás adatai szerint tehát két évtized alatt 7,9 százalékról 26,0 százalékra nőtt azok részaránya, akik legalább szakiskolával rendelkeznek. (Hasonló arányváltozást látunk a 25–29 évesek köréből, de míg Hajduéknál 31 százalékpontos a növekedés, addig a KSH NKI adatok szerint csak 17,2 százalékpontos. Mindkét adatsor egyértelműen mutatja a roma nemzetiségű fiatalok iskolai végzettségbeli javulását. Mivel elemzésünk során a népszámlálás adatait tekintjük kiindulási bázisnak, így a kisebb dinamikájú növekedés relevanciájával számolunk.

5. táblázat. Az adott korú roma népesség (önbevallás) megoszlása iskolai végzettség szerint, 1990, 2011

Korcsoportok	Év	Legmagasabb iskolai végzettség			Összesen
		legfeljebb 8 általános	befejezett középiskola érettségi nélkül	érettségi vagy magasabb	
20–24 évesek	1990	91,1	7,8	1,1	100
	2011	74,0	15,8	10,2	100
25–29 évesek	1990	91,4	7,5	1,1	100
	2011	74,2	17,4	8,4	100

Forrás: Népszámlálás 1990, 2011, saját számítás. Megjegyzés: 2011-ben roma az, aki első nemzetiségként jelölte meg a romát.

A termékenység szempontjából fontos felhívni a figyelmet, hogy az iskolai expanzióban a roma fiatal *férfiak és nők eltérő mértékben* vettek részt; a nők a rendszerváltáskor hátrányosabb iskolai végzettséggel rendelkeztek, jelenleg (2011-es népszámlálás) ugyanakkor a 20–24 éves nők iskolai végzettsége magasabb. A 20–24 éves roma nők körében ugyanis két évtized alatt 5,6 százalékról 25,5 százalékra nőtt a középfokú képzést sikeresen befejezők részaránya, azaz a növekedés körükben 20 százalékpontos volt.

Noha eltérő mértékben, de összességében az adatok a roma fiatalok iskolai végzettségbeli növekedését mutatják, a népszámlálási adatok alapján azt is megállapíthatjuk, hogy a nők körében jobban nőtt a magasabb iskolai végzettséget megszerzők aránya.

Az előreszámítás szempontjából lényeges annak ismerete, hogy a különbözőképpen körülhatárolt roma népesség mutat-e lényeges iskolai végzettségbeli különbségeket. Az alapfokú és a legalább középfokú végzettség szerinti megkülönböztetést tekintve a „roma kötődésű” népesség végzettsége magasabb, ám lényegesen nem különbözik az önidentifikáció szerinti roma népességtől.

6. táblázat. A 20–24 éves különbözőképpen definiált roma női népesség megoszlása iskolai végzettség szerint, 2011

	Legfeljebb 8 általános	Szaktanulmányos vagy magasabb	Összesen
Roma népesség elsődleges önidentifikáció szerint	74,5	25,5	100
Roma népesség elsődleges vagy másodlagos önidentifikáció szerint	72,1	27,9	100
„Roma kötődésű” becsült népesség	61,2	38,8	100

Forrás: Népszámlálás 2011, saját számítás.

KÉT ÉVTIZED (1990–2011): A ROMA NÉPESSÉG JAVULÓ ISKOLAI VÉGZETTSÉGE ÉS CSÖKKENŐ TERMÉKENYSÉGE

A roma népesség rendszerváltást követő termékenységcsökkenése egyértelműen kapcsolódik a szülőképes korba lépők iskolai végzettségének emelkedéséhez (7. táblázat). Ha azonban az időbeli változásokat iskolai végzettség szerint vesszük számba, akkor az látszik, hogy mindkét népességben erőteljesen csökken a legalább szakiskolai végzettséggel rendelkezők termékenysége, ám a 8 osztályt végzettek TTA-ja csak a roma népesség körében csökkent

érzékeltetően.⁷ (Bizonyos összetételi hatások itt is jelentkezhetnek, hiszen a 8 általános feletti iskolai végzettségi csoporton belül növekedett az érettségivel rendelkezők aránya, így a csökkenés egy része a kategórián belüli képzettség-növekedéshez kapcsolódhat.)

Ez nem utal arra, hogy a roma népesség minden csoportjában egyformán csökkent a termékenység. Feltételezzük tehát, hogy vannak olyan szegregált csoportok, ahol a termékenység stagnálásáról beszélünk. Ám e csoportok, megítélésünk szerint, mégis kisebbségi csoportokat alkotnak a roma népesség egészén belül.

7. táblázat. A teljes népesség és az (önbevallás szerinti) roma népesség termékenységi mutatóinak (TTA) alakulása iskolai végzettség szerint 1989, 2010

Népesség	Iskolai végzettség	1989	2010
Teljes népesség	legfeljebb 8 általános	1,87	1,81
	szakmunkás vagy magasabb	1,74	1,21
Roma népesség	legfeljebb 8 általános	3,23	2,79
	szakmunkás vagy magasabb	3,04	1,79

Forrás: Népszámlálás 1990, 2011, saját számítás.

ÖSSZEGZÉS A TERMÉKENYSÉGI HIPOTÉZISEK ÉS A ROMA NÉPESSÉG ELŐRESZÁMÍTÁSÁHOZ

A termékenységi hipotézisek kidolgozása során meghatározónak tekintettük a roma népesség iskolai végzettségének alakulására vonatkozó feltételezések megfogalmazását. Tudjuk, hogy megváltozhat az iskolai végzettség és a termékenységi szintek közötti kapcsolat. Ám azt az alapvető összefüggést, hogy az iskolai végzettség javulása estén, a nők és a férfiak is tovább járnak iskolába, továbbá tanulóként alacsony a gyermekvállalás esélye (Spéder és Bartus, 2016), illetve hogy a végzettséggel növekszik a nők foglalkoztatása és egyben csökken a termékenység, nem fog teljesen megváltozni. Nem zárható ki azonban, hogy a termékenységi szintek iskolai végzettség szerint változnak, illetve az sem, hogy a termékenységi szinteken belüli ugrások a jövőben más iskolai végzettségi szint-

⁷ A legutóbbi vizsgálataink szerint a csak 8 osztállyal rendelkezők termékenysége az elmúlt fél évtizedben újra emelkedett (Kapitány és Spéder, 2018). Összességében tehát inkább stagnálást tételezhetünk fel.

hez kapcsolódnak majd. Másrészt, ha csak kisebb mértékben is, de figyelembe vettük, hogy hogyan alakulhat a roma népesség szegregáltsága. Nem zárhatjuk ki, hogy kialakulhatnak, megerősödhetnek olyan szegregátumok, ahol továbbra is elsősorban az észak-magyarországi romákat sokáig jellemző sokgyermekes családmódel él majd tovább.

Természetesen tudtában vagyunk annak, hogy az általános gazdasági növekedésnek, a családpolitikának, a hátrányos helyzetet kezelni kívánó esélyteremtő beavatkozásoknak, és hosszútávon az oktatáspolitikának is szerepe lehet a termékenység alakulásában. Ezek egyrészt sok egyéb környezeti tényező mellett hatnak, másrészt hatásuk gyakran átmeneti. Látjuk, hogy a jelenlegi családpolitikai ellátások dominánsan a munkavállaláshoz kötődnek, amely a roma népességben belül a gyermekvállalás késleltetését, így az alacsonyabb termékenységet ösztönözhetik. Ugyanakkor az sincs kizárva, ahogy ezt 2010–2016 között láttuk (Kapitány és Spéder, 2018), hogy a 8 osztályt végzettek körében a korai gyermekvállalás fennmarad, esetleg növekszik is, bár ez csak akkor következhet be, ha az iskolai végzettségbeli javulás megreked, illetve ha visszaesik. Mindezek alapján a roma népességet tekintve a következő termékenységi hipotéziseket alakítottuk ki:

- Alacsony termékenységi hipotézis: növekszik a roma népesség iskolai végzettsége, ami lehetőséget teremt a munkavállalási esélyek javulására; javul a roma népesség integrációja (csökkenő szegregáltság). A fentieknek megfelelően a TTA 1,75-re való csökkenése feltételezhető.
- Közepes termékenységi hipotézis: az iskolai végzettség lassabban emelkedik; a hagyományosan magas termékenységgel bíró csoportok fennmaradása, de csökkenő aránya az össznépességben; egyes csoportok sikeres társadalmi mobilitása, alacsonyabb termékenysége lesz jellemző. A fentieknek megfelelően a TTA 2,05-re való csökkenése feltételezhető.
- Magas termékenységi hipotézis: a roma népesség szegregáltsága nő, fennmaradnak a hagyományos korai és sokgyermekes gyermekvállalási minták. E feltételezés szerint a TTA változatlan 2,36-os értéke feltételezhető.

Összehasonlításképpen a Vaňo által Szlovákiára elkészített termékenységi hipotézisekhez képest mi valamivel „szűkebb és magasabb” termékenységi feltételezésekkel élünk. A 2002-ben induló előreszámítása során, amely 25 éves időtávra dolgoz ki termékenységi hipotéziseket, a roma népesség termékenységi hipotéziseinek végpontja 2025-ben rendre 2,25 (magas), 2,00 (közepes), 1,72 (alacsony) a teljes termékenységi arányszám (Vaňo, 2002).

A roma népesség előreszámítása céljából készült tanulmányunkban csak vázlatosan tekintettük át a kisebbségekre, ezen belül a roma népességre vonatkozó elemzéseket. A kisebbségeket foglalkozó szakirodalom kritikai áttekintését elvégeztük e különszám másik tanulmányában (Szabó és Spéder, 2022), a roma népesség termékenységi magatartását illetően pedig arra koncentráltunk, hogy a „számszerűsítéshez” legyenek támpontjaink. Párhuzamosan többféle roma népességet körülhatárolva arra jutottunk, hogy a különbözőképpen definiált roma népességek nagyon hasonló termékenységi magatartással jellemezhetőek. Mások elemzéseiből és saját kutatásainkból is az derült ki, hogy az iskolai végzettségnek meghatározó szerepe van a roma népesség termékenységi magatartásában, így az iskolázottság alakulása nagyban befolyásolja a roma népesség termékenységének alakulását.⁸ Az így számszerűsített hipotéziseink tehát tartalmazzák a roma termékenységi magatartás közelmúltbeli tendenciáit, figyelembe veszik a roma népesség tagoltságát, és így a forgatókönyvek feltételezései szerint tartalmazzák azt a majdani változási scenáriót, amely a jövőbeli magatartások alapján kialakul.

---

⁸ Az oksági viszony kérdését, az endogenitás problémáját itt nem tárgyaltuk.

IRODALOM

- Andorka R. (1987). *Gyermekszám a fejlett országokban*. Budapest: Gondolat.
- Bartus T. (2017). *Szimultán eseménytörténet elemzés*. Elmélet és alkalmazások. Habilitációs értekezés, 88.
- Durst J. (2006). *Kirekesztettség és gyermekvállalás*, PhD értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem.
- Gyenei M. (1998). A „stratégiai gyerek” *Népszabadság*, 1998. november 14.
- Hablicsek L. (2007). Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia*, 50(1), 7–54.
- Hajdú T., Kertesi G. és Kézdi G. (2014). Roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló a Tárki Életpálya-felmérésének 2006 és 2012 közötti hullámaiból. In Kolosi és Tóth (szerk.). *Társadalmi riport 2014*. 265–302.
- Husz I. (2006). Iskolázottság és a gyermekvállalás időzítése. *Demográfia*, 49(1), 46–67.
- Husz I. (2011). Alacsony végzettség – sok gyerek? A magas termékenység néhány területi és etnikai aspektusáról. *Demográfia*, 54.(1), 5–22.
- Janky B. (2005). A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In Nagy, Pongrácz és Tóth (szerk.). *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest: Tárki-ICsSzM, 121–135.
- Janky B. (2007). A korai gyermekvállalás meghatározó tényezői a cigány nők körében. *Demográfia*, 44(2), 44–73.
- Kapitány B. és Spéder Zs. (2018). *Gyermekvállalás. Demográfiai Portré 2018*. Budapest: KSH NKI. 47–64.
- Kemény I. (2005). A magyarországi cigány népesség demográfiája. *Demográfia*, 47(3–4), 335–346.
- Kemény I. és Janky B. (2003). A 2003. évi cigány felmérésről – Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. In *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején [online]*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 7–26. <http://beszelo.c3.hu/03/10>
- Kemény I., Janky B. és Lengyel G. (2004). *A magyarországi cigányság helyzete 1973–2003*. Budapest: Gondolat-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Kertesi G. és Kézdi G. (2010). Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló az Educatio Életpálya-felmérések 2006 és 2009 közötti hullámaiból. In Kolosi és Tóth (szerk.). *Társadalmi riport 2010*. 371–407.
- KSH (2011). *Népszámlálás 2011*, Módszertani megjegyzések és fogalmak. <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf>
- Martin, E. I. (2003). A Note on the Demographic Structure of Spanish Gypsies. In Salo, Sheila- Prónai, Csaba (eds.). *Ethnic Identities in Dynamic Perspective. Proceedings of the 2002 Annual Meeting of the Gypsy Lore Society*. Roma Research Group, Ethnic and National Minority Studies Institute, Hungarian Academy of Science. Budapest: Gondolat.
- Pamporov, A. (2006). *Roma/Gypsy population in Bulgaria as a challenge for the policy relevance*. European Population Conference. Liverpool, 20–24 June 2006.
- Papp Z. A. (2011). Roma tanulók aránya Magyarországon és a tanulói teljesítmények az általános iskolai oktatásban. In Bárdi és Tóth (szerk.). *Asszimiláció, Integráció, szegregáció*. Budapest: Argumentum. 227–264.

- Spéder Zs. és Bartus T. (2016). Educational enrolment, double-status positions and the transition to motherhood in Hungary. *European Journal of Population*. doi: 10.1007/s10680-016-9394-0
- Šprocha, B. és Bleha, B. (2018). Does socio-spatial segregation matter? 'Islands' of high Romany Fertility in Slovakia. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 109(2), 239–255. DOI: <https://doi.org/10.1111/tesg.12270>
- Szabó L. és Spéder Zs. (2022). *A roma népesség termékenységének összehasonlító vizsgálata négy kelet-közép-európai országban*. *Demográfia*, 2022, 65.2-3: 117–154.
- Tátrai P., Pálóczi Á., Pásztor I. Z. és Péntzes J. (2017). Etnikai besorolási gyakorlatok. A cigányság külső kategorizálását befolyásoló tényezők. *szocio.hu*, 2. szám. 45–60.
- Vaňo, B. (2002). *Projection of Roma population in Slovakia until 2025*. Bratislava: Institute of Informatics and Statistics, 38.
- Vaňo, B. és Haviarová, E. (2003). Roma population Demographic trends. In Michal Vašečka, Martina Jurásková and Tom Nicholson (eds.), *Čačipen pal o Roma. A Global Report on Roma in Slovakia*. Bratislava: Institute for Public Affairs. 297–310.

FERTILITY CHARACTERISTICS OF THE ROMA POPULATION IN HUNGARY, 2011. PRELIMINARY STUDY FOR A ROMA POPULATION FORECAST

ABSTRACT

Our study aims to establish fertility scenarios to predict the future development of the Roma population. To this end, we review analyses in Hungary and of neighbouring countries that attempt to quantify fertility behaviour. Using full population census data from the 1990 and 2011, we calculate the relevant fertility indicators. We provide the indicators identifying different groups of Roma population and also note that the fertility of the Roma population is highly differentiated by educational attainment. In developing the fertility scenarios for the Roma population forecast, we have taken into account recent trends in Roma fertility behaviour and the fragmentation of the Roma population.

Keywords: Roma fertility, Roma ethnicity, Roma minority

KÍSÉRLET A ROMA NÉPESSÉG VÁRHATÓ ÉLETTARTAMÁNAK MEGHATÁROZÁSÁRA

Bálint Lajos

ÖSSZEGRZÉS

A roma népesség az egyik legsérülékenyebb, legrosszabb egészségi állapotú etnikai kisebbség Európában. Magyarországi élettartamuk meghatározása számos akadályba ütközik, nincsenek megbízható információk arról kit tekintetünk romának és etnikai adatgyűjtés hiányában nem ismerjük az elhunytak nemzetiségi hovatartozását sem. A tanulmány a 2011. évi népszámlálási, a népszámláláson alapuló roma kötődésű népesség becslt adatai, ill. a népmozgalmi regiszterből származó halálozási és népességadatok segítségével, három különböző eljárás segítségével igyekezett megbecsülni a roma férfiak és nők várható élettartamát a 2010-es évek környékén. A roma többségű településeken (ahol a romák aránya meghaladta a 60%-ot) a férfiak várható élettartama 64,9, a nőké 70,8 év volt, míg az országos átlag a férfiaknál 71,2 év, a nőknél 78,7 volt. A romák által magasabb arányban lakott, térbeli klaszter eljárással meghatározott régiókban a férfiak élettartama nem sokban tért el az első eljárás eredményétől (65,7 év), míg a nőknél az országos átlaghoz közelebb értéket becsltünk (75,8 év). Végül, az iskolázottsági összetétel alapján számolt élettartam az egyes iskolázottsági csoportok korszpecifikus rátáit súlyozta a roma népesség arányaival 20 éves kor felett, a fiatalabb korcsoportokra Brass relációs modellje segítségével becslte a túlélők számát majd határozta meg a születéskor várható élettartamokat. E becslés szerint a roma férfiak várható élettartama 65,9, a nőké 74,0 év volt, előbbiek 5,4 évvel, utóbbiak 4,7 évvel maradtak el az időszakra hasonló módon számolt országos átlagtól (a férfiaknál: 71,3, a nőknél: 78,7). Az eljárások eredményei konzisztensnek bizonyultak a férfiaknál, eszerint a roma férfiak élettart-

tama 5,3-6,3 évvel marad el az ország átlagától. A nőknél kapott eredmények – egy kivétellel – három és öt év közötti lemaradást jeleztek.

Kulcsszavak: roma népesség születéskor várható élettartama, roma népesség területi aránya, roma népesség iskolai végzettsége, roma többségű települések, népszámlálás, regiszter adatok

Bálint Lajos, tudományos főmunkatárs, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
E-mail: balint@demografia.hu

BEVEZETŐ

A roma népesség az egyik legsérülékenyebb etnikai kisebbség Európában. A szakirodalomban általános egyetértés van abban, hogy az egészségi állapotuk rosszabb, mint a többségi társadalomé. A romák maguk is rosszabbnak ítélik egészségi állapotukat, mint a nem romák. Miközben a roma népesség egészségi állapota, egészségmagatartása jól kutatott, az elemzések többnyire kevés támpontot nyújtanak a romák halandóságának a megismeréséhez, a kutatások többsége nem közöl olyan részletezettségű és a populációjuk egészére vonatkozó vagy kiterjeszhető adatot, amely a halandósági viszonyaik megfelelő pontosságú feltárását lehetővé tennék, és erre rendszerint nem is vállalkoznak. A pontos háttérinformációk ismerete nemcsak a népességszám előrejelzése miatt, hanem az egészségpolitikai intézkedések számára is fontos lehetne. A roma népesség halandóságának a megismerését nehezíti, hogy sem a romák pontos számáról, sem pedig az elhunytak etnikai hovatartozásáról nem rendelkezünk egzakt ismeretekkel, így már a korszpecifikus halálozási ráták is csak valamilyen speciális eljárás eredményeként állhatnak elő.

A tanulmány célja, hogy a rendelkezésre álló, rutinszerűen gyűjtött regiszteradatok alapján becslést készítsünk a hazai roma népesség halandóságára, várható élettartamának nagyságára. A tanulmány első részében bemutatjuk a korábbi tanulmányok koncepcionális kereteit, majd ezeket részben frissítve, részben kiegészítve más eljárások eredményeivel becsléseket igyekszünk adni a roma népesség élettartamára. A becslési eljárások bemutatását megelőzően röviden áttekintjük a becslésekhez felhasznált adatokat. A különböző módszerekkel kapott eredmények összehasonlíthatók, a becslések felhasználhatók a roma népesség számának előrejelzéséhez.

A HAZAI ROMA NÉPESSÉG VÁRHATÓ ÉLETTARTAMÁNAK KORÁBBI BECSLÉSEI

Hablicsek László (2000, 2007a, 2007b) több tanulmányában foglalkozott a roma népesség halálozásával, várható élettartamának alakulásával. Valamennyi tanulmány a roma népesség előreszámításához kapcsolódik. Hablicsek (2000: 246) a környezet által cigánynak tartott népesség fogalmából indult ki, aminek a nagyságát a kilencvenes évek eleji adatfelvételek nagyjából 450–500 ezer főben határozták meg. Hablicsek a roma és a nem roma népesség demográfiai viselkedésének (termékenységének, korösszetételének) különbségét a cigány népesség mint önreprodukáló, valódi népességként viselkedő csoport demográfiai fejlődésének a fáziskésésével magyarázta.¹ A roma [demográfiai] átmenet sajátosságát abban látta, hogy „[...] a roma népességben a halandóság sokkal nagyobb mértékben csökkent, mint a termékenység, és emiatt a demográfiai robbanás is nagyobb mértékű [volt].” (Hablicsek, 2000: 248–249). A roma népesség születéskor várható élettartamát Hablicsek megyei szintű adatok segítségével becsülte. A roma népesség területi elhelyezkedését, megyék szerinti arányait az 1990-es népszámlálás eloszlásaival jellemezte (Hablicsek, 2000: 253). A becsléséhez megyei szintű születéskor várható élettartamokat, a GDP fajlagos értékét és a férfi/női cigány népesség arányát vette figyelembe, és becsülte az alábbi regressziós egyenlettel (Hablicsek, 2000: 259):

$$e_0 = \alpha_0 + \beta_1 GDP - \beta_2 C$$

ahol e_0 a születéskor várható átlagos élettartam az adott megyében, α_0 skalár érték, β_1 a megyei GDP becsült paramétere, β_2 a roma népesség arányának negatív előjelű regressziós paramétere.

A becsült paraméterek segítségével határozta meg a roma népesség várható élettartamát az egyes megyékben. Eredményeit később széles körben hivatkozták. Hablicsek pontosan közölte számításainak háttéradatait, a regressziói könnyen rekonstruálhatóak. A termékenység becslése során vezette be a GDP-t

¹ „... »a romakérdés« (...) a cigányság demográfiai jellemzőinek jelenlegi mássága visszavezethető demográfiai átmene-
tének specifikumaira, mindenekelőtt arra a fáziskésésre, ami az országos népességhez képest vélelmezhető. (...) Nagyon
leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a hazai roma népesség a demográfiai átmenetnek a második vagy harmadik
fázisában tartózkodik. Ez az átmenet elmélete alapján az ún. népességrobbanás időszaka, illetve az azt követő átmeneti
szakasz.” (Hablicsek, 2000: 248). Ez a nagyon fontos feltevés abból indul ki, hogy a demográfiai átmenet univerzális
jelenség, a termékenység és a halandóság szintje hosszú időszakon összefüggést mutat. Ugyanakkor egy másik tanul-
mányában (Hablicsek, 2007b: 36) szembesült azzal, hogy a magasabb gyermekszám és az alacsonyabb élettartam
összefüggése nem mindenütt érvényesül.

olyan változóként, amely összefügg a roma nők népességbeli aránya mellett a termékenység regionális eltéréseivel (Habicsek, 2000: 257). A változók közötti összefüggés mérésére a többszörös korreláció értékét közölte, annak négyzete, a többváltozós regressziós modelleknél megszokott determinációs együttható helyett. A rekonstruált regressziós modellek eredményeit az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat. Hablicsek László rekonstruált modellszámításai*

Változók	Férfiak		Nők	
	paraméterek	t-érték	paraméterek	t-érték
Konstans	65,42 ^b [0,590]	110,88	75,59 ^c [0,56]	134,33
GDP1997	0,002 ^b [0,001]	3,29	0,000 [0,001]	0,10
Romák aránya, %	-0,116 ^b [0,039]	-2,97	-0,11 ^a [0,04]	-2,68
R^2	0,667		0,300	

* []-ben a Std. hibák.

^a $p < 0,05$.

^b $p < 0,01$.

^c $p < 0,001$.

Forrás: Hablicsek, 2000: 260. Saját számítás.

A regresszió eredményeiből világosan látszik, hogy a nőkre alkalmazott modell illeszkedése a közepesnél is gyengébb volt ($R^2=0,3$), a GDP-változó pedig nem volt szignifikáns. Ezzel szemben a férfi modell illeszkedése lényegesen jobbnak bizonyult. A roma változó mellett a megyei GDP paramétere is szignifikáns volt, az R^2 értéke a bruttó hazai termék beléptetésével 49,6-ről 66,7%-ra javult, ugyanakkor a roma változó paramétere közel 40%-kal csökkent (-0,1845-ről -0,1157-re), ami sokkal elfogadhatóbb élettartambecslést eredményezett. Hablicsek (2007a: 261) a roma népesség élettartamát 1997-ben a férfiaknál 54,9, a nőknél 64,8 évre becsülte, míg a nem romáknál ugyanezen értékeke 67,1 és 75,6 évet tettek ki. A különbség a roma és a nem roma populációk között mindkét nemnél jelentős mértékűnek bizonyult, a férfiaknál 12,2, a nőknél a 10,8 év, amelyet a regresszióba történő visszahelyettesítéssel kapott (*regressziós becslés a férfiaknál: - 0,12, a nőknél -0,11 volt, ld. 1. táblázat*).

Habicsek a becslést kiterjesztette olyan elméleti értékre, ahol a romák aránya 100% (így keletkezett, hogy a férfiaknál a becsült különbség -12, a nőknél -11 év lett). E logikusnak tűnő lépés mögött az a feltevés áll, hogy a 0-20%-os roma arányokkal végzett becslések kiterjeszthetők olyan tartományokra is, amikor a romák aránya 70-100%-os, ilyenekre valójában nincsenek megfigyeléseink.

Az arányokkal illesztett extrapoláció a magyarázóváltozó megfigyelési tartományán kívül erősen bizonytalan. A lineáris regresszióban a magyarázóváltozó átlagától távolodva szélesedik a konfidenciaintervallum, nő a regressziós becslés bizonytalansága. Az itt rekonstruált adatoknál, átlagos GDP melletti 5%-os roma populációnál a várható élettartam 66,35 év, amelynek 95%-os konfidenciaintervalluma 66,09 és 66,61 év, tehát alig több mint fél év. Ezzel szemben a hipotetikus 100%-os roma populáció esetében, szintén átlagos GDP mellett, a várható élettartam már csak 55,35 év, a konfidenciaintervallum alsó határa 47,52, a felső határa 63,17 év volt, az intervallum szélessége pedig 15,65 évre tágult.

Hablicsek a roma arányok kiterjesztésével implicit módon azt is feltételezte, hogy a roma populáció homogén, és arra a következtetésre jutott, hogy „A roma és nem roma népesség között olymértékű a különbség, hogy a regionális halandósági differenciák jelentős részben a cigány népesség területi arányeltéréseire vezethetők vissza.” (Hablicsek, 2000: 261). Úgy véljük, hogy a kijelentést több szempontból is érdemes átgondolni. Noha az alább megfogalmazott kritikák jelentős részét mi magunk sem tudjuk áthidalni a rendelkezésre álló adatok mellett. Melyek ezek? Egyrészt számolnunk kell az ökológiai tévkövetkeztetés problémájával, ennek megfelelően ökológiai adatokból nem vonhatunk le következtetéseket az egyénekre. Másodsorban a modell nem tartalmaz számos olyan strukturális tényezőt (iskolázottság, jövedelem, munkaerőpiaci pozíció), ami a halandóságra hatással lehet, ezzel túlbecsülheti a roma „változó” jelentőségét, és nem számol azzal, hogy a roma népesség halálozási viszonyai a társadalmi, gazdasági, etnikai kontextus, valamint az integráció-szegregáció függvényében eltérhetnek. Feltételezhető, hogy a kapcsolat térben, lakókörnyezet függvényében eltérhet. Könnyen előfordulhat, hogy változatlan szociodemográfiai jellemzők mellett is mást jelent romának lenni Nógrád vagy Vas megye egyes településein, ami a térbeli kapcsolat heterogenitásának kérdését veti fel.

Hablicsek egy másik tanulmányában (2007a: 39) az 1991–1995 közötti országos halandóságból indult ki, és azt módosította a területi élettartamok szerint. Hablicsek (2007a) az 1996–2000 közötti időszakra a férfiaknál 62,0, a nőknél 69,3 évben adta meg a romák születéskor várható átlagos élettartamát, de azok számításának módjáról nem közölt információt. A halandósági szintet kifejező várható élettartamokból hatványmódszer segítségével becsülte a korszpecifikus halandóságot. A Human Mortality Database² közel ugyanezen időszakra vonatkozó adatai szerint a magyar férfiak születéskor várható élettartama 1995–1999 között 66,3 év, a nőké 75,2 év volt. Utóbbi adatokat Hablicsek becsléseinek

²http://www.mortality.org/hmd/HUN/STATS/filter_1x5.txt és http://www.mortality.org/hmd/HUN/STATS/mltper_1x5.txt.

eredményével összevetve a különbségek már lényegesen kisebbek voltak (5,9 és 4,3 év), mint amelyeket a korábbi tanulmányában közölt.³

AZ ELEMZÉS ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ ADATOK

A ROMA NÉPESSÉG SZÁMA

Miközben jelentős számú irodalom foglalkozik a hazai roma népesség egészségi állapotával (Vokó et al., 2007; Kósa et al., 2007; Sárváry, 2019; Masseria et al., 2010), fontos jelezni, hogy a roma populáció egészségének születéskor vagy bármilyen más életkorában jellemző élettartamára vonatkozó információink szegényesek, hiányosak vagy egyszerűen nem is léteznek. Ez részben abból következik, hogy az említett tanulmányok jellemzően a roma populáció egészségi állapotával foglalkoznak, gyakran a szűkebb csoportjaik (telepen élők, felnőttek) egészségmagatartását vizsgálva. Lényegi nehézséget jelent, hogy nincsen olyan általánosan elfogadott definíció, amely alapján pontosan meghatározható lenne, kik tartoznak a roma népesség körébe.⁴ Másrészt a magyar népmozgalmi statisztika nem használ etnikai alapú adatgyűjtést, így az elhalálozott etnikai hovatartozását sem tudjuk (Sándor et al., 2018). Míg a census- és a mikrocensus-adatállományokból retrospektív módon rekonstruálható a termékenység, és képet kaphatunk a magát romának valló népesség belső vándorlásának főbb jellemzőiről, addig a halálozásról mindez egyáltalán nem mondható el, hiszen a census csak azon személyek adatait tartalmazza, akik az adatfelvétel eszméi időpontjában még életben voltak, velük kapcsolatos későbbi népmozgalmi esemény a népszámlálástól független adatbázisban található. A jelenlegi magyar gyakorlatban nincs olyan (egyedi) azonosító, amely segítségével lehetséges volna összekapcsolni az elhalálozott adatait a népszámlálásban szereplő adatokkal.⁵ Demográfiai nézőpontból a halálozási rátákhoz szükséges információk mindegyike bizonytalan, a számlálóban szereplő demográfiai esemény (halálozás) éppúgy, mint a nevezőben szereplő népességé.

---

³ Hablicsek (2007b) az 1991–1995 közötti időszakban 61,2 és 68,6 években határozta meg a cigány népesség születéskor várható átlagos élettartamát. A HMD-adatbázis az 1990–1994 közötti időszakra a magyar férfiak várható élettartamát 64,9, a nőket 74,0 évben állapította meg. Bár Hablicsek László a roma és nem roma népességre állapított meg becsléseket, a különbség a férfiaknál 3,7, a nőknél 5,4 év volt.

⁴Messze a teljesség igénye nélkül a definíciók bizonytalanságával kapcsolatban ld. a Ladányi – Szélnyi (2004) és Havas, Kemény, Kertesi (2000) vitát.

⁵Ez természetesen nem zárja ki a népszámlálási és a regiszter- (halálozási) adat statisztikai szempontú összekapcsolását.

Jelen tanulmányban a Központi Statisztikai Hivatal 2011. évi népszámlálásának etnikai adataiból indulunk ki. A KSH az etnikai hovatartozás három jellemzőjét vette figyelembe, és ezek egyikének a teljesülése esetén tekintett valakit cigány származásúnak. A 2011. évi census (1) az első vagy második nemzetiség, (2) az anyanyelv, (3) a családi, baráti körben használt nyelv alapján a roma népesség számát 316 ezer főben állapította meg (2. táblázat).

2. táblázat. A cigány és az összes nemzetiségi népesség száma és aránya, 2011

Nemzetiség	Nemzetiség	Anyanyelv	Családi, baráti körben használt nyelv	Összesen	A népesség százalékában
Roma nemzetiséghez tartozó	308 957	54 339	61 143	315 583	3,2
Hazai nemzetiséghez tartozó	555 507	148 155	228 353	644 524	6,5

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal, 2011. évi népszámlálás 3. országos adatok: 21.

A KSH Népeségtudományi Kutatóintézetben végzett becslés (továbbiakban NKI-becslés) igyekezett kibővíteni az önbevalláson alapuló roma populációt, azért, hogy realisabb képet adhasson a magánháztartásokban élő roma és velük szoros fizikai közelségben élő, ún. roma kötődésű népekre (lásd az *Előszó* módszertani mellékletét). A KSH NKI által becsült „roma kötődésű” népesség magában foglalja mindazokat, akik olyan lakóhelyi mikrokörnyezetben éltek, ahol a romák többségben voltak, továbbá a roma populáció körét bővítette azokkal, akiknek az etnikai besorolása ismeretlen volt, de akik a becslés alapján nagy valószínűséggel roma származásúak lehettek. A KSH-féle „roma nemzetiséghez tartozó” és az NKI-féle „roma kötődésű” népesség megyei népességszáma tökéletesen korrelált, és bár utóbbi jóval nagyobb sokaságot ölelt fel, fontosabb demográfiai jellemzőikben erős hasonlóságot mutattak (3. táblázat).

3. táblázat. A „roma nemzetiséghez tartozó”, illetve a „roma kötődésű” népesség száma és aránya megyénként, 2011

Megye	Magánház- tartásban élők száma, fő	Ebből roma nemzetiséghez tartozó (KSH), fő	Ebből roma kötődésű (NKI), fő	Roma kötődésűek aránya, %
Budapest	1 681 065	18 392	34 580	2,1
Baranya	375 258	17 016	30 357	8,1
Bács-Kiskun	508 496	10 535	21 956	4,3
Békés	349 700	9 413	17 350	5,0
Borsod-Abaúj-Zemplén	671 292	57 580	91 248	13,6
Csongrád	404 336	4 523	10 911	2,7
Fejér	414 397	5 480	13 623	3,3
Győr-Moson-Sopron	435 561	3 162	7 809	1,8
Hajdú-Bihar	531 071	18 108	34 476	6,5
Heves	301 474	19 311	30 963	10,3
Komárom-Esztergom	299 137	4 264	8 802	2,9
Nógrád	198 651	15 091	24 425	12,3
Pest	1 199 391	20 107	42 366	3,5
Somogy	307 707	16 473	30 178	9,8
Szabolcs-Szatmár-Bereg	545 625	43 752	73 701	13,5
Jász-Nagykun-Szolnok	379 314	18 840	34 439	9,1
Tolna	225 386	8 857	15 121	6,7
Vas	249 357	2 414	6 154	2,5
Veszprém	343 862	5 114	11 320	3,3
Zala	276 119	7 036	14 103	5,1
Összesen	9 697 199	305 468	553 882	5,7

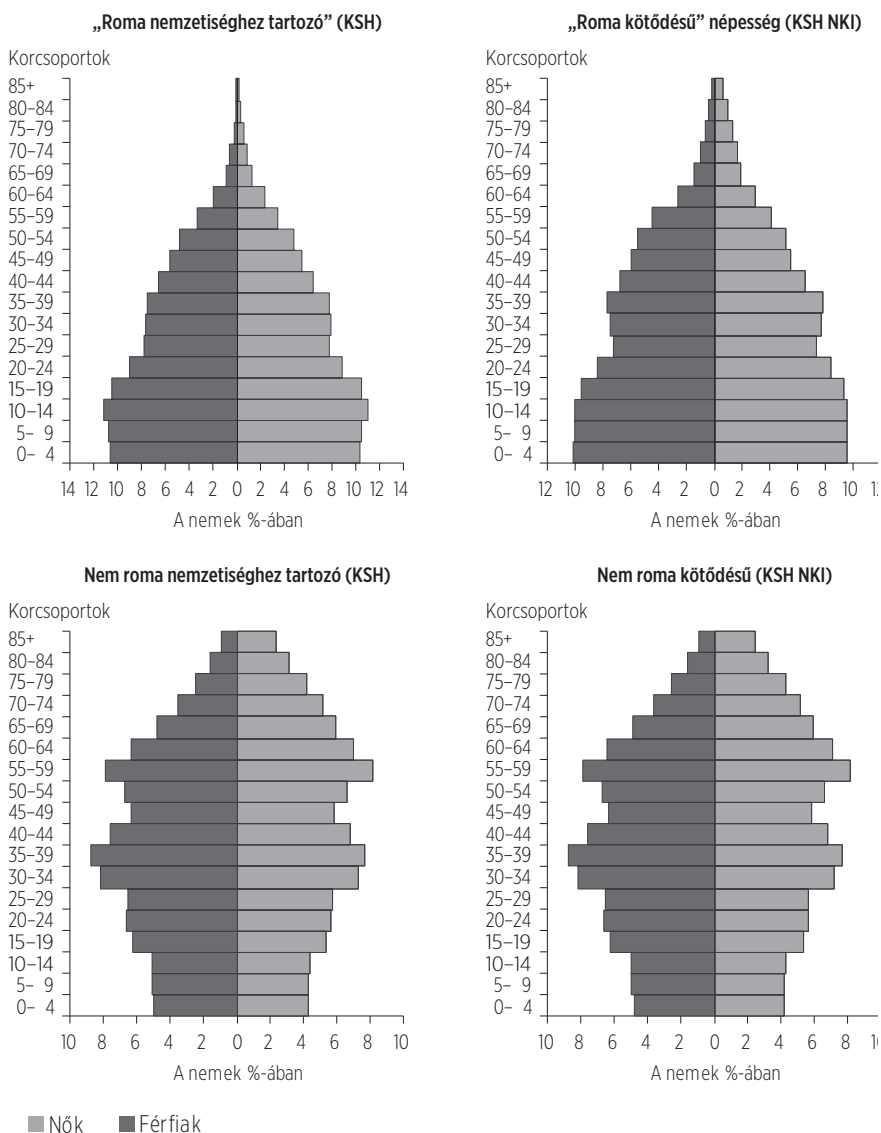
Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás és a népszámláláson alapuló NKI-bebecslés.

A ROMA NÉPSSÉG ÉLETKORI ÖSSZETÉTELE

A roma népesség korszerkezete jelentősen eltér a nem roma népesség korszerkezetétől, akár a KSH („roma nemzetiséghez tartozó”), akár az NKI által becsült („roma kötődésű”) népességet vizsgáljuk. A roma nemzetiséghez tartozó és a „roma kötődésű” népesség is egyaránt magán viseli egy dinamikusan növekedő, rendkívül fiatal átlagéletkorú népesség ismertetőjegyeit, ami visszaköszön a roma népesség háromszög alakú korfájában. A KSH- és az NKI-népességek közötti különbségek az életkor tekintetében nem számottevőek (1. ábra). A 0–14 év közötti gyermekek aránya a KSH definíciója szerint a csoport közel harmadát tette ki (32,4%), és ettől csak kevéssel maradt el a „roma kötődésű” népességben (29,5%). A 15–64 év közöttiek aránya a két népességben közel hasonló mértékben tért el, mint a 0–14 éveseké (65,1 és 68,7%), így kisebb különbség mutatkozott az időskorúak arányában. A népszámlálási adatok szerint a roma né-

peességben mindössze 2,5% volt 65 éves vagy az annál idősebbek aránya, míg a „roma kötődésű” populációban 5,1% volt. Érzékeltetve a különbséget a többségi társadalomhoz képest: a KSH által nem romaként regisztrált népességben a gyermekek aránya 14,0, az aktív korúaké 68,7, az időseké pedig 17,3% volt.

1. ábra: A roma és nem roma népesség korfája, 2011

Forrás: KSH, Népszámlálás 2011; KSH NKI népességszámbeccslés 2011. Saját szerkesztés.

A ROMA NÉPESSÉG ISKOLÁZOTTSÁGA

Jól dokumentált, hogy a roma népesség iskolázottsága rendkívül alacsony, közülük kevesen kerülnek középiskolába, a lemorzsolódásuk pedig lényegesen nagyobb, mint a társadalom más csoportjaié (Bernát, 2014; Cserti Csapó, Forray, 1998; Kemény, Havas, 1996; Kertesi, 2005; Papp Z., 2021). A cenzusadatokból kirajzolódó kép szerint a 20 év feletti roma férfiak háromnegyedének nem volt középfokú iskolai végzettsége. A „roma kötődésű” népesség iskolai végzettsége ettől valamelyest eltért, pl. a szakmunkások aránya közel 10 százalékponttal volt magasabb, és közel ugyanennyivel alacsonyabb a legfeljebb nyolc osztályt végzettek aránya (4. táblázat). A „roma kötődésű” népesség iskolázottságát tekintve a szakmunkás, szakiskolai végzettséggel és az annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők aránya is mindkét nemnél magasabb volt. A nem roma népességhez viszonyítva az érettségizettek, továbbá a főiskolát, egyetemet végzett romák aránya is messze elmarad a többségi társadalométól, míg a legfeljebb alapfokú végzettségűek aránya messze meghaladja azokét.

4. táblázat. A roma, roma kötődésű*, valamint nem roma népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása a 20 éves és annál idősebb népesség körében, 2011

(%)						
Megnevezés	Kevesebb mint 8 osztály	8 osztály	Szakmunkás, szakiskola	Érettségi	Főiskola, egyetem	Összesen
Roma férfiak						
KSH	18,5	55,8	19,1	5,1	1,5	100,0
NKI	13,6	46,9	28,5	8,3	2,7	100,0
Nem roma férfiak						
KSH	2,6	18,8	31,8	29,3	17,5	100,0
NKI	2,5	18,4	31,6	29,7	17,8	100,0
<i>Együtt, férfiak</i>	<i>3,0</i>	<i>19,7</i>	<i>31,5</i>	<i>28,8</i>	<i>17,1</i>	<i>100,0</i>
Roma nők						
KSH	29,2	52,7	10,8	5,8	1,4	100,0
NKI	22,3	47,1	15,1	11,4	4,1	100,0
Nem roma nők						
KSH	6,3	25,4	15,1	33,7	19,6	100,0
NKI	6,1	25,1	15,0	34,0	19,8	100,0
<i>Együtt, nők</i>	<i>6,8</i>	<i>26,0</i>	<i>15,0</i>	<i>33,1</i>	<i>19,2</i>	<i>100,0</i>

* KSH – „roma nemzetiséghez tartozó”; NKI – „roma kötődésű népesség”.

Forrás: KSH, Népszámlálás 2011, KSH NKI roma népességszám becslés, 2011. Saját szerkesztés.

A ROMA NÉPESSÉG TERÜLETI MEGOSZLÁSA

A roma népesség megoszlása az ország területén belül egyenlőtlen, nagyfokú koncentrációt mutat. Történetileg jól ismert, hogy a romák bizonyos területeken nagyobb arányban vannak jelen (Kocsis, Kovács, 1991). Cserti Csapó (2008) szerint a XXI. század elején az ország területének 15%-án él a roma népesség 50%-a. Az elmúlt évtizedekben készült adatfelvételek szerint a cigány népesség száma jelentősen eltérhet, de a területi eloszlások erős hasonlóságot mutatnak (Pénzes et al., 2018).

A roma népesség hozzávetőleg harmada (az adatfelvételektől függően 28–34%-a) Észak-Magyarországon, elsősorban Borsod-Abaúj-Zemplén megye bizonyos térségeiben él, népességük negyede (17–26%-a) Észak-Alföldön, ezen belül elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg megye egyes térségeit lehet kiemelni. Létszámukat tekintve közel ugyanakkora roma népesség található Közép-Magyarországon (11–14%) és Dél-Dunántúlon (12–16%). Miközben az ország nyugati megyéiben a roma népesség jóval kisebb arányban van jelen (5. táblázat).

A részletesebb területi skálán készült térképi ábrázolások azt mutatják, hogy a cigányság területi elhelyezkedését sokszor települési határokat átlépő, több települést összekapcsoló szegregáció, gettósodás kíséri (Ladányi, Szelényi, 2004; Virág, 2006). A roma népességgel foglalkozó kutatók szerint különösen a hátrányos helyzetű, elmaradott infrastrukturális és kommunális ellátottságú, aprófalvas településszerkezetű térségekben, illetve a hanyatló ipari körzetekben nőtt számottevő mértékben a cigány lakosság lélekszáma (Cserti Csapó, Forray, 1998). Virág (2003: 133) e sorvadó települések lakóit térben, valamint társadalmilag is izolált, a többségi társadalmon kívül álló, erősen hierarchizált, referenciacsoportoktól elszigetelt társadalomként jellemzi.

5. táblázat. A cigány népesség aránya megyénként, különböző adatfelvételek alapján

(%)

Megye	KSH 1993 ^a	Kertesi- Kézdi 1993 ^b	Kemény et al., 2003 ^c	KSH 1990 ^b	KSH 2001 ^d	KSH 2011 ^e
Budapest	1,9	1,9	3,5	0,5	0,8	1,2
Baranya	4,1	6,2	7,1	2,5	2,6	4,6
Bács-Kiskun	2,6	2,9	2,0	1,1	1,2	2,2
Békés	1,5	3,1	10,9	0,9	1,4	2,7
Borsod-Abaúj-Zemplén	7,3	10,8	13,3	4,2	6,3	8,5
Csongrád	1,5	1,9	3,7	0,6	0,7	1,2
Fejér	1,8	1,6	3,7	0,7	1,0	1,5
Győr-Moson-Sopron	0,3	1,2	2,7	0,4	0,4	0,8
Hajdú-Bihar	8,0	4,9	5,7	1,6	2,1	3,4
Heves	8,2	7,6	16,0	2,5	3,9	6,3
Jász-Nagykun-Szolnok	3,1	7,5	6,1	2,2	3,0	4,9
Komárom-Esztergom	1,6	2,7	1,1	0,5	0,8	1,4
Nógrád	10,8	10,3	14,2	3,2	4,5	7,7
Pest	1,3	2,9	1,9	2,9	1,2	1,7
Somogy	7,5	7,4	8,8	3,2	3,1	5,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	8,8	10,4	6,6	4,5	4,6	8,0
Tolna	3,8	5,8	4,8	1,7	2,2	3,9
Vas	1,5	2,0	1,8	0,8	0,6	1,0
Veszprém	1,1	2,4	4,2	0,7	0,6	1,5
Zala	9,6	4,1	4,5	1,7	1,6	2,6
Összesen	3,8	4,5	5,6	1,9	2,0	3,1
<i>N (fő)</i>	<i>393 715</i>	<i>461 389</i>	<i>569 300</i>	<i>164 406</i>	<i>205 720</i>	<i>315 583</i>

^a Mészáros et al. (1994).^b Kertesi és Kézdi (1998).^c Kemény, Janky és Lengyel (2004).^d http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/24/tables/loadcig3_1.html.^e http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/tablak/teruleti/00/00_4_1_6_1.xls. (Roma nemzetiséghez tartozó.)

A SZÜLETÉSKORI VÁRHATÓ ÉLETTARTAMOK BECSLÉSE KÜLÖNBÖZŐ ELJÁRÁSOKKAL

AZ EGYES TELEPÜLÉSEKEN ÉLŐ ROMA NÉPESSÉG ARÁNYAI ALAPJÁN SZÁMOLT SZÜLETÉSKOR ÁTLAGOSAN VÁRHATÓ ÉLETTARTAMOK (1. BECSLÉSI ELJÁRÁS)

Először azon települések várható élettartamait állapítjuk meg, amelyekben a romák vagy „roma kötődésűek” többségben voltak. Ehhez rövidített halandóság-

gi táblákat hoztunk létre az általános gyakorlatnak megfelelően (Chiang, 1984), a megszokott korcsoportok szerint (0–1, 1–4 éves, ..., 85 éves és annál idősebb).

A 2011-es census szerint 3176 önálló településből (budapesti kerületekkel együtt) 31 olyan település volt Magyarországon, ahol a roma népesség alkotta a helyi társadalom többségét (6. táblázat). Ezekon a településeken a népszámlálás adatai szerint 2011-ben 17 206 fő élt magánháztartásokban, a települések átlagos népessége pedig mindössze 555 fő volt.

6. táblázat. A népesség és a halálózások száma a roma népesség 2011. évi településenkénti aránya szerint

Roma népesség aránya	2011			2009–2013	
	települések száma	átlagos népesség ^a	összes népesség ^a	kockázati népesség száma ^b	halálózások száma ^c
Férfiak					
90,0 ≤	2	382,5	765	3978,5	32
80,0–89,9	3	118,0	354	1968,5	11
70,0–79,9	3	151,7	455	2342,0	24
60,0–69,9	7	484,3	3390	17706,0	187
50,0–59,9	16	222,8	3564	18039,5	191
< 50	3145	1458,6	4 587 166	23 634 135,0	320 297
Nők					
90,0 ≤	2	368,5	737	3776,5	25
80,0–89,9	3	126,0	378	1987,5	15
70,0–79,9	3	154,6	464	2322,0	20
60,0–69,9	7	488,7	3421	17248,0	155
50,0–59,9	16	229,9	3678	18322,0	200
< 50	3145	1619,3	5 092 827	26 086 016,5	324 726
Összesen					
90,0 ≤	2	751,0	1502	7755,0	57
80,0–89,9	3	244,0	732	3956,0	26
70,0–79,9	3	306,3	919	4664,0	44
60,0–69,9	7	973,0	6811	34954,0	342
50,0–59,9	16	452,6	7242	36 361,5	391
< 50	3145	3077,9	9 679 993	49 720 151,5	645 023

^a KSH-census népességszáma.

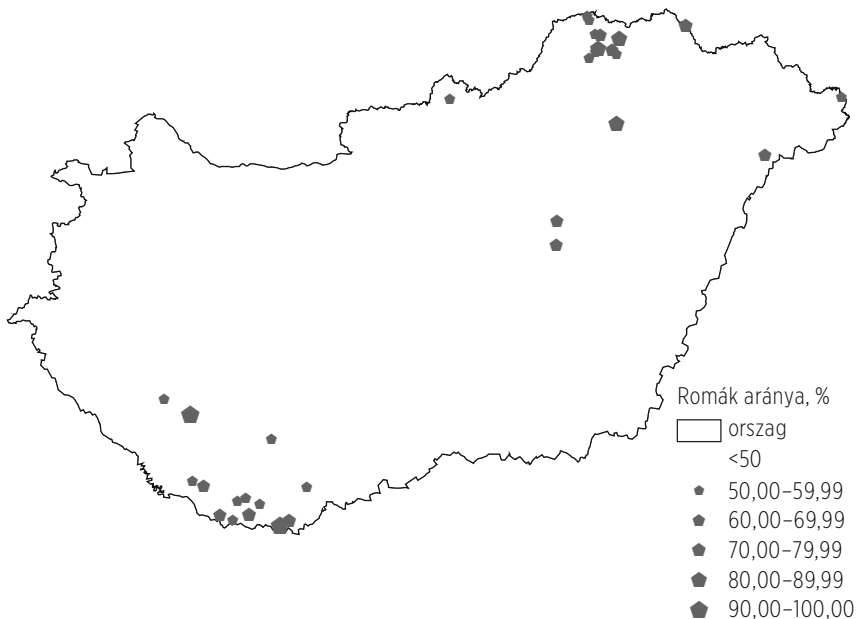
^b Évközepi népességszám (KSH demográfiai táblázó).

^c A halálózások száma (KSH demográfiai táblázó).

A KSH által közölt népszámlálási adatok szerint a romák által többségben lakott települések közül mindössze 2 olyan település volt, ahol a település elcigányosodása befejeződött, az ott élők több mint 90%-a roma. E településeken kevesebb mint 800 ember élt, az elhunytak száma alig néhány főt tett ki. Az alacsony esetszám nem teszi lehetővé, hogy elfogadható megbízhatóságú halandósági táblákat hozzunk létre.

A magasabb romanéesség-arányú települések (2. ábra) az ország délkeleti részén (Baranya megye) és Borsod-Abaúj-Zemplén megye Csereháthoz tartozó településein, jellemzően egymás szoros közelségében találhatók. Azok a települések, ahol az önbevalláson alapuló adatok szerint szinte kizárólag roma népesség élt (a népességen belüli arányuk meghaladta a 80–90%-ot) csakis alacsony népességszámú aprófalvak, emiatt a halálesetek száma is nagyon alacsony, számos korcsoportban egyáltalán nem is fordult elő haláleset.

2. ábra. A roma többségű települések Magyarországon a „roma nemzetiséghez tartozó” népesség alapján, 2011

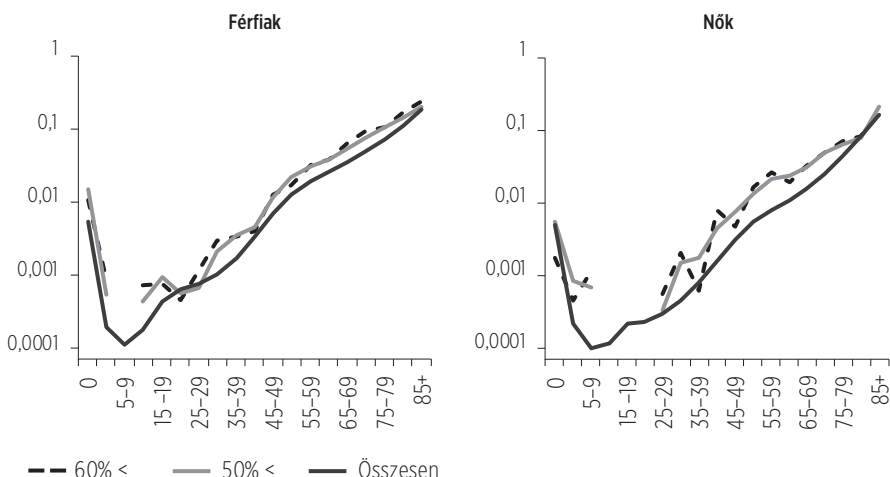

Forrás: KSH, Népszámlálás 2011. Saját szerkesztés.

Az alacsony esetszám okozta bizonytalanság leküzdésére megoldást jelenthet több év adatainak az összevonása, és az elemzés kiterjesztése kisebb etnikai arányú településekre. A 6. táblázat utolsó két oszlopában a cenzust megelőző

és rákövetkező két év népmozgalmi adataival egészítettük ki az adatsorokat. Természetesen ebben az esetben a tábla már nem az adott év (2011), hanem öt évet felölelő időszak (2009–2013) halandósági viszonyaira ad betekintést. Az etnikai arányok változásával egyre kevésbé beszélhetünk a roma populáció várható élettartamáról. Sajnos kiegyenlítettebb népességarányoknál, amikor a népességnek már csak 50–60%-a volt roma származású, akkor is előfordult, hogy szélesebb életkorszegmensekben nem volt haláleset (pl. az 5–24 év közötti nőknél, vagy az 5–9 év közötti fiúknál). Önmagában a korcsoportos haláleset hiánya nem akadály a halandósági táblák létrehozásának, de a halálozási görbék megszakítottak, a becslések pontatlanok. A 3. ábra olyan települések halálozási görbéit mutatja, ahol a KSH definíciója szerint a megkérdezettek legalább 50 vagy 60%-a vallotta romának magát. (A 70% felett roma lakta településeket nem mutatjuk, mert ezekben 40 éves életkor alatt egyáltalán nem fordult elő halálozás). A korcsoportos halálozási ráták logaritmusai a vártnak megfelelő képet mutatják. A magasabb romanépesség-arányú településeken a halálozási viszonyok kedvezőtlenebbek (a halálozási szint magasabb), mint azokon a településeken, ahol a roma populáció aránya kisebb. A halálozási ráták életkori mintázata kevésbé szabályszerű a nőknél, a halálozási esetszámok növekedésével (a roma népességarány csökkenésével) a véletlen ingadozás is csökken, míg a férfiaknál a halálozási görbe hasonló roma népességarány mellett sokkal szabályszerűbb.

3. ábra. A korcsoportos halálozási ráták 10-es alapú logaritmusai 50 és 60% és afeletti roma népesség-arányú településeknél és a teljes népességben, 2009–2013

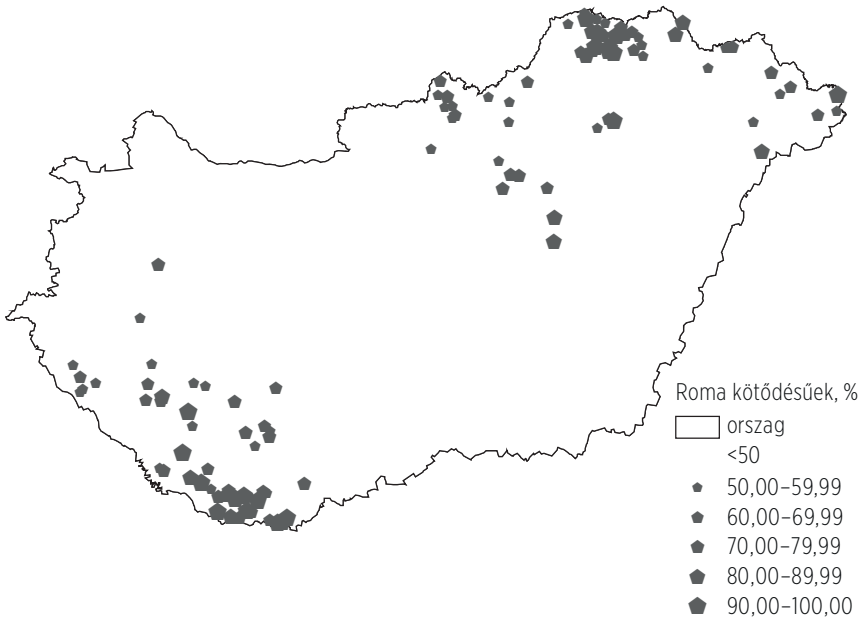

Forrás: KSH demográfiai táblázó. Saját szerkesztés.

Hasonló módon jártunk el az NKI-becslés adataival kapcsolatban is. 2011-ben 93 olyan település létezett Magyarországon, ahol többségben voltak a „roma kötődésű” személyek. Ezekben a településeken már közel 30 ezer ember élt, átlagos népességszámuk alig több mint háromszáz fő volt (7. táblázat). A települések az ország északkeleti és délnyugati (Belső-Somogy, Ormánság, Dráva mente, Nógrádi-medence, Cserhát, Borsodi-medence, Cserhát, Bodroghöz és Szabolcs-Szatmár megye keleti) részén találhatók (4. ábra). Ezen aprófalvakban a halálozások száma 2009 és 2013 között 3720 fő volt (1874 férfi és 1846 nő).

A halálozási görbék a korábbival megegyező eredményeket mutattak, a romák által lakott településeken a halálozási szint magasabb volt, mint azokon a településeken, ahol a romák kisebbségben éltek.

4. ábra. A roma többségű települések Magyarországon, a „roma kötődésű” népesség alapján, 2011

Forrás: a 2011. évi népszámláláson alapuló KSH NKI romanépességszám-becslés, 2011. Saját szerkesztés.

7. táblázat. A népesség és a halálozások száma a „roma kötődésű” népesség 2011. évi településenkénti aránya szerint

Roma népesség aránya	2011 ^a			2009–2013	
	települések száma	átlagos népesség	összes népesség	kockázati népesség száma ^b	halálozások száma ^c
Férfiak					
90,0 ≤	18	161,4	2906	15 092	143
80,0–89,9	10	422,1	4221	21 821	232
70,0–79,9	19	236,4	4492	22 569	272
60,0–69,9	23	307,2	7066	36 039	501
50,0–59,9	42	259,6	10 904	55 209	726
< 50	3064	1490,2	4 566 105	23 527 440	318 868
Nők					
90,0 ≤	18	160,8	2894	14 697	137
80,0–89,9	10	426,9	4269	21 427	210
70,0–79,9	19	249,6	4742	23 587	264
60,0–69,9	23	311,3	7160	36 617	528
50,0–59,9	42	274,6	11 534	57 328	707
< 50	3064	1655,0	5 070 906	25 976 018	323 295
Összesen					
90,0 ≤	18	322,2	5800	29 789	280
80,0–89,9	10	849,0	8490	43 247	442
70,0–79,9	19	486,0	9234	46 156	536
60,0–69,9	23	618,5	14 226	72 656	1029
50,0–59,9	42	534,2	22 438	112 537	1433
< 50	3064	3145,2	9 637 011	49 503 458	642 163

^a 2011. évi népszámláláson alapuló KSH NKI roma népességszám becslés.

^b Évközepi népességadat, a népességregiszterből (KSH demográfiai táblázó) származó adat.

^c A halálozások száma a KSH demográfiai táblázóból származó adat.

A népszámlálási és az NKI roma kötődésű népesség arányai szerint közel három tucat rövidített halandósági táblát hoztunk létre (8. táblázat). Azokban a korcsoportokban, amelyekben nem fordult elő haláleset, ott a halandósági táblákat pótolta rátákkal és azok nélkül is meghatároztuk. A pótlásnál olyan ismert korcsoportos halálozási rátára támaszkodtunk, amely más népességarányánál már rendelkezésre állt. A várakozásnak megfelelően mindkét nemnél és a népesség egészénél is a roma népesség arányának növekedésével csökkent a várható élettartam. Az etnikailag szinte homogén roma településeken, ahol a roma kötődésűek aránya 90% feletti volt, a várható élettartam a férfiaknál 65 év alatt volt (bizonyos korcsoportos ráták hiányában 64,7, míg a becslésnél

64,3 év), amely legalább 6,5 évvel elmaradt az országos átlagtól. Azokon a településeken, ahol a romák népszámlálás szerinti aránya meghaladta a népesség felét, a várható élettartam 65,4 év volt. A nőknél tendenciájában hasonló eredményeket kaptunk: azokon a településeken, ahol lényegében már csak roma népesség élt, a nők születéskor várható élettartama 70,2–70,8 év volt. Fontos azonban megjegyezni, hogy ezen településeken élő roma nők országos átlagtól (78,7 év) való leszakadása jóval nagyobb volt, mint amit a férfiaknál láttunk.

8. táblázat. A születéskor várható élettartam a roma népességre vonatkozó népszámlálási arányok és a „roma kötődésű” népességszám arányok alapján 2009–2013 között

Roma népesség aránya	Várható élettartam, év	Alsó konfidenciaintervallum határa, év	Felső konfidenciaintervallum határa, év
Férfiak			
Népszámlálás, 50%	65,36	64,06	66,67
Népszámlálás, 60%	64,91	63,26	66,56
NKI, 50%	66,33	65,63	67,02
NKI, 60%	66,00	65,13	66,87
NKI, 70%	66,02	65,89	67,14
NKI, 80%	64,91	63,51	66,30
NKI, 80% ^a	64,86	63,46	66,26
NKI, 90%	64,73	62,58	66,89
NKI, 90% ^a	64,39	62,19	66,59
Országos	71,15	71,04	71,26
Nők			
Népszámlálás, 50%	71,36	69,97	72,75
Népszámlálás, 50% ^a	71,26	69,86	72,65
Népszámlálás, 60%	70,96	69,08	72,85
Népszámlálás, 60% ^a	70,79	68,89	72,69
NKI, 50%	73,53	72,81	74,25
NKI, 50% ^a	73,50	72,77	74,22
NKI, 60%	72,57	71,66	73,48
NKI, 60% ^a	72,53	71,62	73,44
NKI, 70%	72,46	71,30	73,63
NKI, 70% ^a	72,43	71,26	73,60
NKI, 80% ^a	70,82	69,30	72,33
NKI, 90%	70,79	68,47	73,12
NKI, 90% ^a	70,18	67,78	72,59
Országos	78,67	78,56	78,77

^a A hiányzó ráták behelyettesítésével.

Forrás: 2011. évi népszámlálás és NKI-bebecslések alapján.

A REGIONALIZÁCIÓ SEGÍTSÉGÉVEL LEHATÁROLT TERÜLETEK ÉS AZOK VÁRHATÓ ÉLETTARTAMAI (2. BECSLÉSI ELJÁRÁS)

A második eljárásnál olyan régiók lehatárolására törekedtünk, amelyek egymással szomszédos településekből állnak, és a roma népesség arányai alapján nagyfokú hasonlóságot mutattak. Az eljárás alkalmazását az motiválta, hogy a hazai roma népesség jelentős hányada egymással szomszédos kistelepüléseken él. Az NKI (Kapitány et al., 2013, 2014) elemzése arra a következtetésre jutott, hogy „[...] a korábban kialakult, elszigetelt, roma többségű szigettelepülések mellett megjelentek olyan mikrorégiók, ahol egymás mellett nagyobb számban találunk olyan falvakat, amelyekben a lakosság többsége roma.” (Kapitány et al., 2014: 30). Cserti Csapó (2008) tanulmányában az érintett területeket a földrajzi kistájak szerint írta le, de a lehatárolás módszerét nem közölte.

A területi egységek nagyobb régiókba történő aggregálásának többféle elnevezése ismert (zonation, distriction, regionalization, spatially constrained clustering), ehelyütt a leggyakrabban használt regionalizáció (regionalization) terminust fogjuk használni (Duque et al., 2006). A regionalizációs eljárás célja nagyszámú térbeli egység földrajzilag egybefüggő (kompakt) régiókba sorolása, amit szomszédsági követelménynek (spatially constrained, contiguity constrained cluster) nevezünk, törekedve a régióelemek jellemzőinek minél nagyobb hasonlóságára, amelyet homogenitási kritériumnak hívunk (Guo, 2008). Az alapkövetelményen túl további megkötések tehetők, ezek a régiók népességnagyságára, a népesség egyenlőségére/hasonlóságára, a régiótagok számával kapcsolatosak. A szakirodalomban több ilyen regionalizációs eljárás ismert (Assunção et al., 2006; Guo, 2008). Jelen tanulmányunkban olyan gráfalapú megközelítés alkalmazása mellett döntöttünk, amely képes volt több mint 3000 település térbeli csoportosítását hatékonyan végrehajtani.

A REDCAP eljárás a „Regionalization with dynamically constrained agglomerative clustering and partitioning” kifejezésből vett mozaikszó (Guo, 2008; Guo-Wang, 2011). Az eljárás két lépésből áll: az algoritmus először létrehozza a szomszédsági kapcsolatokat lekövető gráfot (fát), a második a célfüggvényt optimalizálva particionálja a fát, létrehozza a régiókat (*lásd részletesen Guo, 2008*). A térbeli klaszterezési logika megegyezik a nem térbeli hierarchikus klaszterezés logikájával, és ugyanazokat a kifejezéseket használjuk a kapcsolati (linkage) formulákhoz. Az egyetlen különbség az, hogy most már egy szomszédsági megkötés is érvényesül. Az alkalmazott eljárás több (hagyományos) hierarchikus klaszterezési eljárást képes alkalmazni, amelyek a klaszterek közötti távolság (disszimilaritás) vagy a varianciakritériumban különböznek. Az egysze-

rű láncmódszer (SLK – single linkage clustering) a két klaszter közötti távolságot a klaszterek legközelebbi elemeinek a távolsága alapján számolja ki. A **teljes láncmódszer** (CLK – complete linkage clustering) a két klaszter közötti távolságot a legtávolabbi adatpontok közötti távolság alapján definiálja. Az **átlagos láncmódszer** (ALK – Average linkage clustering) a teljes és az egyszerű láncmódszer közötti kompromisszum eredménye. Két klaszter távolságát az összes elem különböző klaszterekhez tartozó páronkénti távolságának átlaga alapján határozza meg. A **varianciamódszer** (Ward-féle eljárás) az egyik leggyakrabban alkalmazott hierarchikus klaszterezési eljárás, mely azokat a klasztereket vonja össze, amelyeknél a legkisebb lesz a belső szórásnégyzet növekedése.

Az eljárás fontos lépése a térbeli kapcsolatok definiálása. Az elsőrendű kapcsolaton (first-order contiguity) alapuló klasztereljárás csak az elsőrendű éleket (közvetlen topológiai szomszédokat) vonja be a klaszterképzés folyamatába, az egyéb éleket eltávolítja a folyamat elején. A két klaszter közötti távolságot kizárólag az elsőrendű élek alapján definiálja. A komplett (full-order) kapcsolati stratégia figyelembe veszi a gráf valamennyi élét a klaszterképzési folyamatban, két klaszter közötti távolságnál az összes él szerint definiálja, ezáltal a stratégia dinamikus, mivel minden egyes összekapcsolás után frissíti a szomszédsági mátrixot, nyomon követve a klasztereket összekapcsoló éleket.

A különböző módszerek regionalizációinak az összehasonlítása történhet a heterogenitást kifejező eltérés négyzetösszegei alapján (Guo, 2008: 811):

$$H(R) = \sum_{j=1}^d \sum_{i=1}^{n_r} (x_{ij} - \bar{x}_j)^2$$

ahol R a régió, $H(R)$ jelöli a heterogenitást, d az attribútumok (háttérváltozók) száma, n_r az objektumok (térbeli megfigyelések) száma, x_{ij} az i -edik objektum j -edik változóértéke, $\bar{x}_j$ az összes objektum j -edik attribútumának az átlaga. A teljes heterogenitás (H_K) k számú régió esetében a régiók heterogenitási értékeinek az összege:

$$H_K = \sum_{j=1}^k H(R_j)$$

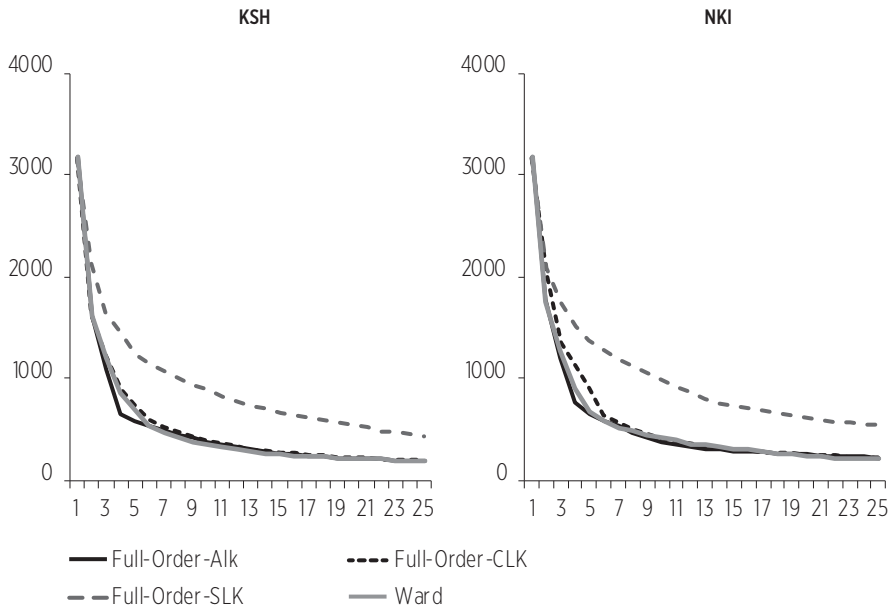
Különböző klaszterszámú megoldások közül a kisebb heterogenitást felmutató felosztás fogadható el, amelyeknél a klaszteren belüli különbségek kisebbek, a régiók elemei homogénebbek.

A REGIONALIZÁCIÓ EREDMÉNYEI

A regionalizáció települési szinten, a magánháztartásokban élő roma népesség egészének (férfiak és nők együttesen) 2011. évi aránya alapján történt, míg a halandósági táblákat a népességregiszterben szereplő adatok alapján hoztuk létre. Az eljárást a „roma nemzetiséghez tartozó” (KSH) és a „roma kötődésű” (NKI) népesség arányain külön-külön is elvégeztük. Mivel a településszintű adatok nagyfokú heterogenitást mutatnak, ezért a regionalizációt megelőzően a roma népességarányokat térben simítottuk. Az ún. kernel simítást Python-programozási nyelvben megírt pysal⁶ szoftver segítségével végeztük (Anselin et al., 2006: 36–37). Négy-négy klasztereljárás alkalmazására került sor a roma népesség simított arányaira (egyszerű láncmódszer, teljes láncmódszer, átlagos láncmódszer és varianciamódszer). A különböző klasztereljárások heterogenitási mutatóját (SSD) 25 klaszterig adjuk meg (5. ábra). A regionalizációs eljárások közül az egyszerű láncmódszer (SLK) produkálta a legkevésbé elfogadható, leginkább heterogén klaszterstruktúrát. A másik három eljárás hat-hét klaszter felett már nem tért el. Tapasztalatunk szerint a „roma nemzetiséghez tartozó” népesség 2011. évi népszámlálásból származó települési szintű simított arányainak regionalizációja jelentős mértékben megegyezett a „roma kötődésű” népesség regionalizációjával. A klaszterszám elfogadásához lépésről lépésre megvizsgáltuk a klaszterstruktúra által lehatárolt területeket. Az eljárás alkalmasnak bizonyult a roma népesség által nagyobb arányban lakott természetes régiók lehatárolására, de a klaszterek egyikéről sem állítjuk, hogy kizárólag roma népesség által lakott volna, így azt sem, hogy a területre számolt halandósági táblák kizárólag a roma népesség életkilátásait tükröznék (9. táblázat).

⁶ <http://pysal.readthedocs.io/en/latest/library/esda/smoothing.html>

5. ábra. A klasztereljárások heterogenitása különböző klaszterszámok szerint

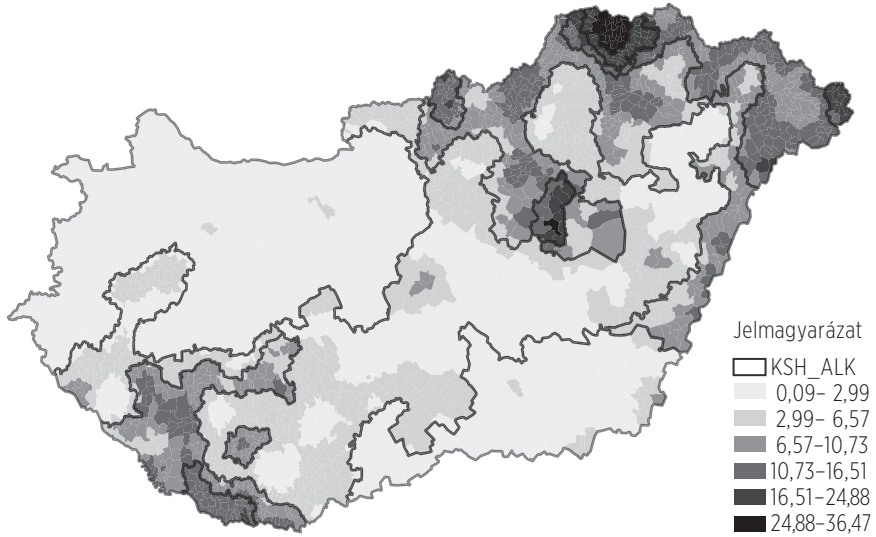
Forrás: KSH 2011. évi népszámlálás; 2011. évi népszámláláson alapuló KSH NKI romanépeességszám-beclsés alapján a két nem együttesére. KSH – roma nemzetiséghez tartozó; NKI – „roma kötődésű”.

A CLK-, ALK- és WARD-algoritmusok a regionalizáció alapjául szolgáló roma népességaránytól (KSH vagy NKI roma népessége) függetlenül hatnyolc, a romák által jelentősebb arányban lakott régiót azonosítottak. Közülük a legkiterjedtebb régió a Cserhát/Zempléni-hegység térségében található, amely két-három egymással szomszédos „mesterséges” régiót foglal magában.

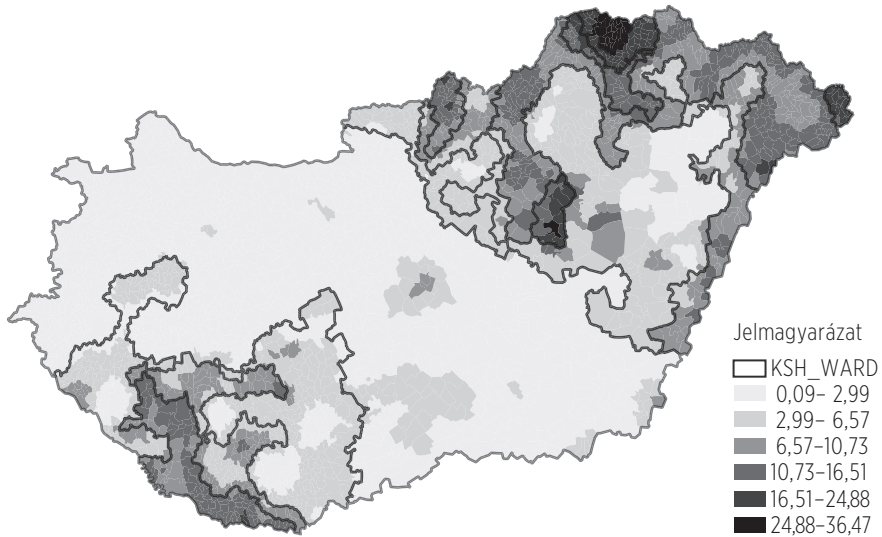
A második régió Szabolcs-Szatmár-Bereg megye keleti, a Szatmári-sík határ menti településeivel azonos. A harmadik terület a Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megye határán található településeket foglalja magába. Kisebb romanépeesség-arányú régió található még Dél-Dunántúlon, Baranya megye déli területein (a Dráva-mente/Ormátság) és Somogy megye aprófalvas, elmaradott térségében (Belső-Somogy), illetve az északi országrészen a Nógrádi-medence, valamint az Ózd környéki településeken. Az említett nagyobb romanépeesség-arányú régiók megfelelnek a Cserti Csapó (2008) által megnevezett területeknek.

6. ábra. Az ALK- és WARD-algoritmussal lehatárolt roma nemzetiséghez tartozó (KSH) és „roma kötődésű” (NKI) népességre vonatkozó regionalizációk eredményei

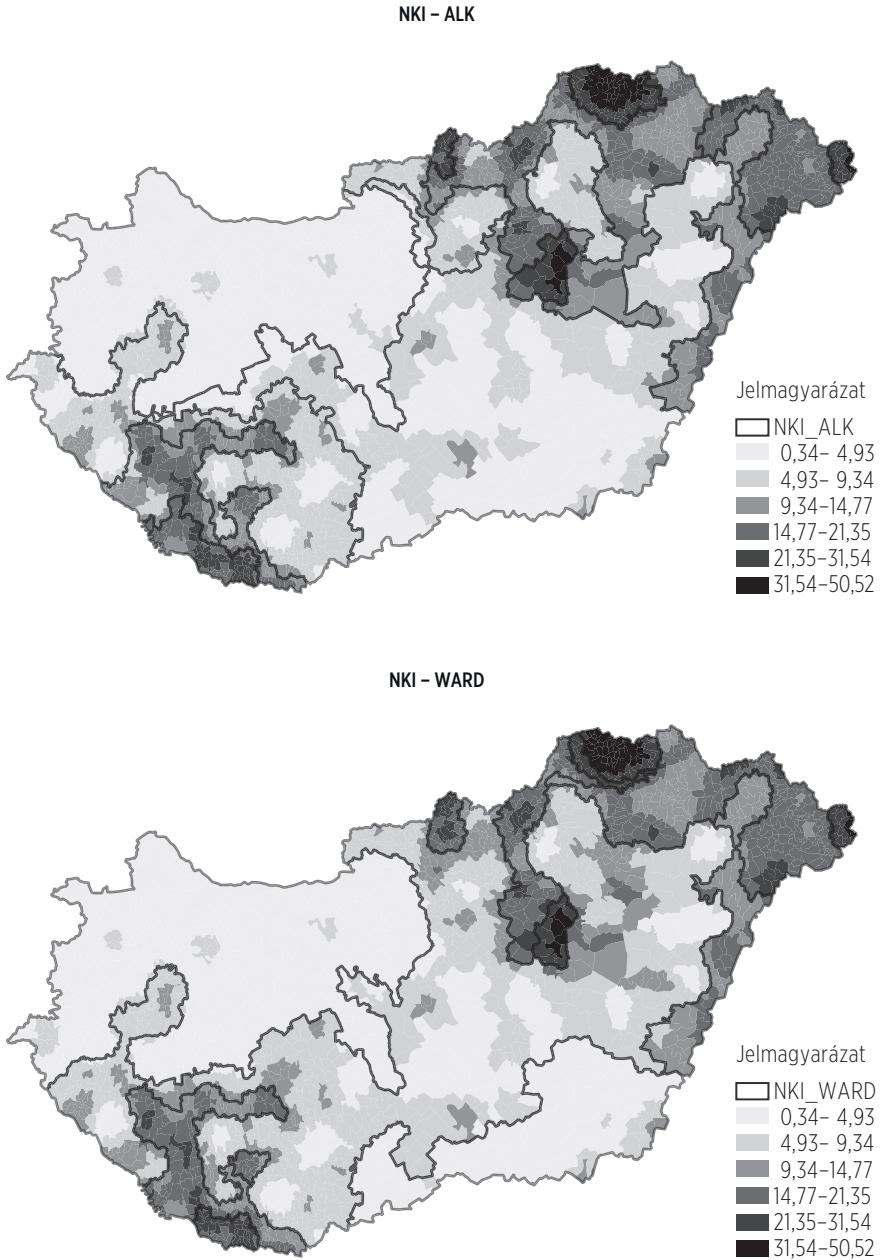
KSH - ALK

KSH - WARD

6. ábra. Az ALK- és WARD-algoritmussal lehatárolt roma nemzetiséghez tartozó (KSH) és „roma kötődésű” (NKI) népességre vonatkozó regionalizációk eredményei (folytatás)

Forrás: KSH, Népszámlálás 2011. 2011. évi népszámlálásból becsült NKI roma népesség.

A LEHATÁROLT MAGAS ROMANÉPESSÉG-ARÁNYÚ TERÜLETEKEN ÉLŐK VÁRHATÓ ÉLETTARTAMA

A térbeli klaszteralgoritmusközül a „roma kötődésű” népesség körében átlagos láncmódszerrel történt regionalizáció (NKI-ALK) 6, a roma népesség által magasabb arányban lakott klasztert azonosított. Ezek nyugatról kelet felé haladva a következők: (1) Dráva mente, (2) Nógrádi-medence, (3–4) a Cserhát, (5) a Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyékhez tartozó Közép-Tisza-vidék egyes települései, (6) Szabolcs-Szatmár-Bereg megye keleti, határ menti települései. A továbbiakban ezen klaszterek együttesének élettartamait adjuk meg. A lehatárolt régiók 196 települést foglaltak magukban, ahol valamivel több mint 120 ezer ember élt magánháztartásokban a népszámlálás adatai szerint. A települések átlagos népességnagysága valamivel több mint 600 fő volt, a korábbiakkal egybehangzóan alacsony népességszámúak. A KSH definíciója szerint a településeken élők ötöde, az NKI becslése szerint pedig harmada volt roma vagy roma kötődésű (27 ezer és 39 ezer fő).

9. táblázat. A magas romanépeesség-arányú és a nem roma régiók fontosabb jellemzői*

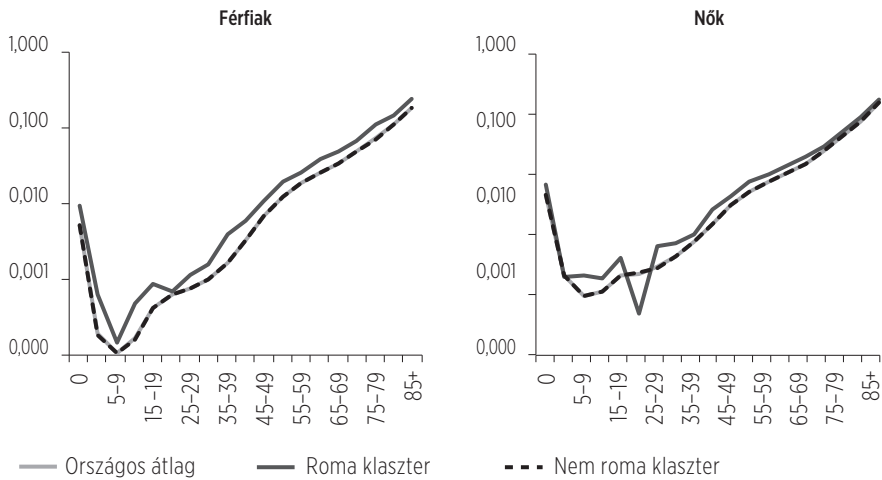
Megnevezés	Települések száma	Roma nemzetséghez tartozó (KSH)	Roma kötődésű (NKI)	Roma nemzetséghez tartozó (KSH)	Roma kötődésű (NKI)	Népesség összesen
		romák száma	romák népességen belüli aránya,%			
Roma klaszterhez tartozó települések	196	26 738	39 436	21,9	32,3	122 153
Nem roma klasztertelepülések	2980	278 730	514 421	2,9	5,4	9 575 046
Összesen	3176	305 468	553 882	3,2	5,7	9 697 199

* ALK regionalizáció (R=6).

Forrás: KSH 2011. évi népszámlálás; 2011. évi népszámláláson alapuló KSH NKI romanépeességszám-becslés.

A magasabb romanépeesség-arányú térbeli klaszterek halálózási rátáinak logaritmusai szinte valamennyi korcsoportban magasabbak, mint a „nem roma régióké” és az országos átlagé (7. ábra), ez utóbbiak nem válnak el egymástól. Átfedésük azt jelenti, hogy a roma régiókban élők átlagosnál kedvezőtlenebb halandósága a hivatalos adatok alapján olyan kicsi súllyal szerepel, ami nem magyarázza a magyar népesség európai viszonylatban magas halandóságát. (A 7. ábrán a 20–24 éves nőknél tapasztalható kiugró érték az alacsony halálózási esetszám okozta bizonytalanság miatt van.)

7. ábra. A korcsoportos halálózási ráták 10-es alapú logaritmusai a magas roma népességű klaszterekben, 2009–2013*

* ALK eljárás, klaszterek száma 15, ebből magas roma populációjú 6.

Forrás: KSH 2011. évi népszámlálás; 2011. évi népszámláláson alapuló KSH NKI romanépességszám-bebecslés, népességregiszterből származó adat.

A „roma régiókban” élők születéskor várható átlagos élettartama a férfiaknál 5,5 évvel maradt el az országos átlagtól (10. táblázat). A nőknél a különbség jóval kisebb volt, de ugyancsak szignifikánsan alacsonyabb, mint a nem roma klaszterekben élőké (2,9 év).

10. táblázat. A születéskor várható átlagos élettartam (év) a roma és nem roma „régiókban”, 2009–2013

Népesség	Várható élettartam	Alsó	Felső
		konfidenciaintervallum határa	konfidenciaintervallum határa
Férfiak			
„Roma” klaszterek	65,68	65,22	66,15
Nem roma klaszterek	71,23	71,18	71,28
Együtt	71,15	71,10	71,20
Nők			
„Roma” klaszterek	75,75	75,28	76,21
Nem roma klaszterek	78,66	78,61	78,71
Együtt	78,67	78,62	78,71

Forrás: KSH 2011. évi népszámlálás; a 2011. évi népszámláláson alapuló KSH NKI romanépességszám-bebecslés, népességregiszterből származó adat.

AZ ISKOLÁZOTTSÁG SZERINT SZÁMOLT VÁRHATÓ ÉLETTARTAMOK (3. BECSLÉSI ELJÁRÁS)

Link és Phelan (1995) „alapvető okok” (fundamental causes) elmélete szerint a társadalmi-gazdasági státus a halálozási egyenlőtlenségek alapvető oka, mivel olyan erőforrásokat (pénz, tudás, képességek, hatalom, előnyös társadalmi kapcsolatok) sorát testesíti meg, amelyek felhasználhatók a betegségek kockázatának elkerülésére vagy a betegség bekövetkezése utáni következmények minimalizálására. Ahogy a betegségek elkerülésének lehetőségei bővülnek, úgy maradnak fenn az egészségügyi egyenlőtlenségek (Link és Phelan, 1995). A szocioökonómiai státus tényezői közül az iskolázottság különösen fontos szerepet játszik a posztkommunista régió országaiban. A rendszerváltozást megelőzően, nivellált bérkülönbségek mellett is jelentős iskolázottság szerinti halandósági különbségek jellemezték a közép-kelet-európai társadalmakat (Lahelma, Valkonen, 1990; Habicsek, Kovács, 2007). A közelmúltban végzett kutatások közül többen a társadalmi erőforrások (iskolázottság, jövedelem) elsőbbségét hangsúlyozzák az etnikai tényezőkkel szemben a roma népesség egészségi állapotának magyarázatokor (Vokó et al., 2009; Masseria et al., 2010). A harmadik módszer az erőforrás jelentőségét hangsúlyozza, és a roma népesség élettartamát iskolázottságuk, pontosabban az iskolai végzettség szerinti összetételük alapján próbálja megbecsülni.

Az iskolázottság szerint számolt várható élettartamok becslésének módszere röviden így foglalható össze: bármely tetszőlegesen kiválasztott alsokaság iskolai végzettség szerinti összetételének, valamint a különböző iskolai végzettséghez tartozó halálozási rátáknak a pontos ismeretében megadhatóak a kiválasztott csoport halálozási rátái, hiszen ennek a csoportnak a rátái kifejezhetők a csoportot alkotó részsokaságok (iskolázottsági csoportok) megfelelő arányaival súlyozott értékeként. Amennyiben ismertek az egyes iskolai végzettségű csoportok korszpecifikus halálozási rátái, és ismertek a vizsgált népesség iskolai végzettség szerinti kormegoszlásai, akkor ezen halálozási rátákat súlyozva a roma népesség arányaival megállapíthatóak a népesség korszpecifikus halálozási rátái, ezáltal a várható élettartamuk. A módszer alkalmazásakor feltételezzük, hogy a roma népesség leszakadása többnyire az alacsony iskolázottságukból fakadó munkaerőpiaci, jövedelmi, kapcsolathálózati hátrányaikkal függ össze, és minden más figyelmen kívül hagyott tényező nem vagy kevésbé torzítja a hiányukban meghatározott élettartamokat.

Az iskolázottság szerinti korspecifikus halálozási ráták megállapítása során több nehézséggel szembesülünk. Az iskolázottság szerinti élettartam-különbségeket a szakirodalom 25, 30 éves és afeletti életkorokban közli. Ennek az oka, hogy a ráták korábbi életkorokra nem adhatók meg, mivel az adott végzettségek nem fordulnak elő (14 éves életkor alatt minden gyermek iskolai végzettsége 8 osztály alatti, az érettségizettek mortalitása a 18 éves és annál idősebb népességben vizsgálható, ahogyan a diplomásoké is csak a 20 év feletti népességben). A megoldások egyike, hogy figyelmen kívül hagyjuk a csoportok közötti különbségeket, és valamennyi iskolázottsági csoportot ugyanazon 0–20 év közötti országos rátákkal becsüljük. A döntés mellett szólhat, hogy a roma településekre a 2009–2013 közötti időszak adatai alapján számolt 20 év alatti ráták nem tértek el 2011 országos rátáitól. Mindez összhangban van azzal, hogy a különbségek a gazdaságilag aktív életkorban a legjelentősebbek (Carlson, 1989; Andreev et al., 2009). Lehetséges megoldás lehet egy másik halandósági tábla információinak a felhasználása az ismeretlen halálozási rátájú korcsoportok jellemzőinek a becslésére. Az iskolai végzettség szerinti elemzés első részében nem teszünk különbséget a 20 év alattiak halandóságában, a második megközelítésben becsléseket teszünk a 20 év alattiak halálozási rátáira.

A becslés bizonytalanságát tovább növeli, hogy az adatok két egymástól független forrásból állnak rendelkezésünkre. A roma népességre vonatkozó információk a népszámlálásból származnak, míg a halálozási adatok a halálozási regiszterből. A két adatforrásban szereplő adatok ugyanazon személynél is eltérhetnek, hiszen a halotti anyakönyvet mindig egy harmadik személy tölti ki (pl. háziorvos a hozzátartozó információja alapján). További nehézséget jelentett, hogy a népmozgalmi regiszterben az iskolázottsággal kapcsolatos adatok hiányosak voltak. A népszámlálás évében 128.795 haláleset történt, 9520 esetben (7,4%) ismeretlen volt az elhunytak iskolai végzettsége. A hiányzó esetek pótlása nélkül az élettartamokat felül, a mortalitási rátákat alulbecsülnénk. A hiányzó eseteket a legközelebbi, *k*-adik szomszéd (K Nearest Neighbor) módszerével pótoltuk. Az eljárás mellett szólt, hogy diszkrét értékek imputálására alkalmas, a hiányzó értékeket olyan megfigyelések (donor) értékei alapján pótolja, amelyek a fontosnak vélt jellemzőkben a leginkább hasonlítanak egymásra.⁷ Nehézséget okoz továbbá, hogy a szakmunkáské-

---

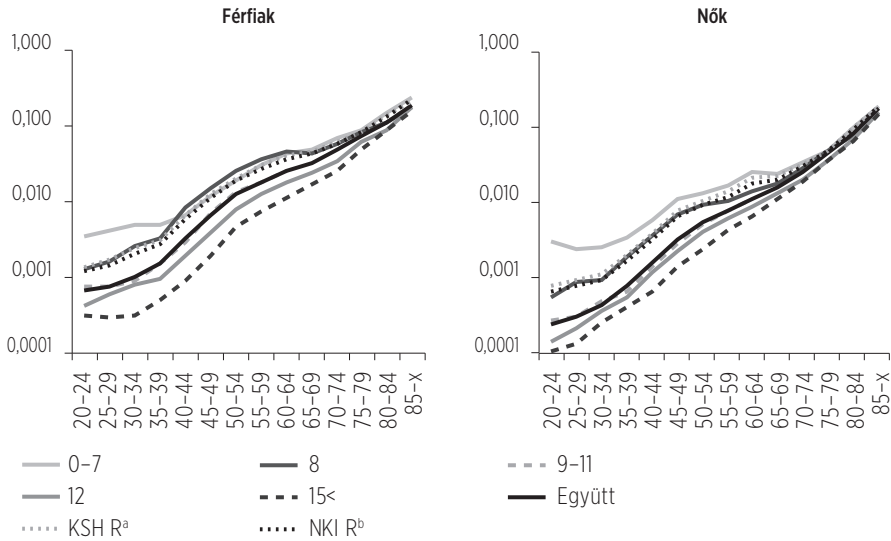
⁷ Az NN-imputáció a magyarázóváltozóban szereplő információkat használja fel, ezzel megőrzi az adatok eredeti struktúráját. Az eljárás nem paraméteres és nem fogalmaz meg semmilyen explicit feltevést a függő és a független változók kapcsolatára, kevésbé hajlamos téves modellspecifikációra (Beretta, Santaniello, 2016). A hiányzó iskolai végzettség pótlásához figyelembe vett változók: nem, életkor, régió, településtípus, családi állapot voltak.

zés 1961-ben indult el Magyarországon, az iskolatípusban végzettséget szerzők legfeljebb 64 évesek lehettek a népszámlálás időpontjában. Ugyanakkor a 65–69 év közöttiek körében is előfordultak olyan esetek, ahol a megkérdezettek ipari tanuló, tanonciskolai képesítéssel rendelkezettek, amit a megkérdezettek vagy hozzátartozóik szakmunkás bizonyítványként tüntettek fel. A regiszterben vagy népszámlálásban szereplő adatok a 65–69 év közötti szakmunkásoknál pontatlanok, ezért az érintett korcsoporthoz tartozó népeiséget és a halálozási eseteket is a nyolc osztályt végzettekhez soroltuk. Így a szakmunkás végzettség felső korhatára 60–64 év lett, ami a súlyozott halandósági rátákból létrehozott táblák szempontjából nem bír jelentőséggel. Végül, a népszámlálás eszmei időpontja 2011. október 1-jén volt, ami egy állapotmutató, ezzel szemben a halálozások az év egésze alatt bekövetkező eseményeket tartalmazzák. Feltételeztük, hogy egy naptári éven belül a népesség iskolázottság szerinti összetétele nem változott, illetve a változás mértéke a számítás szempontjából elhanyagolható.

EREDMÉNYEK

A roma népesség iskolai végzettségen alapuló halandósági tábláit 5, befejezett iskolai végzettség szerinti kategória alapján határoztuk meg. A részletesebb csoportosítás az alábbi kategóriákat tartalmazta: (1) a nyolc osztály alattiak (0–7 osztályt végzettek); (2) a legfeljebb nyolc osztállyal rendelkezők (8); (3) a szakmunkások (9–11); (4) az érettségizettek (12); (5) és a diplomások (legalább 15 oktatásban eltöltött év). Először tekintsük át a halálozási ráták görbéit iskolai végzettség szerint. Az ábrákból pontosan látszik, hogy 20–24 éves életkortól az iskolai végzettség növekedésével csökken a halálozás szintje (8. ábra). A különböző iskolázottsági csoportok halálozási görbéi jól különválnak. A népesség egészének halandósági szintje nagyjából megegyezik a szakmunkásokéval, lényegesen magasabb, mint a diplomásoké vagy akár az érettségizetteké. A 8 osztály és az az alatti végzettségűek közötti különbség is kivehető a felnőttéletkor-szegmens egészén. A súlyozott ráták eredményeül előálló roma népesség halálozási görbéje – a férfiaknál és a nőknél egyaránt – a legfeljebb 8 osztályt végzettekével egyezett meg.

8. ábra. A befejezett iskolai végzettség (elvégzett osztályok számával jelölve) szerinti halálozási ráták logaritmusai nemek szerint és együtt a 20 éves és az annál idősebb népességnél

^a KSH R - „roma nemzetiséghez tartozó” népesség.

^b NKI R - „roma kötődésű” népesség.

Forrás: KSH 2011. évi népszámlálás; 2011. évi népszámláláson alapuló KSH NKI romanépopességszám-bebecslés.

Számításaink szerint (11. táblázat) 2011-ben a magyar férfinépopesség 20 éves életkorban várható élettartama közel 52 év volt, míg a roma férfiak ennél szignifikánsan alacsonyabb hátralévő élettartamra, 46,5, illetve 47,6 évre számíthatnak. A nőknél a különbségek valamivel mérsékeltebbek voltak, mint a férfiaknál. A magyar nők várható élettartama 20 éves korban 59,3 év volt, ezzel szemben a roma nőké – definíciótól függően – 54,5 és 55,8 év volt. A KSH sokaság alapján számolt élettartamok rendre alacsonyabbak voltak és jobban eltértek az országos átlagtól, mint az NKI népesség alapján számoltak (a férfiaknál az országos átlagtól való különbség 5,4 és 4,3 év, a nőknél 4,8 és 3,5 év volt). Mivel a magasabb népességszámmal a népesség iskolázottsági összetétele is változik, ennek köszönhetően az ily módon definiált csoport életkilátásai is javulnak.

11. táblázat. Az iskolai végzettség szerinti összetétel alapján meghatározott születéskor (e_0) és 20 éves korban (e_{20}) várható átlagos élettartam a roma és az országos népességben 2011-ben

Népesség	Várható élettartam, év	Alsó konfi- denciaintervallum- határ, év	Felső konfi- denciaintervallum- határ, év
Férfiak (e_0)			
Roma nemzetiséghez tartozó (KSH)	65,87	65,05	66,09
Roma kötődésű (NKI)	66,97	66,41	67,52
Országos	71,29	71,17	71,41
Nők (e_0)			
Roma nemzetiséghez tartozó (KSH)	73,96	72,98	74,93
Roma kötődésű (NKI)	75,24	74,63	78,84
Országos	78,69	78,58	78,80
Férfiak (e_{20})			
Roma nemzetiséghez tartozó (KSH)	46,49	45,59	47,29
Roma kötődésű (NKI)	47,58	47,05	48,12
Országos	51,91	51,81	52,01
Nők (e_{20})			
Roma nemzetiséghez tartozó (KSH)	54,53	53,58	55,49
Roma kötődésű (NKI)	55,82	55,23	56,40
Országos	59,27	59,18	59,36

Forrás: KSH 2011. évi népszámlálás; 2011. évi népszámláláson alapuló KSH NKI romanépeességszám-bebecslés.

Az iskolai végzettség alapján meghatározott élettartam-számításának említett limitációja, hogy az iskolai végzettség 20 év alatt, de még annál idősebb életkorban sem mindenkinél befejezett. A hiányzó halálzási ráták pótlásának az egyik lehetséges megoldása, hogy az ún. modell halandósági táblákban szereplő információkat használjuk fel a halandóság empirikus becslésére, a hiányzó értékek pótlására.⁸ Az ismertebb módszerek egyike a Brass nevéhez fűződő „logit modell halandósági tábla”. Brass és kollégái (Brass, 1971; Brass, Coale, 1968) az 1960-as években fejlesztettek ki egy kétparaméteres eljárást. A koncepció a megfigyelt és egy standard tábla túlélési függvény (a halandósági tábla jelölésével l_x) logit transzformált értékeinek a kapcsolatán alapul. A transzformáció lehetővé teszi, hogy egy egyszerű egyenlettel összekapcsoljunk egymással két halandósági táblát. Brass felismerte, hogy a különböző transzformált túlélési függvények közötti összefüggés megközelítőleg lineáris. A túlélési függvény (l_x) kor szerinti logit transzformáltja:

⁸ Vagy csak egyszerűen a meglévő adatok simítására.

$$Y(x) = \text{logit}(l(x)) = -\frac{1}{2} \ln\left(\frac{l(x)}{1-l(x)}\right)$$

Az átalakítás (a függvény linearizálása) lehetővé teszi az alábbi lineáris kapcsolatot felírását:

$$Y(x) = \alpha + \beta Y^*(x)$$

A *-gal jelölt érték a standard érték. A regresszió alfa (α) paramétere a populációk közötti halálozási szintkülönbséget írja le (szintparaméternek is nevezik), a második (β) paraméter alaktényező, a gyermekkori és felnőttkori halálozás közötti kapcsolat populációk közötti eltéréseit ragadja meg.

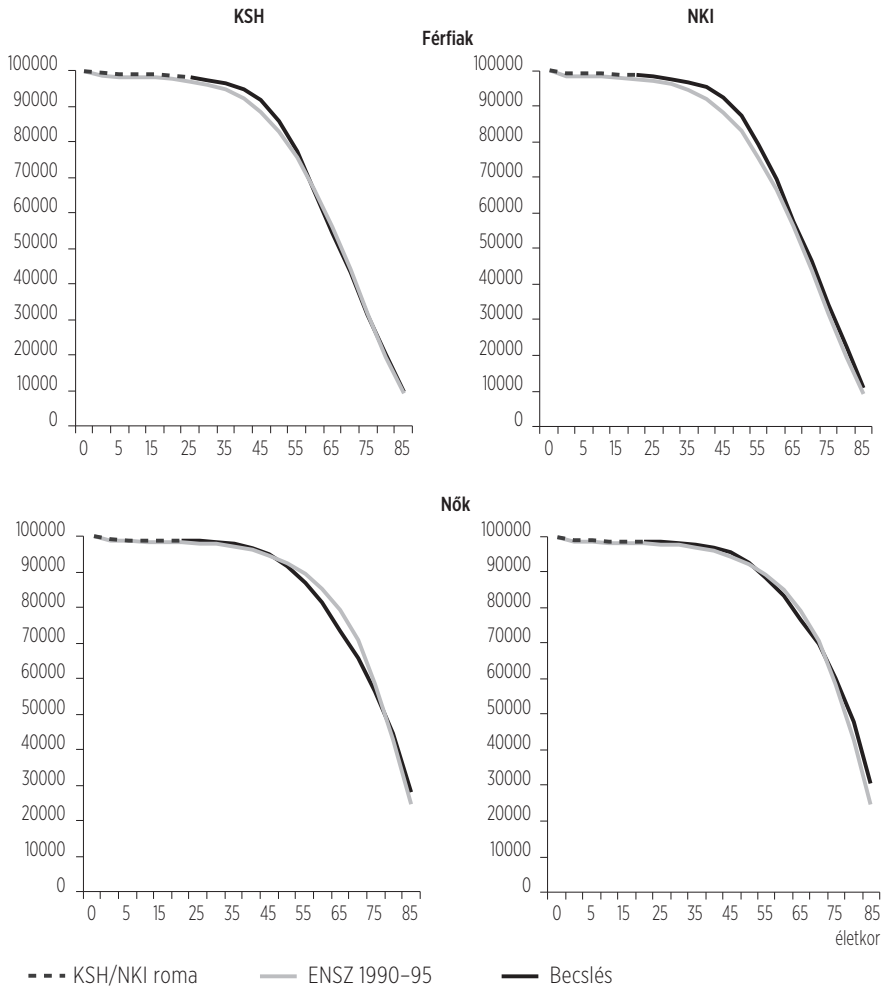
A pozitív alfa Brass-paraméter azt jelenti, hogy a túlélés jobb, a halandóság alacsonyabb valamennyi életkorban, mint a referencia-(standard) táblában szereplő függvényé. A negatív előjelű alfa ennek az ellenkezője. Az alaktényező a csecsemő és a felnőttkori halandóság közötti egyensúlyt szabályozza: ha $\beta < 1$ rosszabb csecsemőkori és jobb időskori túlélést jelent, és fordítva, ha a csecsemőhalandóság a jobb ($\beta > 1$). Mindkét paraméter egyidejű változása módosítja a létrehozott túlélési függvény szintjét és alakját is. Az egymást keresztező függvények általában valamilyen ellentmondásra utalnak. A formula, amely kifejezi l_x értékét bármely életkorban:

$$l_x = \frac{1}{1 + \exp(-2\alpha - 2\beta Y_x)}$$

Az eljárás fontos eleme a standard modell kiválasztása. Potenciálisan bármelyik halandósági tábla használható standardként, de előnyös olyat választani, ami jól közelíti a tényadatokat ($\alpha=0, \beta=1$). A roma halandósági táblák konstrukciójához az Egyesült Nemzetek Szervezete által az 1990–1995 közötti időszakra publikált magyar táblákat használtuk fel.⁹ A húsz évvel korábbi ENSZ-táblák viszonylag pontosan közelítik a roma népesség halandóságát. A szintparaméterekre $\alpha \approx 0$ értékeket kaptunk, míg a β értéke 1,1 körül szóródott. Így azt is mondhatnánk, hogy a roma populáció nagyjából húsz év megkésettiséggel követi a magyar átlagnépesség halandóságát. A relációs (kapcsolati) modellt a 20 éves és annál idősebb népesség logit transzformált túlélési adatain illesztettük, majd a modellbecslést kiterjesztettük az ismeretlen korcsoportokra (1–4, 5–9, 10–14, 15–19 évesek). A 0–1 éves életkorban a tábla l_x értéke 1, a transzformáció miatt ennél valamivel kisebb értéket vettünk figyelembe a becslésnél.

⁹ <https://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Mortality/>

9. ábra. A roma (KSH és NKI, 2011) és a magyar népesség (1990–1995) túlélési függvényei nemek szerint*

* KSH – „roma nemzetiséghez tartozó” népesség; NKI – „roma kötődésű” népesség.
 Forrás: KSH 2011. évi népszámlálás; 2011. évi népszámláláson alapuló KSH NKI romanépességszám-becslés.

A becsült értékekkel számított születéskor várható élettartam 0,1-0,3 évvel volt alacsonyabb a 0–20 év közötti országos rátákkal számoltaknál (12. táblázat). A roma népesség fiatalkori halandósága is rosszabb, mint a többségi társadalomé, de a különbség mértéke eltörpül a későbbi életkorokban megfigyeltekhez képest.

12. táblázat. Az iskolai végzettség szerinti összetétel alapján meghatározott születéskor várható átlagos élettartam (e_0) a roma és az országos népességben 2011-ben

Népesség	Várható élettartam, év	Alsó konfidenciaintervallumhatár, év	Felső konfidenciaintervallumhatár, év
Férfiak			
Roma nemzetiséghez tartozó (KSH) ^a	65,81	64,99	66,64
Roma kötődésű (NKI) ^a	66,79	66,23	67,34
Országos	71,29	71,17	71,41
Nők			
Roma nemzetiséghez tartozó (KSH) ^a	73,58	72,61	74,56
Roma kötődésű (NKI) ^a	74,96	74,36	75,56
Országos	78,69	78,58	78,80

^a KSH – „roma nemzetiséghez tartozó” népesség; NKI – „roma kötődésű” népesség.

Forrás: KSH 2011. évi népszámlálás; 2011. évi népszámláláson alapuló KSH NKI romanépességszám-becslés.

ÖSSZEFOGLALÁS

Rutinszerűen gyűjtött népmozgalmi és népszámlálási adatokra támaszkodva, különböző módszerek segítségével próbáltuk megbecsülni a magyarországi roma népesség várható élettartamát a 2010-es években. A roma népesség várható élettartama a számításukhoz szükséges megfelelő adatok hiányában bizonytalan, a kapott eredmények legfeljebb közelítő jellegűnek mondhatók. (A tanulmányban részletesen utaltunk a bizonytalanságok más forrásaira is). A limitációk ellenére a különböző megközelítések eredményei alapvetően afele mutatnak, hogy a romákéval megegyező iskolázottságú csoportok, illetve a romák által lakott településeken élők élettartama szignifikánsan alacsonyabb, mint a többségi társadalomé. A férfiak élettartambecslései viszonylag szűkebb sávban, 64,4–66,8 év között szóródtak. A becsült értékek terjedelme valamivel kisebb lett volna, ha a statisztikailag becsült „roma kötődésű” népesség iskolai összetételén számolt élettartamokat figyelmen kívül hagynánk. Összességében, a roma férfiak várható élettartama 5–6 évvel maradt el az országos átlagtól. A 2010 körüli években a roma férfiak halandósága a húsz évvel korábbi hazai halandóságnak felelt meg, azaz az 1990-es évek elején jellemző mortalitási krízis állapotát tükrözi. A nőkre vonatkozó becslések eredményei kevésbé voltak egybehangzóak. A roma többségű településeken élők várható élettartama (70,2 év) lényegesen alacsonyabb volt, mint a regionalizáción (75,8 év) vagy az iskolai végzettségen alapuló becsléseké (73,6 és 75,0 év), az utóbbiak már a férfiakhoz hasonló léptékű leszakadásra utalnak.

IRODALOM

- Andreev, E., Hoffmann, R., Carlson, E., Skholnikov, V. and Kharkova, T. L. (2009). Concentration of working-age male mortality among manual workers in urban Latvia and Russia. *European Societies*, 11(1), 161–185.
- Anselin, L., Lozano, N. and Koschinsky, J. (2006). Rate transformations and smoothing. Spatial Analysis Laboratory, Department of Geography, University of Illinois, Urbana-Champaign Urbana, IL 61801. <http://sal.uiuc.edu/>
- Assunção, R. M., Neves, M. C., Camara, G. and Da Costa Freitas, C. (2006). Efficient regionalization techniques for socio-economic geographical units using minimum spanning trees. *International Journal of Geographical Information Science*, 20(7), 797–811.
- Beretta, L. and Santaniello, A. (2016). Nearest neighbor imputation algorithms: A critical evaluation. *BMC Medical Informatics and Decision Making*, 16(Suppl. 3): 74.
- Bernát A. (2014). Leszakadóban: a romák helyzete a mai Magyarországon. In Kolosi T. és Tóth, I. Gy., (szerk.), *Társadalmi Riport 2014* (246–264.). Budapest: Társki
- Brass, W. (1971). On the scale of mortality. In W. Brass, (Eds.), *Biological Aspects of Demography* (pp. 69–110). London: Taylor and Francis.
- Brass, W. and Coale, A. J. (1968). Methods of analysis and estimation. In W. Brass, A. J. Coale, P. Demeny, D. F. Heisel, (Eds), *The Demography of Tropical Africa* (pp. 88–139). Princeton NJ: Princeton University Press.
- Carlson, E. (1989). Concentration of rising Hungarian mortality among manual workers. *Sociology and Social Research*, 73: 119–128.
- Chiang, C. L. (1984). *Life Table and its Applications*. Rober E. Krieger Publishing Company, Malabar, Florida.
- Cserti Csapó T. és Furray R. K. (1998). A cigány kisebbség iskolai oktatásának helyzete a Dombóvári Kistérségben. *Iskolakultúra*, 12, 37–44.
- Cserti Csapó T. (2008). Területi-szociológiai jellemzés a magyarországi cigány népesség körében. In Furray R. K. (szerk.), *A magyarországi cigány/roma közösségek* (75–109.). PTE BTK Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs.
- Duque, J. C., Ramos, R. and Surinach, J. (2006). Supervised Regionalization Methods: A Survey. Research Institute of Applied Economics, *Working Papers* 8.
- Guo, D. (2008). Regionalization with dynamically constrained clustering and partitioning (REDCAP). *International Journal of Geographical Information Science*, 22(7), 801–823.
- Hablicsek L. (2000). Kísérlet a roma népesség előreszámítására 2050-ig. In Horváth Á., Landau E., Szalai J., (szerk.), *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok* (243–276.). Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány, Új Mandátum Kiadó.
- Hablicsek L. (2007a). Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia*, 50(1), 7–54.
- Hablicsek L. (2007b). A roma népesség iskolázottságának területi alakulása: tények és becslések. *Kisebbségkutatás*, 16(4), 729–766.
- Hablicsek L. és Kovács K. (2007). *Az életkilátások differenciálódása iskolázottság szerint, 1986–2005*, (KSH Népegytanományi Kutatóintézet Kutatási Jelentések 94). Budapest: KSH Népegytanományi Kutatóintézet.
- Havas G., Kemény I. és Kertesi G. (2000). A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. In Horváth Á., Landau E. és Szalai J., (szerk.), *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. (193–201.). Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó. Első megjelenés: Kritika: társadalomelméleti és kulturális lap. 1998, 27. 31–33.

- Kapitány B., Bálint L., Murinkó L., Őri P., Pakot L. és Spéder Zs. (2013). Becslések a roma kötődésű népesség számáról és területi elhelyezkedéséről a 2011. évi népszámlálás adatai alapján I. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Kapitány B., Bálint L., Murinkó L., Őri P., Pakot L. és Spéder Zs. (2014). Becslések a „roma kötődésű” népesség számáról és területi elhelyezkedéséről a 2011. évi népszámlálás adatai alapján II. *Roma kötődésű népesség becslése, adatsorok*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Kemény I. és Havas G. (1996). Cigánynak lenni. In Andorka R., Kolosi T. és Vukovich Gy., (szerk.), *Társadalmi Riport 1996* (352–380.). Budapest: TÁRKI, Századvég.
- Kemény I., Janky B. és Lengyel G. (2004). *A magyarországi cigányság*. Budapest: Gondolat Kiadó, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Kertesi G. (2005). *A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*. Budapest: Osiris Kiadó, Budapest.
- Kertesi G. és Kézdi G. (1998). *A cigány népesség Magyarországon. Socio-typo*, Budapest.
- Kocsis K. és Kovács Z. (1991). A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza In Utasi Á. és Mészáros Á. (szerk.), *Cigányélet (78–105.)*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Kósa, Zs., Széles, Gy., Kardos, L., Kósa, K., Németh, R., Ország, S., Fésüs, G., McKee, M., Ádány, R. és Vokó, Z. (2007). A Comparative Health Survey of the Inhabitants of Roma Settlements in Hungary, *American Journal of Public Health*, 97(5), 853–859.
- Ladányi J. és Szelényi I. (2004). *A kirekesztettség változó formái. Közép- és délkelet-európai romák történeti és összehasonlító szociológiai vizsgálata*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Lahelma, E. and Valkonen, T. (1990). Health and Social Inequities in Finland and elsewhere, *Social Science and Medicine*, 31(3), 257–265.
- Link, B.G. and Phelan, J. (1995). Social conditions as fundamental causes of disease, *Journal of Health and Social Behavior*, 80–94.
- Masseria, C., Mladovsky, Ph. and Hernández-Quevedo, C. (2010). The socio-economic determinants of the health status of Roma in comparison with non-Roma in Bulgaria, Hungary and Romania. *European Journal of Public Health*, 20(5), 549–554.
- Mészáros Á., Czibulka Z., Fóti J., Nagy O. és Szűcs Z. (1994). A cigányság helyzete, életkörülményei. KSH, Budapest.
- Papp Z. A. (2021). Roma népesség és oktatástervezés. *Educatio*, 30(2), 242–259.
- Pénzes J., Tátrai P. és Pásztor I. Z. (2018). A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben, *Területi Statisztika*, 58(1), 3–26.
- Sándor, J., Pálincás, A., Vincze, F., Kovács, N., Sipos, V., Kőrösi, L., Falusi, Zs., Pál, L., Fürjes, G., Papp, M. and Ádány, R. (2018). Healthcare Utilization and All-Cause Premature Mortality in Hungarian Segregated Roma Settlements: Evaluation of Specific Indicators in a Cross-Sectional Study, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(9): 1835.
- Sárváry, A., Kósa, Zs., Jávorné Erdei, R., Gyulai, A., Takács, P., Sándor, J., Sárváry, A., Németh, Á., Halmi, R. and Ádány, R. (2019). Socioeconomic status, health related behaviour, and self-rated health of children living in Roma settlements in Hungary, *Central European journal of Public Health*, 27(1), 24–31.
- Virág T. (2006). A Gettósodó térség, *Szociológiai Szemle*, 16(1), 60–76.
- Vokó, Z., Csépe, P., Németh, R., Kósa, K., Kósa, Zs., Széles, G. and Ádány, R. (2009). Does socioeconomic status fully mediate the effect of ethnicity on the health of Roma people in Hungary, *Journal of Epidemiology and Community Health*, 63:455–460.
- Wachter, K. W. (2014). *Essential Demographic Methods*, Harvard University Press.

AN ESTIMATION OF THE LIFE EXPECTANCY OF THE ROMA POPULATION

ABSTRACT

The Roma population is one of the most vulnerable ethnic minorities in Europe, with one of the worst health conditions. There are many obstacles to determine their life expectancy in Hungary. We have no reliable information on who we consider to be Roma and, in the absence of ethnic data collection, we do not know the ethnicity of the deceased. The study relied on observed population data from the 2011 census, census-based Roma population estimates (population with Roma affiliation) and mortality and population data from the Vital Register to estimate life expectancy for Roma men and women around 2010, using three different approaches. In Roma-majority settlements (where the proportion of Roma was over 60%), life expectancy was 64.9 years for men and 70.8 years for women, while the national average was 71.2 years for men and 78.7 years for women. In the regions with a higher proportion of Roma, defined by the spatially constrained clusters, life expectancy for men did not differ much from the first procedure (65.7 years), while for women the estimation (75.8 years) was much closer to the national average. Finally, the last method is based on the information that age-specific mortality rates for each educational attainment above the age of 20 are known and similarly known the number of Romas by educational attainment in all age groups. Weighting age-specific mortality rates by population share of Roma population make it possible to define age-specific rates corresponding to Roma composition. For younger age groups, we used Brass's relational logit model to estimate the number of survivors and then calculated the life expectancy at birth. According to this estimate, life expectancy for Roma men was 65.9 years and for women 74.0 years, 5.4 years and 4.7 years respectively below the national average calculated in a similar way for the period (71.3 years and 78.7 years for men and women, respectively). The results of the procedures were consistent for men, with life expectancy for Roma men being 5.3-6.3 years below the national average. Results for women, with one exception, showed a gap of between three and five years.

Keywords: life expectancy at birth of the Roma population, territorial proportion of the Roma population, educational level of the Roma population, settlements with a Roma majority, census, register data

A MAGYARORSZÁGI ALACSONY KÉPZETTSÉGŰ ROMÁK TRANSZNACIONÁLIS MIGRÁCIÓJA, PERIODIKUS MOBILITÁSA: EGY ETNOGRÁFIAI KUTATÁS TANULSÁGAI ÉSZAK-MAGYARORSZÁGRÓL

Durst Judit

ÖSSZEFOGLALÓ

A magyarországi romák kivándorlási folyamatának jellemzőiről alig vannak megbízható, országosan reprezentatív érvényű statisztikai adataink. A különböző társadalmi kontextusokból származó etnográfiai esettanulmányok, bár nem helyettesíthetik ezt a hiányt, exploratív jellegükkel hozzájárulhatnak a magyarországi romák kivándorlását vagy transznacionális, mobil munkavállalását jellemző tendenciák, motivációk és e migrációt működtető mechanizmusok megismeréséhez. Az esettanulmányok egy része azt mutatja, hogy a romák országghatárokon átlépő migrációja nem etnikai alapon szerveződik, hanem a társadalmi helyzetük szerint, valamint az ezzel összefüggő társadalmi kapcsolataik mentén. Az etnográfiai esettanulmányok nagy része, köztük az e tanulmány alapjául szolgáló kutatás is, az alacsony képzettségű romák mobil munkavállalási stratégiáit vizsgálva azt állítja, hogy a „feleslegesnek”, vagy „tartalék munkaseregnek” címkézett „szenvedő tömeg”, köztük a tartósan munkanélküli kelet-európai romák népes hada, a „nehéz megélhetés” meg a „nagy fajgyűlölet” miatt, Magyarországon is elkezdett egy munkavállalási szempontból transznacionálisan mobil életet élni. Egy észak-magyarországi kistérségben végzett intenzív, több éves terepmunka eredményeként szerzett empirikus adatok alapján amellet érvelünk, hogy a migrációs kultúra az elmúlt két évtizedben már egyre több olyan települést érint, ahol korábban a romák szegregáltan éltek, még az országhatáron belül sem igazán mozogtak. Nincs okunk feltételezni, hogy ez a folyamat a közeljövőben megállna, vagy kisebb mértékű lenne, amennyiben a nyugat-európai

munkaerőpiac szívóhatása, illetve a magyarországi körülmények változatlanok maradnak. A romák transznacionális vándorlása, amelynek időbeli dinamikája egyébként a többségi mintát követi, azonban sok tényezőtől függ: főként attól, meddig és mennyire marad nyitott az európai gazdaság és hogyan változnak az egyes célországok mobilitási rezsimjei.

Kulcsszavak: transznacionális migráció, külföldi munkavállalás, Roma mobilitás, egzisztenciális mobilitás

Durst Judit, tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont
Kisebbségkutató Intézet
E-mail: durst.judit@tk.hu

BEVEZETŐ

A magyarországi romák kivándorlási folyamatának jellemzőiről alig vannak megbízható adataink. A jövőbeli kivándorlási terveikről pedig még ennél is kevesebbet tudunk. Az országos reprezentatív kutatások szerint a migrációs szándék tekintetében nincs különbség a romák és nem romák között (Sik, Szeitl, 2017), illetve a nyugat-európai országok felé irányuló munkavállalási célú roma migráció időbeli dinamikája is a többségi mintát követte (Vidra, 2013). Vannak kutatók, akik amellet érvelnek, hogy nem is beszélhetünk "roma migrációról", mert az államhatárokon átlépő migrációjuk nem etnikai alapon, hanem a társadalmi helyzetük, valamint az ezzel összefüggő társadalmi (baráti és rokoni) kapcsolatok mentén szerveződik (Virág, 2018).

A kvantitatív roma migrációs kutatások hiányát valamelyest enyhíthetik a kvalitatív módszerekkel végzett, etnográfiai esettanulmányok. Ezeknek ugyanakkor nem áll szándékában általánosítható következtetéseket megfogalmazni, hiszen partikuláris közösségekben, netwörkök körében végzett, kontextuális tudást termelnek. Mégis, sűrű leírásaikkal, mélyfúrás jellegű elemzéseikkel meg tudják ragadni azoknak a statisztikai felmérések során nehezen elérhető csoportoknak – mint például e tanulmány szereplőinek, az alacsony képzettségű romáknak – a migrációs gyakorlatait, amelyek egy reprezentatív kérdőíves felmérés során rejtve maradnak.

Ezeknek az etnográfiai esettanulmányoknak az értéke heurisztikus jellegükből adódik. Bár empirikus felfedezéseik soha nem tartanak igényt eredményeik reprezentativitására, általános érvényességére, hiszen azok csupán a vizsgált társadalmi és térbeli kontextusban érvényesek, relevanciájuk sokkal inkább exploratív jellegükből ered. Amint azt Eysenck (1976) írta, „néha egyszerűen csak nyitva kell tartanunk a szemünk és gondosan megfigyelni az egyes egyéni eseteket, nem abban bízva, hogy valamit bizonyíthatunk, hanem azzal a reménnyel, hogy valamit tanulhatunk” (Flyvbjerg, 2006: 224).

A magyarországi romák kivándorlásáról, külföldi munkavállalásáról szóló tudományos érvényességű adatok hiányának egyik oka, hogy migrációt kutatni majdnem olyan nehéz, mint az árnyékgazdaságot vagy a szürkegazdaságot vizsgálni (Sik, 2005; Váradi et al., 2017; Virág, 2017; Németh, 2017; Durst, 2017). Nemcsak a romák, de egyéb marginalizált helyzetű, külföldön munkát vállaló társadalmi csoportok sem fogadják szívesen a megélhetési stratégiáikra kíváncsi kutatót. Emiatt a romák migrációjáról szóló kutatások zömét olyan antropológusok, etnográfusok vagy kvalitatív módszerekkel dolgozó szociológusok végzik, akik már hosszabb ideje bizalmi kapcsolatot alakítottak ki egy-egy általuk vizsgált roma közösséggel, rokonsági kapcsolathálózattal, amelyek idővel transznacionálisan mobillá váltak: elindultak külföldre szerencsét próbálni a jobb megélhetés, illetve a család előre jutása reményében vagy, hogy gyerekeiknek egy jobb jövőt teremthessenek.

Az etnográfiai terepmunkán alapuló kutatások zömében az alacsony képzettségű romák migrációjával foglalkoznak. Ezeknek az eredményeit tekintjük át röviden a továbbiakban, először a nemzetközi, majd a hazai szakirodalom alapján. Ezt követően saját kutatásunk empirikus eredményeire támaszkodva ismertetjük egyes észak-magyarországi roma közösségek transznacionális migrációjának jellemzőit, motivációit és célországait. Végül az általunk vizsgált roma csoportok sokszerű gazdasági és társadalmi helyzetekre adott migrációs válaszait, vagy a migrációs hajlandóságról szóló elbeszéléseit alapul véve megkísérlünk néhány gondolatot megfogalmazni a vizsgált térségben élő romák esetleges jövőbeli migrációs mozgásairól, transznacionális (munka) mobilitásának várható alakulásáról.

KELET-NYUGATI IRÁNYÚ TRANSZNACIONÁLIS ROMA MOBILITÁS

Európában a politikai és közéleti diskurzusban romaként megjelölt emberek egy politikailag, jogilag és társadalmilag alkotott, homogén kategória alá sorolódnak a leghátrányosabb helyzetű és legnagyobb számú kisebbségként. A roma mig-

ráns kategóriáját – a bevándorlók különböző osztályhelyzetét figyelmen kívül hagyva – a legtöbb fejlett nyugati országban betolakodó gazdasági bevándorlóként ábrázolják, aki fenyegeti a nemzetállam „elképzelt közösségének” biztonságát és társadalmi kohézióját (Nagy, Oude-Breuil, 2015; Van Baar, 2017; Yıldız, De Genova, 2017). A romákat – más marginalizált és stigmatizált kisebbségi közösségekhez hasonlóan – Európa több országában azzal vádolják, hogy „parazitaként a társadalom testén élőködnek” (Bauman, 2003: 41), és mindenütt kihasználják a befogadó országok nagyvonalú jóléti ellátásait.

A roma migránsokról az európai közbeszédben uralkodó torz elképzelések (Kóczé, 2017) ellenére egyre több kutatási eredmény mutat rá, hogy mennyire sokszínűek és különbözőek a kultúrájuk és a társadalmi-gazdasági helyzetük tekintetében egyaránt. A kutatások egy része felhívja a figyelmet arra, hogy a közhiedelemmel ellentétben, a Kelet-Közép-Európából nyugatra vándorló roma hálózatok transznacionális migrációja leginkább munkavállalási célú migrációként írható le (Vidra, 2013a; Grill, 2016; Váradi et al., 2017; Virág, 2018; Yıldız, De Genova, 2017; Leggio, Matras, 2017; Greenfields, Dagilyte, 2018; Durst, 2018). Egy kelet-szlovákiai faluból származó romák például – több, magyarországi roma rokonsági hálózathoz hasonlóan – elsősorban pénzszerzési céllal mennek Anglia nagyobb városaiba (Grill, 2016), ahol megragadják a bér munka és az egyéb informális jövedelemszerző lehetőségeket. Még azok a magyarországi romák is elvállalnak alkalmi munkákat a menekültstátuszból fakadó jóléti juttatások mellett (Kováts, 2002; Hajnal, 2012; Vidra, 2013b; Vidra, Virág, 2013; Durst, 2013), akik a strukturális és intézményesített rasszizmus (Feischmidt, Szombathy, 2017), a munkaerőpiaci diszkrimináció (Kertesi, 2005) és a vidéki romagyilkosságok, gyűlölet-bűncselekmények elől menekültek sok évvel ezelőtt Kanadába.

A Kanadába menekült romák között – akárcsak az Angliába vagy más, nyugat-európai országokba kivándorolt vagy ott munkát vállaló romák köreiben – szép számmal vannak magas és alacsony iskolai végzettségűek is. Mégis a roma transznacionális migrációval kapcsolatos szakirodalom szinte kizárólag az utóbbiakra koncentrál. Leginkább azokat a roma rokonsági vagy egyéb kapcsolathálózatokat teszi vizsgálat tárgyává, akik a hátrányos helyzetű migráns csoportok társadalmi integrációját megcélzó civil és közpolitikai projektek kedvezményezettjei, vagy akik olyan informális jövedelemszerzési stratégiákat alkalmaznak, mint a koldulás (Tesar, 2015) és ócskavasgyűjtés (Solimene, 2016), vagy akik „utcai bürokrátákkal”, ügyintézőkkel kerülnek kapcsolatba és konfliktusba a jóléti ellátásokat és szolgáltatásokat illetően (Nagy, 2016; Humphris, 2017; Greenfields, Dagilyte, 2018). Ez az irodalom a társadalmi kirekesztés, elhatárolás

(*'bordering'*, Yuval-Davis et al., 2017)¹ és ellenőrzés mechanizmusára, a különböző, ún. mobilitási rezsimek migrációra gyakorolt hatására fókuszál (Glick-Schiller, Salazar, 2013). Felhívja a figyelmet a nemzeti határőrzési és mobilitáspolitikák szelektivitására, ami abban is tükröződik, hogy míg a legtöbb befogadó országban a magasan képzett munkaerő bevándorlását szakmai mobilitásként ünneplik, addig az alacsonyan képzettek mozgását nemkívánatos migrációként bélyegzik meg, és sok esetben kriminalizálják. A szakirodalom másik része pedig a romák e szelektív mobilitási rezsimek kirekesztő gyakorlatára adott találékony és kreatív válaszlépéseit, túlélési stratégiáit vizsgálja, amelyeken keresztül egyfajta „passzív rezisztenciát” (Clave-Mercier, Olivera, 2018; Durst, Nagy, 2018) fejlesztenek ki.

Szinte semmit nem tudunk azonban – Grill 2016-os és 2017-es kutatásait leszámítva – azokról a „láthatatlan”, transznacionálisan mobil roma munkásokról, köztük a magyarországi szakképzetlen romák népes seregéről, akik a globalizációra, a globális világgazdasági nyitás körülményeire (Melegh et al., 2018) és a neoliberalizmus következtében átalakuló munkaerőpiacokra adott válaszként, más kelet-közép-európai országok prekárius munkás migránsaival együtt mobilizálódnak, vagy járnak rendszeresen külföldre dolgozni. Jelen tanulmány igyekszik pótolni e tudásbeli hézagot is.

A MAGYARORSZÁGI ALACSONY KÉPZETTSÉGŰ ROMÁK VÁNDORLÁSA ÉS KÜLFÖLDI MUNKAVÁLLALÁSI MOBILITÁSA

2011 körül elkezdődött a tömeges kivándorlás Magyarországról, amelyet a hazai média 'új exodusnak' is nevezett. Több etnográfiai kutatás is beszámolt arról, hogy a romák is bekapcsolódtak a magyarországi kivándorlás egyre nagyobb tömegeket érintő folyamatába (Vidra, 2013a; Virág, 2018; Durst, 2013, 2017; Nyíró, Durst, 2018). Sik és Szeitl (2017) elemzése szerint, ha a társadalmi-gazdasági jellemzőik szerint kontrolláljuk a két népességcsoportot, akkor egyforma mértékű migrációs potenciált (kivándorlási szándékot) kapunk a romák (roma magyarok) esetében, mint a nem roma magyaroknál.

---

¹ Az elhatárolás, a határképzés a „határok ideológiákon, kulturális közvetítésen, diskurzusokon, politikai intézményeken és attitűdökön keresztül közvetített mindennapi konstrukciója... amely a társadalmi berendezkedés és a határképződés közötti kölcsönhatásban testesül meg” (Yuval-Davis et al., 2017: 3). Ezek az elhatároló, megkülönböztető gyakorlatok szimbolikus határokat képeznek, amelyeknek a célja a nem kívánatos társadalmi csoportok távoltartása.

Az általam kutatott terepen – a gazdaságilag hátrányos helyzetű régióba tartozó, közel 10.000 lakosú észak-magyarországi kisvárosban, Szenthalmán –, a környék hasonló adottságú városaihoz hasonlóan jelentős munkavállalási célú elvándorlás tapasztalható a kétezres évek eleje óta.² A helyi lakosság térbeli mobilitását vizsgáló kérdőíves felmérésünk (Durst, Nyíró, 2018) során, a háztartások 80%-ában találtunk legalább egyvalakit, aki a határon túli (transznacionális) mobilitás valamely formájában érintett volt az elmúlt húsz évben. Még azok az alacsony iskolázottságú (általános iskolát végzett) szegények is elvándoroltak (leginkább hosszabb-rövidebb időszakokra), akik nem beszélnek idegen nyelveket, akikről a tankönyvek azt tanítják, hogy nem rendelkeznek az emigráláshoz szükséges erőforrásokkal (Castles, 2009). Ezek a migránsok nemcsak a hazai, országosan reprezentatív kérdőíves felmérések eredményeiben láthatatlanok – e felmérések adatai szerint az elvándorlók legjelentősebb részét a fiatal, iskolázott, szakképzett emberek teszik ki (Blaskó, Gödri, 2014, 2016) –, de mozgásuk települési szinten sem tűnik fel a helyi nem roma vezetők számára. Amikor 2013-ban elkezdtem etnográfiai kutatásomat Szenthalmán, a roma lakosság (körülbelül háromezren, akik szegregáltan élnek a város szélén) fele már vagy elvándorolt, vagy visszatért, vagy épp készült a kanadai Torontóba. Ennek ellenére a helyi nem roma elit csak azokról a „sikertelen migráns” roma családokról beszélt, akinek a gyerekei 2-3 év kanadai tartózkodás után (ahol folyamatosan jártak iskolába) kimaradtak a magyar általános iskolai rendszerből, és hazaérkezésük után ugyanott kellett folytatniuk a félbehagyott tanulmányaikat, ahonnan elmentek. A helyi iskola igazgatója szerint ezek a túlkoros diákok komoly kihívást jelentenek a tanároknak. (Arról, hogy az állami általános iskolák zöme mennyire nincs felkészülve arra, hogy kezelni tudja a visszatérő migráns családok gyerekeinek iskolai reintegrációját, lásd Árendás et al., 2022).

A romák többirányú nemzetközi mobilitási útvonalainak elemzése során a vizsgált észak-magyarországi régiónál kirajzolódik, hogy míg korábban menedékkérőként a célpontjuk Kanada volt, addig az utóbbi években alapvetően Angliába mentek családotól dolgozni. Ez utóbbi migrációs célírányon az sem változtatott, hogy Anglia 2 évvel ezelőtt kilépett az Európai Unióból. A Brexit óta már nem formális munkaközvetítő cégeken keresztül, hanem informális to-

---

² Az ebben az írásban használt nevek mindegyike – mind az embereké, mind a településeké – fiktív. Amikor Szenthalmán vagy a szomszédos falvakban, városokban található közösségek kétpólusú, különbségtévő, lokális társadalmára utalok, azt a terminológiát alkalmazom, amelyet a helyiek is használnak. Ebben a régióban, ahol erős bináris társadalmi rend áll fenn a roma és nem roma lakosság között, az Európa-szerte politikailag korrekt módon romaként megnevezettek saját magukra cigányként utalnak, míg mindenki másra – a nem cigányokra, gádzsókra – magyarként. A cigány és a magyar kategóriák közötti különbségtétel „cigányok” és (nem cigány) „magyarok” között, az elérhető társadalmi pozíció egyik legfontosabb meghatározója az olyan vidéki közösségekben, mint amilyen a szenthalmi társadalom is (Horváth, 2012; Kovai, 2017). Vagyis, a „magyarok” által uralt társadalmi térben a „cigány” helye ki van jelölve, a társadalmi hierarchia alsó fokain tölthet csak be pozíciót.

borzók segítségével járnak az itteniek turistaként Angliába, ahol alkalmi gyári munkákat vállalnak. Legtöbbjüknek van kint élő, a Brexit óta letelepedési engedélyt szerzett rokona, így náluk laknak azokban a háromhónapos időszakokban, amikor turistaként tartózkodnak kint, még akkor is, ha időnként csupán be nem jelentett munkát tudnak végezni.

A szenthalmi, a romáknál magasabb iskolai végzettségű, nem roma magyar férfiak már évek óta szakmunkásként dolgoznak Németországban. Az elmúlt években azonban a romák is rácsatlakoztak a többségiék külföldi munkavállalási útvonalaira. A Szenthalmához közeli települések fiatal, illetve középkorú roma férfi lakói járnak még Németország mellett Hollandiába, vagy legújabban Spanyolországba is dolgozni, az informális munkaerő-toborzók megjelenésének köszönhetően. Ők teszik ki az építőipar, a szezonális mezőgazdaság munkásainak, illetve (Németországban és Hollandiában) a kínai családi éttermek konyhai kisegítő személyzetének a bármilyen munka elvégzésére kapható, legrosszabbul fizetett rétegét. Ki-ki oda megy, ahová viszi a migrációs hálózata: ahol vannak rokonai, barátai, vagy ahova kiközvetíti az informális toborzója.

Ezek az alacsonyan képzett, vagy szakképzetlen munkások (köztük a vizsgált Szenthalmáról és környékéről származó romák zöme) a „low-end globalizációban” (Matthews, Yang, 2012) vesznek részt, amennyiben migrációjuk során csupán kismértékű gazdasági tőke bevonására képesek, és főként informális piaci tranzakciókat, illetve alacsonyan fizetett munkákat végeznek (Scott, 2017). Ahogy Matthewsék írják, amíg a „high-end globalizációt tipikusan a multinacionális vállalatok testesítik meg, a nemzetállamok pedig ünneplik, addig a low-end globalizáció a törvény látóterén kívül operál és enyhén fogalmazva is gyanakvással tekintenek rá” (Matthews, Yang, 2012: 97).

A migrációs folyamatok az utóbbi években egy olyan társadalmi átalakulásba ágyazódnak be, amely nagyrészt a globális munkaerőpiac újrendeződését jelenti. Mindez gazdasági deregulációkban és új foglalkoztatási gyakorlatokban nyilvánul meg, mint az alvállalkozói vagy átmeneti foglalkoztatás, illetve széles körben terjedt el az alkalmi munka (Castles, 2010). Ezekhez a változásokhoz szorosan kapcsolódik a gazdaság informális szegmenseinek jelentős kiterjedése, valamint a formális alulfizetett munkaerőpiac informalizációja. Utóbbi erősödése azt jelenti, hogy az alacsonyan fizetett formális gazdaságban lazulnak a szabályozási keretek, miközben ezzel párhuzamosan romlanak a fizetési és munkakörülmények (Slavnik, 2010; idézi Scott, 2017). Ez a jelenség megfigyelhető az Egyesült Királyság élelmiszeriparában, ahol számos, Szenthalmáról kivándorolt roma (és néhány nem roma) ember talált szerződéses vagy ügynökség által közvetített munkát a Brexit előtti időszakban. Scott szerint a mainstream mun-

kaerőpiacnak ezen szegmensében rengeteg kelet-európai, alulképzett migráns koncentráldódik, akiknek szembesülniük kell az informalizációs folyamat kizsákmányoló aspektusával: a munka bizonytalanságával, intenzitásának növekedésével, a munkás könnyű feláldozhatóságával, pótolhatóságával.

Egyrészt fontos megjegyeznünk, hogy a rugalmas és olcsó migráns munkaerő iránt megnőtt kereslet többnyire a globalizált gazdaság, az ennek köszönhető folyamatos versenyképességre való törekedés, valamint a demográfiai változás (a fejlett Nyugat előregedő társadalmi) kombinációjából fakad. Másrészt a posztszocialista országok, köztük Magyarország munkaerőpiacának társadalmi átalakulása (a rendszerváltás utáni strukturális változásokkal együtt járó, többek között az ipari gyárak bezárása miatt drasztikusan kevesebb munkalehetőség) is, egy jobb élet és stabil megélhetés reményében kivándorlásra ösztönzi a "fölsleges"-nek ítélt (Bauman, 2003), „magára hagyott”, a szocializmus ideje alatt ipari üzemekben dolgozó, volt gyári munkás réteget (Melegh et al., 2018), köztük a rendszerváltással munkanélkülivé vált, szakképzetlen romákat.

Ezek a globális munkaerőpiaci változások a 2004-es EU-csatlakozás óta új, a fejlett nyugat-európai országokat célba vevő mobilitási hullámokat mozdítottak elő, miután a csatlakozás legális letelepedési és munkalehetőségeket biztosított az újonnan belépő tagállamok állampolgárai, köztük a Magyarországon élő roma lakosság számára is. Az informális migrációs iparág létrejött, az informális szereplők, munkaközvetítők, vagy ahogyan sokan közülük magukat nevezik, „toborzók”, illetve a szállítási vállalkozók tovább ösztönözték a magyarországi roma lakosság migrációs törekvéseit és határokon átívelő munkavállalását, még akkor is, ha ez a csoport csak a pusztán munkaerejével és rokonsági támogató kapcsolatrendszerével rendelkezik.

A ROMÁK MIGRÁCIÓJÁT SEGÍTŐ TÉNYEZŐK: A ROKONSÁGI HÁLÓK ÉS A NYUGAT-EURÓPAI SZEGMENTÁLT MUNKAERŐPIAC SZÍVÓ HATÁSA

Közismert a migráció koncentrált jellege: míg az elvándorlás kultúrája bizonyos kibocsájtó régiókban, elsősorban vidéki településeken alakul ki, addig a bevándorlók munkavállalási célú mobilitása és letelepedése a fejlett országok olyan városaira összpontosul, amelyek bővelkednek munkalehetőségekben (Piore, 1979; Castles, 2010). Így van ez a romáknál is: az általam vizsgált kisváros „migrációban gazdag közösségnek” (Pantea, 2013) számít, a rokoni hálózatokon keresztül egyre több családot érint a transznacionális mobilitás. A migráció kultúrája

(Kandel, Massey, 2002; Hárs, 2016), beleértve Szenthalmát, illetve egész Észak-Magyarországot, Borsod-Abaúj-Zemplén megyét és benne Miskolc „láthatatlan” migránsait (Ciaschi, 2018), fokozatosan bontakozott ki 2010 óta.³ Léteznek olyan szegregált, romák lakta településrészek, vagy telepek kisvárosokban, miskolci negyedekben, ahonnan a lakosság legalább fele elvándorolt Kanadába, vagy valamelyik angol ipari városba az elmúlt pár év során oly módon, hogy rokoni hálózatait is vitte magával a befogadó országba.

Szenthalmán is, más szegény közösségekhez hasonlóan (Stack, 1974; Humphris, 2017), a rokoni hálózatok jelentik a migráció során a romák rendelkezésére álló egyetlen mobilizálható társadalmi tőkét, erőforrást (Czakó-Sik, 2003; a Magyarországra bevándorlók esetében ld. Gödri, 2010). Rokoni vagy baráti kapcsolatrendszereik révén jól informáltak a jövedelemszerzési lehetőségekről, és arról, hogy milyen stratégiákkal lehet felülkerekedni a mozgásukat korlátozó, velük szemben időnként elutasító mobilitási politikán (Nagy, 2016). Fontos hangsúlyozni még a Szenthalmáról származó roma migránsok esetében a rokoni kapcsolatok, illetve az ún. „nyilvános szóbeszéd” stratégiájának (Harney, 2006) szerepét a migrációs döntések formálásában és a transznacionális mobilitásuk elősegítésében.

Harney (2006; idézi Humphris, 2017) „nyilvános szóbeszédnek” (rumour publics) vagy „pletykaközösségnek” nevezi azt a stratégiát, ahogy az ellenőrizetlen információ szájról szájra terjed. Az általam vizsgált észak-magyarországi településekről származó romák pletykaközösségének fő témája, hogy Kanadában és Angliában miként lehet talpon maradni az emigrációért felelős intézmények átláthatatlan labirintusában – amelyeknek célja a „nemkívánatos” migránsok, menekültek eltávolítása –, illetve hogy miként tanácsos alkalmazkodni a különböző mobilitási, illetve menekültpolitikai rezsimek gyakori változásaihoz. Ezek a pletykaközösségek egyben a „csendes ellenállás” kollektív stratégiáját jelentik, amelyben „nincs tiltakozás és nincs szerveződés” (Scott, 1987; idézi Clave-Mercier, Olivera, 2018).

A Szenthalmáról származó magyarországi romák, akik régóta arra szocializálódtak szülőhazájukban, hogy miként igazodjanak el a számukra hátrányos körülmények és a folyton változó törvényi keretek útvesztőjében, közösségi há-

³ Kandel és Massey (2002) nyomán akkor beszélünk a „migráció kultúrájáról”, amikor az emberek fejében a jövő reménye összekapcsolódik a térbeli mobilitással. A szenthalmi lakosokra túlnyomórészt a határon túli, munkavállalási célú migráció jellemző (romákra és nem romákra egyaránt), elsősorban a külföldön elérhető két-háromszoros keresetek miatt. De nagy szerepet játszik ebben az is, hogy a romákat arra tanították korábbi tapasztalataik, hogy a magyarországi munkaerőpiac őket sújtó etnikai diszkriminációja miatt itt nincs számukra jövő. Néhányan a belföldi térbeli mobilitás stratégiájával is megpróbálkoznak, mielőtt külföldre indulnának, de közülük csak a szakképzett (roma és nem roma) vállalkozók tudnak olyan munkákat találni, amiből lithon is tisztességes megélhetést tudnak biztosítani a családjuknak.

lózataikon keresztül osztják meg azokat a migrációs tapasztalatokat, amelyeket szociális munkásokkal, tolmácsokkal létrejövő alkalmi kapcsolataik során szereztek. Mindez komoly segítséget jelent az otthon maradtak jövőbeli migrációs döntése szempontjából.

A rokonsági kapcsolatháló mellett a globális kapitalizmus neoliberais rendszere is arra bátorítja az észak-magyarországi szegényeket (romákat és nem romákat egyaránt), hogy a fejlettebb nyugati társadalmakban keressék a társadalmi mobilitás esélyét. Piore, a „közgazdászok szociológusa”, a migrációkutatások egyik klasszikusának számító könyvében, a *Birds of Passage*-ban már 1979-ben azzal érvelt, hogy a migrációt az ipari társadalmak kielégíthetetlen olcsó és flexibilis munkaerőigénye hajtja. Nincs ez másképp ma sem, a posztindusztriális társadalmakban, a globális kapitalizmus korában. A globális munkaerőpiac átalakulásának egyik fontos eleme a munkásokat külföldi állásokba kiközvetítő formális munkaerő-közvetítő ügynökségek létrejötte, illetve mellettük párhuzamosan, tőlük tanulva az informális munkaközvetítők (toborzók) szolgáltatási piacának kialakulása. E toborzók tevékenységének köszönhetően még azok az idegen nyelveket nem beszélő, általános iskolai végzettséggel nem rendelkezők is ki tudnak jutni vendégmunkásként külföldre, akiknek a magyarországi munkaerőpiacon az alacsony iskolai végzettségük mellett az etnikai diszkrimináció miatt nem jut hely.

De nem csupán az iskolai végzettséghez nem kötött, könnyebb munkaerőpiaci belépés jelent előnyt a hazai munkavállalással szemben a külföldön dolgozás javára. Emellett fontos szerepet játszik még az is, hogy a külföldi gyári vagy építőipari munka sokszor könnyebb, fizikailag kevésbé megterhelő, mint az otthoni, számukra is elérhető munkák. Az általam ismert, ma már évek óta külföldön dolgozó roma férfiak közül többen is a miskolci telephelyű Boschban kezdtek dolgozni az összeszerelő üzem valamelyik szalagsorán. Legtöbben arról számoltak be, hogy az itthoni 12 órás műszakokhoz képest – amiben két tízperces cigi- és egy húszperces ebédszünet van, és ami a távoli falvakból való beutazás miatt 15 órás műszaknak felel meg – a külföldi, 8 órás fizikai munkájuk sokkal kisebb fizikai megterhelést jelentett. Ráadásul a könnyebb munkáért az itthoni kereset két vagy inkább háromszorosát kapták külföldön.

Sokuk esetében a külföldi munkavállalás mellett szólt még az is, hogy a magyarországi adósságtörlesztési kötelezettségeiket a végrehajtók nem tudták levonni a külföldön szerzett munkabérükből. Nem elhanyagolható szempont az is, hogy Nyugat-Európában nem érzékelték a rasszizmus, vagy ahogyan ők mondják, a „fajgyűlölet” bénító és boldogulási esélyeiket megbéklyózó hatását, szemben az itthoni munkaerőpiaci tapasztalataikkal.

Az észak-magyarországi, gazdaságilag visszamaradott régióból származó romák többsége számára a társadalmi mobilitás keresése egy otthonorientált, Magyarországra visszatekintő, megélhetési és boldogulási stratégiaként indul. A külföldi munkavállalásuk célja a kezdetekben az, hogy hazaküldjék a keresetüket, amiből a családjuk jobb megélhetését, otthoni lakáskörülményeik javítását igyekeznek biztosítani. Az elején senki sem akarja hátrahagyni a családot, csak átmenetinek gondolja a külföldi munkavállalását. Ahogy azonban telnek az évek, és halmozódnak a nyugat-európai tapasztalataik, rájönnek, hogy „külföldön egészen mások az emberek, ott nem roma vagy, csak egy ember, nem a borszíned számít, hanem az, hogy tudsz dolgozni”. Ahogy itthon egyre romlik a gazdasági-társadalmi helyzettel párhuzamosan az általános közhangulat, úgy kezdenek egyre többen abban gondolkodni, hogy jó lenne kivinni magukkal a családjukat. De a nyelvtudás hiánya miatt csak nagyon kevesen tudnak annyit keresni, hogy abból albérletet tudjanak fizetni a családjuknak, mivel ők a munkáltatójuk által biztosított munkásszállón laknak, többedmagukkal egy szobában.

A már külföldön dolgozó vagy ott élő roma vendégmunkások intenzív napi kapcsolatban maradnak az otthoniakkal. Tapasztalataikat rendszeresen megosztják az online felületeken (Facebookon, Twitteren) keresztül. E pozitív tapasztalatok alapján ma már az otthon maradt szenthalmi romák zöme is a térbeli mobilitásban látja az egyetlen kiutat abból a rasszizálás folyamata által előállt „etnikai csapdából” (Kóczé, 2017; Szalai, 2014), amely Magyarországon végtelemül beszűkíti az esélyeiket arra, hogy a vágyott társadalmi előrejutást elérhessék. Hiszen itthoni mindennapos élményeik alapján arra következtetnek, hogy egy iskolázatlan roma számára Magyarországon „*nincs élet, nincs jövő*”. A társadalmi mobilitást itt úgy használom, ahogyan az általam megismert roma családok: az ő megfogalmazásukban ez azt jelenti, hogy az „ember egyről a kettőre jusson”, hogy „haladjon valamit az életével”. Ebben a megközelítésben a migráció számukra az „egzisztenciális mobilitás”, azaz a társadalmi pozíciójukban való elmozdulás (Haage, 2008:3) eszköze, a jobb jövő elérésének reményén alapuló társadalmi gyakorlat (Pine, 2014). Az egzisztenciális mobilitás megvalósításához külföldre kell menni, ha csak átmenetileg is, mert csak így tudnak megszabadulni az őket itthon gúzsba kötő, mind az iskolában, mind a munkerőpiacon megtapasztalt intézményi rasszizálás (racial stuckedness, ld. Grill, 2016; Durst, 2018) következményeitől.

Míg az elvándorlók egyik csoportja, az egzisztenciális mobilitás céljából, az ismétlődő, periodikus transznacionális munkavállalási célú mobilitásban vesz részt (Limmer et al., 2010), addig a másik csoport az *áttelepedés stratégiáját* választotta. Bár a roma migránsok és menedékkérők mozgásterét korlátozza

a befogadó országok munkaerőpiacának struktúrája, a munka iránti kereslet gyakran változó jellege, valamint az érvényben lévő mobilitási rezsimek, e kényszerítő struktúrák között is találnak módot arra, hogy helyzetükön valamelyest javítsanak a földrajzi mobilitás révén. Ahogy fentebb már láthattuk, a külföldön dolgozó roma gyári munkások új pozíciójukat kedvezőbbnek tekintik az otthoni társadalomban betöltötteh képest, annak ellenére is, hogy – sok kelet-közép-európai bevándorlóval együtt – a formális munkaerőpiac „informalizált”, legalsó, legkiszolgáltatottabb helyzetű szegmensében koncentrálnak (ld. Piore [1979] a szegmentált munkaerőpiacról).

A transznacionálisan mobil vagy vándormunkások szemszögéből nézve a társadalmi mobilitás jóval összetettebb jelentéssel bír, mint pusztán a fizetési, vagy a szakmabeli előmenetel. Legtöbb roma beszélgetőtársam esetében a térbeli mobilitásuk „kényszerű választás” (Widmer et al., 2010:114), az egyetlen mód volt, hogy jobb életet élhessenek egy olyan országban, ahol a képzetlen munkaerő számára több munkalehetőség áll rendelkezésre, és ahol remélt jövőjük fókuszában a gyermekeik vannak. Egyik, korábban saját vállalkozásából élő, 8 osztályt végzett oláh cigány kutatói résztvevőm így fogalmazta meg, milyen jelentést tulajdonít az új, angliai gyári munkájának, aminek révén ugyan elvesztette korábbi függetlenségét, ám amit különválaszt társadalmi identitásától. Ez utóbbi megőrzése továbbra is rendkívül fontos a számára:

„Az biztos, hogy nem ez az álmaim állása. Nem mondhatom, hogy kerelo, amit csinálok, mert nem mi csináljuk a pénzt, itt mi csak a munkát végezzük el másnak... Itt a főnök mondja meg, mit csinálj, itt nem a magad ura vagy... De ettől mi még ugyanúgy romák vagyunk, ugyanúgy élünk, azokkal a törvényekkel, mint otthon. Nem vagyok ugyan a magam ura itt a gyártósor mellett, a szalagmunkánál, de nem is vesztettem el a romaságom. Nem lettem szolgálalkú”. Az általam vizsgált elvándorlók jövőközpontú projektjében fontos, hogy a külföldi munka, legyen bármilyen nehéz, jelentősen jobb béreket kínáljon, mint otthon, ami értelmet ad a földrajzi mobilitásnak, mert maga az elvégzett, kiszákmányoló munka csak egy szükséges rossz, ami eszköz jövőbeli céljaik eléréséhez.

Emellett azonban a transznacionális mobilitás – elsősorban a Kanadában élő menedékkérők esetében – nagy árat követel és komoly érzelmi veszteségekkel jár. Azonban gyermekeik jobb jövőjének érdekében sokan hajlandók megfizetni ezt az árat. Az angliai munkavállalás, sok munkavállaló szemében a kanadainál kevesebb érzelmi veszteséggel jár, hiszen a szigetország közelsége miatt egyszerűbb hazalátogatni. A Brexit óta azonban az angliai kitelepedés lehetősége uniós munkavállalóként megszűnt.

Az alábbi három idézet egy angliai nagyvárosba családjával 5 éve kiköltözött, gyári munkásként dolgozó roma férfitől, egy Kanadában a feleségével és két gyermekével 8 éve menekült státuszban élő, az ottani építőiparban folyamatosan alkalmi segédmunkákat vállaló roma férfitől; valamint Kanadában a négy gyermekével 2011 és 2013 között két évet élt, azóta hazatelepedett roma asszonytól jól összefoglalja az általam kutatott, többnyire nyolc osztályt végzett romák migrációs motivációit és tapasztalatait:

„Nem egy visszalépés az, hogy most gyári munkás vagyok. Az a szégyen, ha otthon 56 ezer forintért árkot kell ásnod [köz munkásként], nem az, hogy itt 400 ezerért takarítol meg gyárban dolgozol. [Öt éve] kijöttünk külföldre, valahogy el kell kezdeni. Most még csak ez jutott [a futószalag melletti alacsonyan fizetett munka, bevándorlók között]. De nem aggódom, vannak terveim. Össze szeretnék gyűjteni annyi pénzt, hogy legyen egy kis üzletem... egy kis boltom, ugyanúgy, mint otthon. Csak a nyelvvel így hátrányban vagyunk, hogy nem beszélünk angolul, ami a többi migránshoz képest is hátrány, például itt vannak a pakisztániak, akik a környék legsikeresebb üzletemberei. De ez még mindig sokkal jobb élet, mint ami otthon volt. Itt van munka, nem kell iskolád legyen ahhoz, hogy dolgozhass. A gyerekeim jó oktatást kapnak, ha akarnak, tovább tudnak tanulni. Magyarországon egy olyan roma, aki nem tanult [érettségi nélkül van], mit tud csinálni?! Maximum 80-100.000 forintot keresni. Az meg mire elég?? Itt legalább a munkából meg lehet élni... Nem szeretnék már hazamenni. Azt nem mondom, hogy soha, mert mi olyan szót nem ismerünk, hogy soha. Jön egy hirtelen változás, bármi közbejöhet. De amíg van munka, megélhetés, addig maradunk ...” (Robi, 42 éves roma, gyári munkás Angliában, korábban kisvállalkozó volt Magyarországon).

„Azt mondtuk magunknak, próbáljuk meg Kanadát, mi vesztenivalónk van? Még ha csak annyi pénzt is keresünk, hogy legalább a tetőt meg tudjuk csináltatni a házon, már megérte. Addigra már megéltünk számos fajgyűlöletből fakadó konfliktust otthon, úgyhogy, sok barátunkhoz hasonlóan, nekünk is elegünk volt abból, hogy cigányok legyünk Magyarországon. Így hát szerencsét próbáltunk Kanadában... Magyarországon nincs élet, nincs jövője egy romának. Hiába mondják neked a telefonba, hogy gyere nyugodtan az állásinterjúra, ha meglátják a sötétebb bőrd, akkor hirtelen minden állás betelt... Ha bemész egy boltba, a biztonsági őr rögtön követni kezd, mintha minden roma tolvaj volna. A rendőr megállít az autóval, csak mert sötétebb a színed, gyanús vagy. Itt Kanadában ez más. Itt nem cigány vagy, hanem magyar. Embernek vesznek, egynek a sokféle különböző náció közül, aki itt él, egymás mellett... Én mondjuk már nem leszek itt se több, mint [segédmunkás] szobafestő, mert nincs megfelelő végzettségem

meg nem tudtam rendesen megtanulni angolul se, de abban reménykedek, hogy a gyerekeimnek, ha rendesen tanulnak, talán már könnyebb életük lesz, mint nekünk a feleségemmel... Mindkét gyerek folyékonyan megtanult angolul az iskolában, és remélhetőleg itt Kanadában a cigányságuk nem fogja őket gátolni abban, hogy olyan munkát találjanak, amelyet szeretnének – erre, ha otthon maradtak volna, esélyük sem lenne... Igaz, minimum fokú iskolát tanulnak meg a gyerekeim, mert itt összezsapják őket a többi migráns gyerekekkel. Ha évente ötezer dollárt ki tudnék fizetni az iskolájukra, akkor lehetne belőlük valami. De így maximum jó munkás lesz belőlük. [Viszont] otthon még ez sem lenne". (Jani, 35 éves, alkalmi munkásként építkezéseken dolgozik egy magyar emigráns vállalkozónak Kanadában, Magyarországon betanított munkás volt).

„A torontói kaland az egy élmény volt, teljesen más az a világ, mint amit itthon lát az ember... Igaz, az rossz volt, hogy a nagyfiam a kétéves kanadai tartózkodás miatt két évvel később fejezte be itthon az általános iskolát. Mikor hazajött, utált visszamenni az iskolába, mert 14 évesen visszatették a 12 éves gyerekek közé, ugyanabba az évfolyamba, ahonnan elment. De muszáj volt mennie, kivertem belőlem a nyolc osztályt... Megérte, most a helyi szakiskolában tanul, hegesztőnek. Azt tervezi, hogy a szakvizsga után még két évet lehúz a suliban, hogy letegye az érettségit is, mert azzal hegesztőként majd jobban tud keresni. Néhány évet itthon szeretne dolgozni, hogy megszerezze a szükséges szakmai tapasztalatot, amivel aztán majd Hollandiában vagy Németországban jól fog tudni keresni... Én most visszamentem a hivatalba, közhasznú munkásként dolgozni. Mi más tudnék csinálni? De azért szerintem aki kint volt [Kanadában], az már a gyerekeinek egy jövőt adott a kezébe. Mert lehet, hogy itthon nem lesz jó, mikor visszajönnek, de később, egy szakmával a kezükben, majd jobban fognak tudni boldogulni. Meg már alaptól megvan a nyelvtudásuk. És az, hogy ők látták azt a világot is, meg ezt az otthonit is, össze tudják hasonlítani a kettőt. Úgyhogy még is csak adtunk valamit a kezükbe, hogy egyszer majd jobb életük legyen" (Joli, 42 éves, 4 gyerekes roma asszony, 8 osztályos végzettséggel, jelenleg közhasznú munkás Szenthalmán).

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS NÉHÁNY GONDOLAT A KÖZELJÖVŐBEN VÁRHATÓ ROMA MIGRÁCIÓ TRENDJEIRŐL

Az etnográfiai kutatások tanulsága szerint a magyarországi cigány közösségek-ből kivándorló, vagy külföldön munkát vállaló romák az elvándorlás országos szintű trendjének részét képezik: egy 2016-os adat szerint 2010 óta 5-600 ezer

magyar hagyta el az országot, hogy külföldön dolgozzon, az EU szabad munkapiacán, vagy Észak-Amerikában (Hárs, 2016). Azóta valószínűleg csak növekedett a kivándorlók száma. Hogy közülük mennyi roma, arról még becslések sincsenek. Arról meg még kevesebbet tudunk, hogy társadalmi pozíció vagy iskolai végzettség szerint hogyan alakult a magyarországi roma népesség migrációja az elmúlt években, évtizedekben.

A jobbára etnikai kisebbségként láthatatlan, iskolázottabb, diplomás, vagy érettségizett romák kivándorlásáról csak minimális adatok állnak rendelkezésünkre (ld. Virág [2018] kutatását egy baranyai aprófaluról). Más témájú, illetve más kelet-európai országbeli kutatásokból tudhatjuk, hogy a tanult romák is bekapcsolódtak a transznacionális mobilitás folyamatába (Pantea, 2013; Durst, 2013), de kevés ismeretünk van arról, hogy milyen mértékben, és milyen jellemzőkkel.

Az etnográfiai munkák zöme az alacsonyan iskolázott romák mobilitásáról szól, akiről sokáig úgy tartották, hogy alacsony migrációs potenciállal rendelkeznek, anyagi és humán tőke (iskolai képzettség és idegen nyelvtudás) híján. Azonban kiderült, hogy még e társadalmi réteg is csatlakozott az elvándorlási folyamathoz, bár célországai némileg eltérnek a nem roma elvándorlókétól. Míg a nem roma magyarok fő célországai Németország, Ausztria és Anglia (Blaskó, Gödri, 2014), addig a romák a leginkább kutatott Észak-Magyarországról (Vidra, Virág, 2013; Durst, 2013), meg néhány baranyai településről (Virág, 2018) elsősorban Kanadába és Angliába mennek. Az informális toborzók megjelenésével azonban az utóbbi években már több ezren megindultak Németország és Hollandia mezőgazdasági vállalkozásaiba, építőiparába, húsfeldolgozó üzemibe vagy akár kínai éttermeibe is, ipari, mezőgazdasági vendég-, vagy konyhai kiegészítő munkásként dolgozni.

Bár a domináns politikai és társadalmi közbeszéd Angliában és Kanadában a prekárius, bizonytalan munkaerőpiaci pozíciójú, alacsony iskolai végzettségű közép-kelet-európai romák migrációját egyaránt problémának, „segélyturizmusnak”, vagy „kamu” menedékkérésnek tekinti, valójában ezek a nemkívánatos, alacsony képzettségű bevándorlók – miközben egy jobb életet keresnek gyermekeik számára – rugalmas és olcsó munkájukkal hozzájárulnak az ottani gazdaság növekedéséhez. Ugyanakkor, ahogy azt az etnográfiai esettanulmányok mutatják, a földrajzi mobilitás pusztá megvalósításától fogva ezek a prekárius migránsok, köztük a magyarországi romák, nem tekinthetők a kapitalista erők passzív áldozatainak, hanem a „low-end globalizmus” aktív szereplői, akik mindig találnak mozgásteret ahhoz, hogy javítsanak társadalmi-gazdasági helyzetükön, még egy nagy egyenlőtlenségekkel jellemezhető globális erőviszony-

rendszerben is. A gazdaságilag hátrányos helyzetű Észak-Magyarországon ez a „láthatatlan” transznacionális mobilitás egyfajta pufferként is szolgál a krónikus mélyszegénységgel szemben, ahogy az egyéb informális jövedelemtermelési tevékenységeik is ugyanezt a célt szolgálják (MacDonald, 1994). A roma emberek vagy családjaik térbeli mobilitása leginkább egy jobb jövőbe való befektetésként, a remény megnyilvánulásaként értelmezhető (Pine, 2014), illetve a szülőföld által kínált egyre szűkülő, vagy akár elveszett lehetőségekre adott válaszként fogható fel. Közülük a Kanadát megjárt, középgenerációhoz tartozó szülők egy része véli úgy, hogy a család időszakos transznacionális mobilitása egy olyan stratégia lehet, ami megtanítja a gyerekeiket az aspirálás képességére (‘capacity to aspire’, Appadurai, 2004), hogy majd szakmunkásként, több éven át külföldön dolgozva, gazdasági mobilitást elérve, jobb életet teremthessenek maguknak.

A különböző társadalmi kontextusból származó etnográfiai esettanulmányok közös tanulsága, hogy a „feleslegesnek”, vagy „tartalék munkaseregnek” címkézett „szenvendő tömeg” (Bauman, 2003), köztük a tartósan munkanélküli kelet-európai romák népes hada, a „nehéz megélhetés” és a „nagy fajgyűlölet” miatt Magyarországon is elkezdett egy munkavállalási szempontból transznacionálisan mobil életet élni. A migrációs kultúra egyre több olyan települést érint, ahol korábban a romák szegregáltan éltek, még az országhatáron belül sem igazán mozogtak.

Az általam kutatott észak-magyarországi térségben a külföldön munkát vállaló romák száma 2010 óta folyamatosan magas, az utóbbi néhány évben pedig az informális migrációs ipar egyre jobb kiépülésével tovább növekszik. Nincs okunk feltételezni, hogy ez a folyamat a közeljövőben megállna, vagy kisebb mértékű lenne, amennyiben a nyugat-európai munkaerőpiac szívóhatása, illetve a magyarországi körülmények változatlanok maradnak.⁴ Ahogy az egyik interjúalanyom megfogalmazta, ez a mobil életforma a romák számára egy kényszerű választás eredménye, a krónikus kilátástalansággal, szegénységgel és a mindennapi rasszizmussal való megküzdés egyetlen stratégiája:

„Ez se élet, ez a kóborlás, amit mi csinálunk. Jönni, menni évekig. De muszáj menni, mert mindig elfogy a pénzünk, és kint jobb a megélhetőség. Ha egy helyben meg tudna maradni az ember, mint a nővéremék Angliában, akkor tudna haladni. De így? Így nem lehet boldogulni, ha az ember azt a kevés kis pénzt, amit kint összekuporgat, hazahozza... Mert itthon nincs lehetőség, egy nyolc osztályt végzett romának itt nincs jövője”.

---

⁴ A kéziratot – akárcsak a kötet előző tanulmányait – a COVID19-járvány és az ukrajnai háború kitérőse előtt lezártuk (a szerkesztő megjegyzése).

A romák transznacionális vándorlásának jövőbeli tendenciája azonban sok tényezőtől függ, főként attól, meddig és mennyire marad nyitott az európai gazdaság és hogyan változnak az egyes célországok mobilitási rezsimejei.

A szelektív vagy kettős munkaerőpiac tézisét (Piore, 1979) alátámasztva, az európai munkaerőpiac erősen informalizálódó, legalsó szegmensének ugyanis valószínűleg még sokáig szüksége lesz az alacsonyan képzett, ám otthoni kiszolgáltatott, szegényes körülményei miatt a legalja, rosszul fizetett, kizsákmányoló munkákat is elvállaló, flexibilis migráns munkásokra. Ez a fajta „low-end globalizációs” migráció a romák közül a fiatal és középkorú (18–55 éves) férfiakat érinti leginkább, akik családjukat hátrahagyva, gyakorlatilag egyfajta kelet-európai vendégmunkás rendszerben (6 hét munka, 1 hét szabadság otthon) dolgoznak, és mindezt éveken keresztül tervezik, addig, amíg nem lesz jobb itthon a helyzetük.

Ezek a mobil, alacsonyan képzett, idegen nyelvet nem beszélő munkások ugyanakkor annyit nem tudnak keresni, hogy a családjukat kitelepítsék magukkal. Pedig sokan erre vágnának, egyedül így tudnának kitörni az általuk megtapasztalt, magyarországi „fajgyűlölet” miatti reménytelen iskolai és munkaerőpiaci helyzetükből.

A romák nemzetközi migrációja másodsorban a számukra két fontos célországgként szolgáló, befogadó államok mobilitási rezsimeinek jövőbeli alakulásától függ. Családosan csak az Egyesült Királyságban és Kanadában van esélyük hosszabb távon letelepedni – Kanadában a menekültstátusszal alanyi jogon járó állami ellátások, Angliában pedig a – Brexit előtti - európai uniós állampolgársággal járó lakhatási támogatások teremtenek (teremtettek) feltételt arra, hogy a felnőtt férfiak (és sok esetben nők) munkája után járó bérből egy egész család számára alkalmas ingatlan lakbérének fizetésére is teljen. Angliában a Brexit óta megváltozott bevándorlási, illetve munkavállalási körülmények, Kanadában pedig a mobilitási rezsime, a menekültpolitika szigorodása, különösen a kelet-európai romákat sújtó szelektív mivoltának erősödése (Levine-Rasky, 2016; Ciaschi, 2018) teremt kiszámíthatatlan helyzetet. A különböző roma csoportok egyik fő jellemzője közismerten, Európa-szerte az a fajta nyitottság, adaptációs képesség, az új lehetőségekre való készség, amiről több antropológiai munka is beszámolt (Stewart, 1997; Grill, 2016; Brazzabeni et al., 2016). Ennek egyik bizonyítéka az is, ahogyan időről időre megindulnak újabb és újabb családok Kanadába a bizonytalan fogadtatás ellenére is. Igaz, azt sem lehet elfelejteni, hogy sok gyerek még anno ott született, a kétezres évek eleje-közepe óta, így ők rendelkeznek kanadai állampolgársággal, szabadon közlekedhetnek a két ország között.

Összességében megállapíthatjuk, hogy az előreszámítási hipotézisek kialakítása során egyértelmű, hogy számolnunk kell a roma népesség migrációs aktivitásával. Ugyanakkor a népesség vándorlásának intenzitását nehéz megbecsülni. Egyrészt az össznépelességnél alacsonyabb végzettséggel rendelkeznek, ami arra utal, hogy az átlagosnál kisebb sikerrel vehetnek részt a vándor-mozgalomban. Másrészt azt is látjuk, hogy a fejlett országok piacain állandósul a szakképzetlen munkák utáni igény. És noha a képzettebb migránsok előnyösebb helyzetben vannak, mégis feltételezhetjük, hogy a képzetlenebbek iránti igény is fennmarad. Végül azt is feltételezhetjük, hogy a magasabb végzettséget elérő fiatalok vándorlási hajlandósága hasonló lesz ahhoz, ami az össznépelességben tapasztalható.

IRODALOM

- Appadurai, A. (2004). The capability to aspire: culture and the terms of recognition. In V. Rao, M. Walton, (Eds.), *Culture and Public Action*, 59–85. Washington DC: The World Bank.
- Árendás, Zs., Durst, J., Katona, N. and Messing, V. (2022). The limits of trading cultural capital: Returning migrant children and their educational trajectory in Hungary. In A.L. Atterberry, D.G. McCallum, S. Tu, A. Lutz and L.E. Bass, (Eds.), *Children and Youths' Migration in a Global Landscape (Sociological Studies of Children and Youth, Vol. 29)*, Emerald Publishing Limited, Bingley, 115–139. <https://doi.org/10.1108/S1537-466120220000029008>
- Bauman, Z. (2003). *Wasted Lives. Modernity and its Outcasts*. Cambridge: Polity Press.
- Blaskó Zs. és Gödri I. (2014). Kivándorlás Magyarországról: szelektív, célszág-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia*, 57(4), 271–307.
- Blaskó Zs. és Gödri I. (2016). A Magyarországról kivándorlók társadalmi és demográfiai összetétele. In Blaskó Zs. és Fazekas K. (szerk.), *Munkaerőpiaci tükör 2015*, 59–67. Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet.
- Brazzabeni, M., Cunha, M. I. and Fotta, M. (Eds.) (2016). *Gypsy Economy. Romani Livelihoods and Notions of Worth in the 21st Century*. New York- Oxford: Berghahn Books.
- Castles, S. (2009). Development and Migration – Migration and Development: What Comes First? Global Perspective and African Experiences. *Theoria*, 56(121), 1–31.
- Castles, S. (2010). Key issues in global migration. A Human Development Approach. *Migration Policy review*, 2010, 2: 169–190. http://www.iminseisaku.org/top/pdf/journal/002/002_169.pdf
- Ciaschi, P. (2018). Around and Around: The Politics of Mobility in Everyday Lives of Roma in Current Day Hungary. *Intersections, EEJSP*, 4(3), 17–36.
- Clave-Mercier, A. and Olivera, M. (2018). Inclusion and the ‘Arts of Resistance’. How do Roma Migrants Develop Autonomy in the Context of Policies? *Intersections. EEJSP*, 4(3), 149–168.
- Czakó, Á. and Sik, E. (2003). The Role of the Network as a Resource in Economic Transactions in Post-Communism. In M. Mendell and K. Nielsen, (Eds.), *Europe. Central and East. Vol. 6. Critical Perspectives on Historic Issues*, 224–247. Montreal-New York-London: Black Rose Books.
- Desmond, M. (2012). Disposable Ties and the Urban Poor. *American Journal of Sociology*, 117(5), 1295–1335.
- Durst, J. (2013). ‘It is better to be a Gypsy in Canada than being a Hungarian in Hungary’: The ‘New Wave’ of Roma Migration. In Vidra Zs., (Eds.), *Roma Migration to and from Canada. The Czech, Hungarian and Slovak Case*. Center for Policy Studies Central European University, 203–248.
- Durst J. (2017). „De ugye biztos nem lesz ebből baj?” Poszt-terepmunka, kooperatív etnográfia, avagy módszertani reflexiók az informális gazdaságot övező félelem csendjének megtöréséről. *Szociológiai Szemle*, 27(2), 88–111.
- Durst, J. (2018). Out of the Frying Pan into the Fire? From Municipal Lords to the Global Assembly Lines – Roma’s Experiences of Social (Im)mobility Through Migration From North Hungary. *Intersections. EEJSP* 4(3). 4–28.

- Durst, J. and Nagy, V. (2018). Transnational Roma Mobilities: The Enactment of Invisible Resistance. *Intersections EEJSP*, 4(2), 3–16.
- Durst, J. and Nyíró, Zs. (2018). Constrained choices, enhanced aspirations: Transnational mobility, poverty and development. A case study from North Hungary. *Review of Sociology*, 28(4), 4–36.
- Eysenck, H. J. (1976). Introduction. In H. J. Eysenck, (Eds.), *Case studies in behaviour therapy*, London: Routledge, 1–15.
- Feischmidt, M. and Szombati, K. (2017). Understanding the Rise of the Far-Right From a Local Perspective: Structural and Cultural Conditions of Ethno-Traditionalist Inclusion and Racial Exclusion in Rural Hungary. *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 24(3), 313–331.
- Flyvbjerg, B. (2006). Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Enquiry*, 12(2), 219–245.
- Glick-Schiller, N. and Salazar, N. B. (2013). Regimes of Mobility Across the Globe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(2), 183–200.
- Gödri I. (2010). *Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és a kapcsolathálóké jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban.* (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Kutatási Jelentések 89.) Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Greenfields, M. and Dagilyte, E. (2018). 'I would never have come if we'd know it might be like this': On the (un)intended consequences of welfare governance of EU Roma migrants in Britain. *Intersections. EEJSP*, 4(3), 81–105.
- Grill, J. (2016). 'Endured Labour' and 'Fixing Up' Money: The Economic Strategies of Roma Migrants in Slovakia and the UK. In M. Brazzabeni, M. I. Cunha and M. Fotta, (Eds.), *Gypsy Economy. Romani Livelihoods and Notions of Worth in the 21st Century.* New York - Oxford: Berghahn Books, 88–106.
- Grill, J. (2017). 'In England, They Don't Call You Black!' Migrating Racializations and the production of Roma Difference Across Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(7), 1136–1155. DOI: 10.1080/1369183X.2017.1329007.
- Hajnal L. E. (2012). Romák Kanadában. Kivándorlás Magyarországról az 1990-es évek második felétől. In Sik E., (szerk.), *A migráció szociológiája 2.* Budapest: ELTE TÁTK, 60–83.
- Harney, N. (2006). Rumour, migrants, and the informal economy of Naples, Italy. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 26(9/10), 374–384.
- Hárs Á. (2016). Elvándorlás, bevándorlás és a magyar munkaerőpiac. Jelenségek, hatások, lehetőségek. In Kolosi T. és Tóth I. Gy., (szerk.), *Társadalmi Riport 2016.* Budapest: TÁRKI, 243–262.
- Horváth, K. (2012). 'Silencing and naming the difference'. In M. Stewart, (Eds.), *Gypsy 'Menace'. Populism and the new anti-Gypsy politics.* London: Hurst & Company, 117–135.
- Humphris, R. (2017). On the threshold: becoming Romanian Roma, everyday racism and residency rights in transition. *Social Identities: Journal for the Study of Race, Nation and Culture*, 24(4), 505–519.
- Kalir, B. (2013). Moving Subjects, Stagnant Paradigms: Can the 'Mobilities Paradigm' Transcend Methodological Nationalism? *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(2), 1–17. DOI: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.72326>
- Kandel, W. and Massey, D.S. (2002). The Culture of Mexican Migration: A Theoretical and Empirical Analysis. *Social Forces*, 80(3), 981–1004.
- Kertesi G. (2005). *A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában.* Budapest: Osiris.

- Kóczé, A. (2017). Race, Migration and Neoliberalism: Distorted Notions of Romani Migration in European Public Discourses. *Social Identities*, 24(4), 459–473.
- Kovai C. (2017). *A cigány-magyar különbségtétel és a rokonság*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Kováts A. (szerk.) (2002). *Roma Migráció*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont.
- Leggio, D. V. and Matras, Y. (2018). How open borders can unlock cultures: concepts, methods, and procedures. In Y. Matras and D. V. Leggio, (Eds.), *Open borders, Unlocked Cultures. Romanian Roma Migrants in Western Europe*. London and New York: Routledge, 1–25.
- Levine-Rasky, C. (2016). 'They Didn't Treat Me as a Gypsy': Romani Refugees in Toronto. *Refuge*, 32(3), 54–62.
- Limmer, R., Collet, B. and Ruppenthal, S. (2010). Introduction: Job-Related Spatial Mobility in Contemporary European Societies. In N. F. Schneider and B. Collet, (Eds.), *Mobile Living Across Europe II: Causes and Consequences of Job-Related Spatial Mobility in Cross-National Comparison*. Opladen-Farmington Hills, MI: Barbara Budrich Publishers, 15–24.
- MacDonald, R. (1994). Fiddle Jobs, Undeclared Working, and the Something for Nothing Society. *Work, Employment, and Society*, 8, 507–530.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. and Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: a review and appraisal. *Population and Development Review* 19(3), 431–466. DOI.org/10.2307/2938462
- Mathews, G. and Yang, Y. (2012). How Africans Pursue Low-End Globalization in Hong-Kong and Mainland China. *Journal of Current Chinese Affairs*, 41(92), 95–120.
- Melegh, A., Gábrriel, D., Gresits, G. and Háros, D. (2018). Abandoned working classes and the political economy of elderly care work in Hungary. *Review of Sociology*, 28(4).
- Nagy, V. (2016). The Welfare Ban-opticon: Financial Sorting of Low-income Migrants from Central and Eastern Europe. *Review of Sociology*, 26(4), 75–96.
- Nagy, V. and Oude-Breuil, B. (2015). Mobility Rules: Migrants and Drifters Fare Well (?) in Post-Welfare Europe. In F. de Jong, (Eds.), *Overarching Views of Crime and Deviance*. The Hague: Eleven, 527–546.
- Németh K. (2017). Beszédes hallgatás. *Szociológiai Szemle* (27)2, 4–22.
- Nyíró, Zs. and Durst, J. (2018). Soul work and giving back: Ethnic support groups and the hidden costs of social mobility. Lessons from Hungarian Roma graduates. *INTERSECTIONS: East European Journal of Society and Politics*, 4(1), 88–108.
- Pantea, M.-C. (2013). "Social Ties at Work: Roma Migrants and the Community Dynamics." *Ethnic and Racial Studies* 36(11), 1726–44.
- Pine, F. (2014). Migration as Hope: Space, Time, and Imagining the Future. *Current Anthropology* 55, S95–S104.
- Piore, M. J. (1979). *Birds of Passage: Migrant labour and Industrial Societies*. Cambridge University Press.
- Scott, J. C. (1987). Resistance without Organization: Peasant Opposition to the Islamic Zakat and the Christian Tithe. *Comparative Studies in Society and History*, 29(3), 417–452.
- Scott, S. (2017). Informalisation in Low-wage Labour Markets: A Case Study of the UK Food Industry. *Population, Space and Place*, 23(7). DOI: 10.1002/psp.2043
- Sik E. (2005). *Migráció - burokban*. Budapest: MTA Doktori értekezés. Kézirat.
- Sik E. és Szeitl B. (2017). *Migrációs hajlandóság a magyarországi romák körében*. Kézirat
- Slavnik, Z. (2010). Political economy of informalization. *European Societies*, 12(1), 3–23.

- Solimene, M. (2016). 'I Go for Iron': Xoraxané Romá Collecting Scrap Metal in Rome. In M. Brazzabeni, M. I. Cunha and M. Fotta, (Eds.), *Gypsy Economy. Romani Livelihoods and Notions of Worth in the 21st Century*. (pp. 107-126). New York- Oxford: Berghahn Books, 107-126.
- Stack, C. (1974). *All our kin*. New York: Basic Books.
- Stewart, M. (1997). *The Time of the Gypsies*. Boulder, CO: Westview Press.
- Tesar, C. (2016). Houses under Construction: Conspicuous Consumption and the Values of Youth among Romanian Cortorari Gypsies. In M. Brazzabeni, M. I. Cunha M. and Fotta, (Eds.), *Gypsy Economy. Romani Livelihoods and Notions of Worth in the 21st Century*. New York-Oxford: Berghahn Books, 181-200.
- Van Baar, H. (2017). Contained mobility and the racialization of poverty in Europe: the Roma at the development-security nexus. *Social Identities*, 24(4). DOI: 10.1080/13504630.2017.1335826
- Váradi M. M., Durst J., Fehér K., Németh K. és Virág T. (2017). Kényszerű mobilitás: migrációs utak hátrányos helyzetű vidéki terekben. *socio.hu* 7(3), 25-46. DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2017.3.25
- Vidra, Zs. (2013a). Introduction. Theorizing Roma Migration to Canada. In Zs. Vidra, (Eds.), *Roma Migration to and from Canada. The Czech, Hungarian and Slovak Case*. (pp. 5-20). Budapest: Center for Policy Studies Central European University, 5-20.
- Vidra, Zs. (2013b). *Roma Migration To and From Canada: The Czech, Hungarian, and Slovak Case*. Budapest: Center for Policy Studies, Central European University.
- Virág T. (2017). A közösségi narratíva szerepe az eltakart valóság megismerésében. *Szociológiai Szemle* (27)2, 54-67.
- Virág T. (2018). A kapcsolathálózatok szerepe a migrációban egy cigányfalu perspektívájából. In Messing V., Neményi M. és Szikra D., (szerk.), *Különszám Szalai Júlia köszöntésére*. *socio.hu*: 163-179. DOI:10.18030/SOCIO.HU.2018.1.163
- Widmer, E. D., Viry, G., Kaufmann, V. (2010). The Process of Becoming Mobile. In N. F. B. Collet, (Eds.). *Mobile Living Across Europe II: Causes and Consequences of Job-Related Spatial Mobility in Cross-National Comparison*. Opladen-Farmington Hills, MI: Barbara Budrich Publishers, 113-129.
- Yıldız, C. and De Genova, N. (2017). Un/Free Mobility: Roma Migrants in the European Union. *Social Identities*, 24(4), 1-17. DOI: 10.1080/13504630.2017.1335819
- Yuval-Davis, N., Wemyss, G. and Cassidy, K. (2017). Everyday bordering, belonging and the reorientation of British immigration legislation. *Sociology*, 52(2), 228-244.

TRANSNATIONAL MIGRATION AND PERIODIC MOBILITY OF LOW-EDUCATED ROMA IN HUNGARY: LESSONS FROM AN ETHNOGRAPHIC RESEARCH FROM NORTHERN HUNGARY

ABSTRACT

We have very limited knowledge of the transnational migration of the Hungarian Roma population due to the lack of reliable representative statistical data. Ethnographic case studies about Roma mobilities can relieve this deficiency through their explorative nature. A few of them draw our attention that Roma work-related transnational mobility follows the trend of the majority Hungarian population of the same social position/social class. Most of the ethnographic research, not only in Hungary but throughout Europe, however, explore the transnational mobilities of low-skilled Roma labourers who constitute a massive part of the Roma population in Hungary. This paper that benefits from the results of an extensive ethnographic fieldwork in a region in North Hungary fits this line of investigation. It sheds light on the economic, social and political mechanisms that drive the (mainly labour) migration of the low-skilled Roma from Hungary. It shows that the economically underdeveloped regions in Hungary provide a cheap, flexible and expendable labour force to the global capitalist labour market in Europe. In pursuing the existential mobility of their families, these cheap Roma migrant labourers unintendedly contribute to the accumulation of global capital. And we have no reason to suppose that these widespread transnational work mobility of the low-skilled Hungarian Roma will decrease unless there will be a radical change in the mobility regimes in Europe.

Keywords: transnational mobility, Roma migration, labour migration, existential mobility, Hungarian Roma, low-skilled Roma workers

ROMA-NEM ROMA VEGYES PÁRKAPCSOLATOK ÉS ETNIKAI REPRODUKCIÓ A ROMA NEMZETISÉGŰ NŐK KÖRÉBEN MAGYARORSZÁGON, 1990, 2011*

SZABÓ LAURA

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunk célja kettős. A népszámlálási adatokat felhasználva egyrészt dokumentáljuk a roma és nem roma vegyes párkapcsolatok elterjedtségét Magyarországon 1990-ben és 2011-ben. Másrészt megbecsüljük, hogy mekkora a roma nemzetiségű nők etnikai reprodukciós aránya, és változott-e ez az érték 1990 és 2011 között. Az etnikai reprodukciós arány egy fontos bemeneti változója a roma népesség előreszámításának is. Eredményeink azt mutatták, hogy az elmúlt 20 évben nőtt a roma és nem roma vegyes párkapcsolatok aránya, valamint az ilyen párkapcsolatban élő roma férfiak és nők aránya. Az adatok azt is jelezték, hogy a roma és nem roma vegyes párkapcsolatokban a szülők a gyermekek mindössze 38%-át vallották roma, míg 57%-ukat nem roma nemzetiségűnek 2011-ben. Továbbá a roma első nemzetiségű nők körében az etnikai reprodukciós arány is csökkent (94,6-ről 89,5%-ra) 1990 és 2011 között. Az etnikai reprodukciós veszteség 10,5% volt 2011-ben. Ez kétszer magasabb, mint az 1990-ben mért 5,4%-os etnikai reprodukciós veszteség a roma első nemzetiségű nők körében. Így arra a következtetésre jutottunk, hogy demográfiai értelemben etnikai identitásváltás zajlik Magyarországon a roma népesség körében.

---

* A tanulmány angol nyelvű első változata: Laura, Szabó (2021): *Mixed-ethnic partnerships and ethnic reproduction among Roma women in Hungary*. Working Papers on Population, Family and Welfare. 37. (Aug. 2021).

Kulcsszavak: roma és nem roma vegyes párkapcsolatok, etnikai reprodukció, népszámlálás, roma népesség előreszámítása

Szabó Laura, tudományos munkatárs, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
E-mail: szabo@demografia.hu

BEVEZETŐ

Az etnikailag vegyes házasságok és párkapcsolatok demográfiai hatása általában a következő generációnál jelentkezik, amikor gyermekeik etnikai besorolásáról kell a szülőknek dönteniük. E folyamat számszerűsítése különösen fontos a kelet- és közép-európai országok egyik legnagyobb etnikai kisebbsége, a romák esetében. Kérdésünk az, hogy vajon van-e jele az etnikailag vegyes, roma és nem roma párkapcsolatokban született gyermekek etnikai asszimilációjának Magyarországon az 1990–1995 és 2011–2016 között született gyermekek körében? Mekkora a roma nők körében az etnikai reprodukciós arány 1990-ben és 2011-ben, a népszámlálás éveiben? Ezek a kérdések a roma népesség demográfiai folyamatainak megértése szempontjából önmagában is fontosak, de elengedhetetlenek akkor is, amikor egy adott földrajzi területen élő kisebbségi csoport népesség-előreszámítását végezzük. Ugyanis egy adott földrajzi területen élő nemzeti kisebbség létszámának előrejelzéséhez nem elégséges a népesség-előreszámítás megszokott tényezőivel (a születések számával, születéskori várható élettartammal, illetve a migrációs egyenleggel) kalkulálni, figyelembe kell(ene) venni az etnikai asszimiláció folyamatait is. Az etnikai asszimilációnak, jelen esetben a mérhető statisztikai identitásváltásnak, több formája is létezik. Van, amikor egyéni szinten történik az identitásváltás: a megkérdezett változtatja identitását egyik népszámlálásról a másikra (autoidentifikáció); vagy felnőtt korban más etnikai identitásról vall, mint a szülei, amikor a válaszadó még kiskorú volt (korábbi heteroidentifikációval nem egyező autoidentifikáció). És előfordulhat az is, hogy egyéni szinten nem történik nemzetiség váltás, de a roma nemzetiségű anyának a gyermekei már nem roma nemzetiségűként lesznek regisztrálva a népszámlálás során. Elemzésünkben mi ezzel a harmadik típusú identitásváltással foglalkozunk, és ezt nevezzük demográfiai értelemben vett etnikai asszimilációnak (Szilágyi, 2002, 2004). Ennek mérésére dolgozunk ki egy számszerűsített etnikai reprodukciós mutatószámot,

hogy megbecsülhessük, a roma kisebbség tagjai milyen arányban élnek meg asszimilációs veszteséget a többségi társadalom javára. A demográfiai szempontból értelmezett asszimiláció meghatározásához elfogadjuk Szilágyi (2002, 2004) kiindulópontját, és asszimilációnak tekintünk minden olyan folyamatot, amelynek során egy populáció lélekszáma és/vagy reprodukciója csökken egy másik populáció javára. Az etnikai reprodukciós mérőszám tehát azt fogja takarni, hogy a roma nemzetiségű nők gyermekeinek hány százalékát vallják szintén roma nemzetiségűnek és mennyit nem romának a népszámlálás során. A nem romának valott gyermekek aránya fogja takarni a demográfiai értelemben vett asszimilációs veszteséget. Mivel az etnikai asszimilációt elsődlegesen az etnikailag vegyes párkapcsolatok körében mérhetjük, először a roma és nem roma vegyes párkapcsolatok elterjedtségét vizsgáljuk, hiszen a gyermekek többsége párkapcsolatban születik – ha nincs etnikailag vegyes párkapcsolat, nem is vetődik fel a kérdés, hogy a gyermekeket milyen nemzetiségűnek regisztrálják a szülők.

Elemzésünk első részében áttekintjük, hogy mit mondanak az eddigi elméleti és empirikus kutatások arról, hogy: kik és miért kötnek etnikai (vagy egyéb típusú) vegyes házasságot, és milyen identitásúnak vallják gyermekeiket az ilyen típusú párkapcsolatokban élő szülők, illetve, kik és miért döntenek a gyermekeik kisebbségi vagy többségi identitású besorolásáról. A tanulmány második részében pedig bemutatjuk empirikus eredményeinket a hazai 1990. és 2011. évi népszámlálások adatai alapján, azt, hogy mit mondhatunk el a Magyarországon élő roma népesség etnikailag vegyes párkapcsolatainak elterjedtségéről, az ilyen párkapcsolatokban született gyermekek etnikai besorolásáról és a roma nők etnikai reprodukciós arányáról.

PÁRVÁLASZTÁSI ELMÉLETEK ÉS EMPIRIKUS KUTATÁSOK AZ ETNIKAI VEGYES PÁRKAPCSOLATOKRÓL

PÁRVÁLASZTÁSI ELMÉLETEK

A párválasztási elméletek két meghatározó tényezője a lehetőségek (korlátok) és a preferenciák halmaza. Azt, hogy egy kisebbségi csoport tagjai kit választanak házas- vagy élettársnak, a kiválasztott fél esztétikai, társadalmi, gazdasági jellemzőin kívül az is befolyásolja, hogy milyenek a csoportnormák (azaz a környezet megengedi vagy bünteti egy más nemzetiségű társal való kapcsolat létrejöttét), és milyen az ún. házassági piac, amelyen a felek a társukat keresik (milyen számban és arányban élnek a társat keresővel eltérő nemzetiségű társ-

jelöltek a szomszédságban, iskolában, munkahelyen, milyen a különböző nemzetiségek közötti kapcsolat minősége, mekkora a lakóhelyi szegregáció). Míg az egyéni jellemzők és a csoportnormák figyelembevételével a párkapcsolati endogámiát támogatja (azaz az azonos etnikai, nyelvű, vallású, iskolai végzettségű, stb. felek házasságát), addig a házassági piac által diktált feltételek ez ellen hatnak.

De milyen *személyes jellemzők* alapján választanak társat a férfiak és a nők? A szakirodalom szerint a felek legtöbbször a másik társadalmi-gazdasági erőforrásokkal való ellátottságát mérik fel (milyen társadalmi-gazdasági előnyöket tud nekik a másik nyújtani) vagy a vele való kulturális hasonlóságot (nyelv, vallás, szokások, értékek, gyermeknevelési elvek). A társadalmi-gazdasági erőforrások abból a szempontból fontosok, hogy az egyén maximálni kívánja saját, illetve családjának jövedelmét, státusát, ezért keres ilyen erőforrással rendelkező társat. A magasabb társadalmi-gazdasági státusú személyek nagy valószínűséggel szintén hasonlóan magas státusú társat választanak párnak (Kalmijn, 1998; Schwartz, Mare, 2005; Bukodi, 2001). Ezt a versengést a bőséges erőforrásokkal rendelkező társakért némileg árnyalja a nők egy adott társadalomban vagy csoportban elfoglalt helye, hiszen a csereelmélet szerint (status exchange theory) a magasabb státusú vagy képzettségű férfiak „elcserélhetik” a fizetett munkájukból fakadó erőforrásukat az alacsonyabb vagy kevésbé képzett feleségük otthoni, háztartási nem fizetett munkájából származó erőforrásával. Természetesen nemcsak a fizetett és háztartási munka felek közötti leosztása, illetve cseréje jelenhet meg egy párkapcsolatban, hanem az eltérő etnikai háttérű felek is cserélhetnek magasabb társadalmi-gazdasági státust (egy egyetemi végzettségű, de etnikai kisebbséghez tartozó fél) egy magasabb presztízsű faji/etnikai státusra (egy alacsony iskolai végzettségű, de többségi társadalomhoz tartozó etnikai háttérű fél). Az Egyesült Államokban a szakirodalomban ezt nevezik az „utódok kifehéritésének”, azaz „whitening”-nek (Osuji, 2013; Qian, 1997; Gullickson, 2006). A felek közötti kulturális hasonlóság igénye pedig abból fakad, hogy a társak egymáshoz hasonlóak legyenek és hasonlóan gondolkozzanak a fontos értékekről. Ezt a szempontot kiemelt fontosságúnak találták a kutatók, amikor például a mexikói, török, marokkói, muszlim vallású vagy a volt Jugoszláv Köztársaságból bevándorlók házassági szokásait elemezték (Coleman, 1994; Qian, Lichter, 2001; Dribe, Lundh, 2008; Potarca, Bernardi, 2018).

Azt, hogy valaki miért a – társadalmilag, gazdaságilag vagy kulturálisan – hozzá hasonlókkal alakít ki párkapcsolatot, az a saját *csoportjának megengedő vagy büntető magatartásától* is függ. Egy adott kisebbségi/etnikai/nemzetiségi vagy vallási csoport fontosnak tarthatja a csoportidentitás erősítését, hangsúlyozva a közös múltat, a büszkeséget, a kiválóságot, és ezen keresztül szorgalmazhatja, vagy akár el is várhatja tagjaitól, hogy ne „keveredjenek”, azáltal hogy jutalmazza ezen elv kö-

vetőit, vagy úgy hogy bünteti az ellenszegülőt (például kiközösítéssel). Vannak olyan kutatási eredmények, amelyek azt emelik ki, hogy a fiatalabb generációk, akik a földrajzi mobilitás során elhagyják családjukat, nemzetüket, illetve a városokba költözők és a magasabb iskolai végzettségűek már kevésbé függnek a családjuk, vallási és nemzetiségi csoportjuk kényszerítő elvárásaitól (Uunk et al., 1996), azaz ők könnyebben lerázzák magukról a csoportnormákat. Ugyanakkor olyan eredmények is születtek, amelyek megkérdőjelezik, hogy a fiatalabb generáció körében nagyobb lenne az esélye a vegyes házasságoknak. Hiszen – ahogy a szegmentált asszimiláció fogalmát tárgyaló szakirodalomban is megjelenik (Portes et al., 2005) – vannak olyan faji, etnikai, vagy bevándorló csoportok, amelyek társadalmilag, gazdaságilag és kulturálisan annyira szegregált és diszkriminált helyzetben vannak, hogy esélyük sincs a társadalom pereméről a többségi társadalomba integrálódni. Ezért, a fiatalok körében megjelent egy reaktív identitásnak nevezett „védekező” hozzáállás, amelynek következtében tudatosan távol tartják magukat a többségi társadalom fiataljaitól (Coleman, 1994; Qian, Lichter, 2011; Bessudnov, Monden, 2021).

Az eddig bemutatott egyéni, illetve csoportszintű tényezők mellett a *házassági piacnak* nevezett demográfiai, illetve strukturális kényszerek és lehetőségek is behatárolják, hogy két eltérő nemzetiségű csoportból ki kivel tud párkapcsolatot kialakítani. Ez függ az adott csoport létszámától, tehát van-e kellő számú, másik nemzetiségű nő vagy férfi a párt kereső fél környezetében. Függ attól is, hogy egy nemzetiségi csoport mennyire él elszigetelten – ha kevesen is vannak egy adott térségben, de szegregáltan élnek egy adott területen, akkor nagyobb az esély, hogy a saját nemzetiségi csoportjából találjon párt magának (Tóth, Vékás, 2008; Kemény et al., 2004).

A VEGYES PÁRKAPCSOLATOKAT ELEMZŐ EMPIRIKUS KUTATÁSI EREDMÉNYEK

Fontosnak tartunk bemutatni néhány példát a vegyes típusú párkapcsolatok elterjedtségéről azért, hogy majd a Magyarországon élő roma és nem roma vegyes párkapcsolatok elterjedtségét mutató arányszámokat, illetve az ezek előfordulását valószínűsítő tényezőket valamihez viszonyítani tudjuk. Igaz, hogy ezek időben, térben és a párkapcsolat exogám/endogám jellegét meghatározó egyéni jellemzők szempontjából nagyon szerteágazóak és szelektívek. Ezen kutatási eredmények áttekintésével pusztán az volt célunk, hogy a különböző típusú vegyes párkapcsolatok tablóján az 1990-ben és 2011-ben Magyarországon élő roma és nem roma vegyes párkapcsolatokat elhelyezhessük.

A vegyes házasságok kutatásának nagy múltja van az Egyesült Államokban, ahol kezdetben az afroamerikai és fehér népesség közötti vegyes házasságokat vizsgálták (Qian, 1997; Qian, Lichter, 2001; Bratter, Zuberi, 2001; Gullickson, 2006), majd az európai és nem európai eredetű bevándorlók és a helyi nem bevándorló fehér lakosság közötti vegyes házasságokat (Coleman, 1994; Hannemann et al., 2018; Livingston, Brown, 2017). A bevándorlás növekedésével Nyugat-Európában is egyre több kutatás foglalkozik a vegyes etnikumú párkapcsolatokkal (Coleman, 1994; Dribe, Lundh, 2008; Potarca, Bernardi, 2018). A kelet-közép-európai volt szocialista országokban pedig a már régóta ott élő nemzeti kisebbségek és a nemzetalkotó többség közötti vegyes házasságokat elemezték a kutatók (Kiss, 2016; Gyurgyik et al., 2010; Monden, Smits, 2005; Smits, 2010; Bessudnov, Monden, 2021). Ahogy a következő táblázat is mutatja, az etnikai/faji vagy nyelvi kisebbségek messze magasabb arányban választanak hasonló etnikai/fajú vagy nyelvű partnert, azaz az endogám házasságok aránya viszonylag magas a legtöbb nemzeti vagy nyelvi kisebbség esetében (1. táblázat).

1. táblázat. Endogám házasságban élők aránya néhány országban, az egyes párkapcsolatban élő etnikai/faji vagy nyelvi kisebbségeik körében

Ország, vonatkozási év, forrás (adatok típusa)	Endogám házasságban élők aránya, %
USA, 2014–2015, survey (incidencia)	afroamerikai: 82 ázsiai: 71 latin-amerikai: 73
Lettország, 2002, házasságkötési regiszteradatok (incidencia)	oroszférfiak: 77 orosznők: 74
Jugoszlávia, 1989, házasságkötési regiszteradatok (incidencia)	albánok: 97 muszlimok: 93 szlovénok: 93 makedónok: 91 horvátok: 87 montenegróiak: 73 magyarok: 73
Románia, 2011, census, 10%-os minta (prevalencia)	németek: 24 zsidók: 39 magyarok: 89
Szlovákia, 2017, házasságkötési regiszteradatok (incidencia)	magyarférfiak: 70 magyarnők: 65
Finnország, 2000, házasságkötési regiszteradatok (incidencia)	svédülbeszélőférfiak: 44 svédülbeszélőnők: 37

Forrás: Livingston, G. (2017); Monden, W. S., Smits, J. (2005); Bradatan, C. (2021); Smits, J. (2010); Šprocha, B. (2020); Tandefelt, M., Finnäs, F. (2007).

A roma népesség etnikailag vegyes párkapcsolatait kevesebben vizsgálták. Egyrészt ilyen jellegű adatokhoz nem egyszerű hozzáférni kellő létszámban, másrészt a Kelet-Közép-Európában élő roma népesség, a marginalizált helyzete miatt nagyfokú zártsággal találja magát szembe a többségi népesség részéről. Az egy-egy kistérségben zajló, kvalitatív vizsgálatok azonban megemlítik, hogy ha viszonylag ritkák is, de léteztek/léteznek ilyen párkapcsolatok Magyarországon is. Gyenei Márta tanulmányából való az alábbi részlet (1993: 28): „Magyar részről a határok átlépése (barátkozás vagy házasság cigányokkal) a legsúlyosabb megítélés alá esik, többnyire kiközösítést von maga után. Kivétel csak nagyon erős kompenzáció esetén fordul elő, de nem jellemző.” Kovai Cecília így ír erről a monográfiájában (2017:55): „Az etnikai különbségtétel azonban nem pusztán a pozíciókat jelölte ki, hanem a viszonyokat is szabályozta: szinte nem léteztek „vegyes” házasságok, de még a „vegyes” barátságok is igen ritkák és időlegesek voltak”. Ha pedig mégis sikerült: „<Kisjutkának magyar ura van!>. Ez az információ mindig ugyanazon a kicsit lehalkított, tagadhatatlan elismeréssel szóló hangsúllyal hangzik el. Az 1990-es évek végén, a 2000-es évek elején voltaképpen ezekben a közegekben semmi sem számított annál nagyobb teljesítménynek, mint ha valaki tartós párkapcsolatot alakított ki egy nem cigány fiúval vagy lánnyal.” (Kovai, 2017:136). Szabó Henriett a Nyírség három falujában tanulmányozta az etnikai együttélési viszonyokat, ahol az interjúalanyai 18 évesek és annál idősebbek voltak (Szabó, 2021). Leírása szerint Nagyecsedén az oláh cigányok 4, a romungrók 16; a nyírvasvári, vegyes párkapcsolatok iránt nyitott oláh cigányok 4, a romungrók 25; míg a Hodászon élő oláh cigányok és romungrók egyaránt 4 százalékának volt magyar (nem roma) házas- vagy élettársa. Meglepő eredmény, hogy ezeken a településeken az oláh cigányok és romungrók között is voltak egymással párkapcsolatban élők.

Népszámlálási adatokat felhasználó kvantitatív elemzések is foglalkoztak a roma és nem roma vegyes házasságok kérdéskörével Magyarországon és a szomszédos országokban. Tóth és Vékás (2008) a 2001. népszámlálás adatait elemezve úgy becsülte, hogy a roma nők 85%-a élt endogám párkapcsolatban. Romániában a 2011. népszámlálás adatai szerint pedig a roma párkapcsolatok 92,9%-a etnikailag endogám (Veres, 2015). Šprocha (2020) szlovákiai regiszteradatok alapján végzett számításai azt mutatták, hogy a roma (és szlovák) férfiak körében erős az etnikai endogámia: a vegyes házasságok incidenciája esetükben 1992 és 2017 között nem haladta meg az 5-7%-ot. A roma nők körében még erősebb endogámiát mért (95-100% 1992 és 2017 között), ők csak kivételes esetben kötnek házasságot más nemzetiségű személlyel.

2. táblázat. Endogám párkapcsolatban élő roma nemzetiségű férfiak és nők aránya néhány kiválasztott országban a párkapcsolatban élők körében

Ország, vonatkozási év, forrás (adatok típusa)	Endogám párkapcsolatban élők aránya a roma népességben, %
Horvátország, 1990–2015, regiszteradatok (incidencia)	roma férfiak, 1990–1999: 82,1 roma nők, 1990–1999: 81,7 roma férfiak, 2010–2015: 80,7 roma nők, 2010–2015: 78,3
Szlovákia, 1992–2017, regiszteradatok (incidencia)	roma férfiak, 1992: 91 roma nők, 1992: 95 roma férfiak, 2017: 81 roma nők, 2017: 95
Magyarország, 2001, census (prevalencia)	roma férfiak, 2001: 83,5 roma nők, 2001: 84,9
Románia, 2011, census (prevalencia)	roma népesség: 92,9

Forrás: Mrdjen, S. és Bahnik, M. (2018); Šprocha (2020); Tóth és Vékás (2008); Veres (2015).

HIPOTÉZISEK ÉS EMPIRIKUS ADATOK AZ ETNIKAILAG VEGYES PÁRKAPCSOLATOKBAN SZÜLETETT GYERMEKEK ETNIKAI BESOROLÁSÁRÓL

Az etnikailag vegyes házasságok kockázatot jelentenek egy népesség etno-kulturális sajátosságainak újratermelődésében (Gyurgyik et al., 2010; Szilágyi, 2002; Kiss, 2016; Finnäs, O'Leary, 2003; Lichter, Quian, 2018). Ugyanis a vegyes házasságok az etnikailag endogám házassággal szemben olyan szocializációs közeget teremtenek, ahol különböző kulturális szokások, normák, gyakorlatok élnek együtt. Ilyen esetben elvileg adott a köztes, hibrid identitások lehetősége, azaz az eltérő nemzetiségű, etnikumú anyák és apák gyermekei vegyes kötődésűek is lehetnek. A népszámlálási kérdésekkel nem egyszerű pontosan mérni ennek az identitásnak az átmeneteit, hiszen a választás nagyrészt szituációfüggő, erőteljes a társadalmi beágyazottsága és a népszámlálási gyakorlat ennek a történelmi, társadalmi és hatalmi beágyazottságnak a függvénye (*a roma önidentifikációs nehézségekről lásd bővebben Tátrai et al., 2017, illetve Tátrai et al., 2020*). Nem egyértelmű az identitásválasztás a vegyes házasságokban született gyermekek, vagy valamilyen okból nyelvet váltók számára, illetve azoknál, akik olyan területen élnek, ahol az asszimilációs folyamatok már erőteljesen érvényesülnek, vagy azok számára, akik egyszerűen csak „cigány

módra élnek” roma többségű közösségekben (Gyenei, 1993:28). Ezen a dilemmán valamennyire segíthet, ha megengedjük a többes választást a nemzetiségi kérdésnél, ahogy ezt tették a magyarországi 2001. és a 2011. évi népszámlálások során.

A vegyes házasságokban született gyermekek faji, etnikai hovatartozását elemző egyesült államokbeli vagy nyugat-európai írások két hipotézis mentén is próbálták magyarázni, hogy milyen tényezők hatására döntenek a szülők egyik vagy másik identitás választása mellett.¹ Az *asszimilációs hipotézis* azt feltételezi, hogy minél inkább asszimilálódott vagy integrálódott a szülők generációja a többségi társadalomba, annál inkább nevezik gyermekeiket többségi identitásúnak az ilyen típusú vegyes házasságokban (Xie, Goyette, 1997). A *tudatossági* vagy *etnikai versengési hipotézis* pedig azt állítja, hogy ha egy kisebbség kapcsolatba kerül a többséggel, akkor a kisebbség etnikai tudatossága fokozódik. Ez pedig konfliktushoz, versenyhelyezethez vezet, hiszen a kisebbség ragaszkodik identitásához, és védi kisebbségi identitását és/vagy kiváltságos helyzetét (Xie, Goyette, 1997; Finnäs, O’Leary, 2003). Éppen ezért gyermekeiket nagyobb valószínűséggel nevelik (és vallják) kisebbségi identitásúnak. Mindkét hipotézisnél kulcsszerepe van a szülők iskolai végzettségének. Az asszimilációs hipotézis szerint a képzetlenebb szülők identifikálják nagyobb valószínűséggel gyermekeiket többségi nemzetiségűnek, hiszen minél magasabb az iskolai végzettsége az egyénnek, annál nagyobb az asszimiláció és integráció esélye. A tudatossági hipotézis alapján pedig éppen a magas iskolai végzettségű szülők azok, akik inkább tudatában vannak etnikai identitásuk fenyegetettségének, ezért gyermekeiknek nagyobb eséllyel fogják átadni a kisebbségi identitást, főleg, ha az adott kisebbség egy területen belül az etnikai hierarchia magasabb fokán is áll, mint például a svédül beszélők Finnországban vagy a protestánsok Írországban (Finnäs, O’Leary, 2003). A következő táblázatban kiemeltünk néhány példát az általunk áttekintett szakirodalomból, amelyen keresztül látható, hogy a szülők etnikai háttérétől és iskolai végzettségétől is függ, hogy milyen etnikai háttérrel regisztrálják gyermekeiket (3. táblázat).

¹ Az identitásválasztás szabad, az persze más kérdés, hogy amikor nem önbevallás, hanem külső minősítés alapján sorolnak valakit egyik vagy másik etnikai csoportba, van-e az egyénnek egyáltalán „választási” lehetősége, hiszen a „one drop rule” (Khanna, 2010) szabály szerint nincs.

3. táblázat. A vegyes házasságokban született gyermekek hány százalékát regisztrálták a szülők etnikai/faji/nyelvi kisebbségének néhány kiemelt országban, a szülők iskolai végzettsége szerint

Ország, év, forrás	A magasabb iskolázottságú fél etnikai / nyelvi háttere	Az alacsonyabb iskolázottságú fél etnikai / nyelvi háttere	Az etnikai / nyelvi kisebbségi csoportba sorolt gyermekek aránya a szülők etnikai / nyelvi háttere szerint, %
USA, 2008–2014, American Community Survey	afroamerikai	fehér	afroamerikai 14
	fehér	afroamerikai	afroamerikai 22
	őslakos amerikai	fehér	őslakos amerikai 21
	fehér	őslakos amerikai	őslakos amerikai 25
	ázsiai	fehér	ázsiai 7
	fehér	ázsiai	ázsiai 10
	latin-amerikai	fehér	latinamerikai 12
	fehér	latin-amerikai	latinamerikai 21
Románia, 1977–2002, census	magyar, 1977	román	magyar 24
	román, 1977	magyar	magyar 32
	magyar, 1992	román	magyar 27
	román, 1992	magyar	magyar 33
	magyar, 2002	román	magyar 30,6
	román, 2002	magyar	magyar 31,2
Finnország, 1976–1980 között született gyermekek, regisztr adatok	svédül beszélő	finnül beszélő	A magasán képzett svédül beszélő szülők 3,1-szer nagyobb valószínűséggel vallják gyermeküket <i>svédül</i> beszélőnek, mint az alacsony iskolai végzettségű svédül beszélő szülők.
	finnül beszélő	svédül beszélő	

Forrás: Lichter, Quian (2018); Kiss (2016); Finnäs, O'Leary (2003).

Ezek a választások nagymértékben függenek az etnikai térszerkezettől: ha valaki zömében magyarok lakta vidéken élt Erdélyben például, annál inkább kategorizálta magyarként a gyermekét (Kiss, 2016). De az is számít, hogy melyik szülő – az anya vagy az apa – a kisebbségi, illetve a többségi nemzetiségű (Xie, Goyette, 1997; Lichter, Quian, 2018). Egyes szerzők abból indultak ki, hogy mivel a gyermekek általában az apjuk nevét viselik, feltételezhető, hogy az apa nemzetiségét is „öröklik” a vezetéknevével együtt (Waters, 1989). Ugyanakkor

az anyanyelvről az anya nyelvére, ehhez szorosan kapcsolódva pedig az anya nemzetiségére lehet asszociálni, továbbá mivel sokan az anyának tulajdonítanak nagyobb felelősséget a gyermeknevelésben, ez azt sugallja, hogy az anya nemzetisége lehet mérvadó a gyermek nemzetiségénél (Wilson, 1981; Xie, Goyette, 1997). Ahogy az általunk áttekintett néhány szakirodalmi példa is mutatja, országonként és periódusonként eltérő, hogy az anya vagy az apa nemzetisége számít-e abban, hogy milyen etnikai / nyelvi / vallási háttérűnek regisztrálják a gyermekeiket. Nagy valószínűséggel ez is az adott társadalom munkaerőpiaci és nemi egyenlőtlenségi viszonyaitól függ egy adott politikai, történelmi periódusban. A 4. táblázatban látható, hogy vannak országok, ahol az anyának a nyelvi -, vagy vallási háttere jobban számít a gyermek nyelvi, vallási háttérének megválasztásánál: például a Finnországban svédül beszélő anyák vagy az Írországból katolikus vallású anyák gyermekeiket magasabb arányban regisztrálták svédül beszélőnek, illetve katolikusnak, mintha az apa lenne svédül beszélő, illetve katolikus. És hasonlóan, a roma és nem roma vegyes párkapcsolatoknál is, akkor regisztrálták a szülők a gyermeküket nagyobb valószínűséggel roma nemzetiségűnek, ha az anya volt roma nemzetiségű. Van, ahol az apa etnikai háttere számít jobban: például az Egyesült Államokban, illetve Erdélyben magasabb arányban volt a gyermek faji/etnikai kisebbségként regisztrálva, ha az apa volt a kisebbségi fél, és nem az anya.

Időben változhat az a választás, hogy mikor milyen nemzetiségűnek vallják a megkérdezettek magukat vagy gyermekeiket. Előfordulhat, hogy az egyén egyik népszámlálási összeírástól a másikig megváltoztatja a nemzetiségét. Erről az önbesorolás alapján meghatározott asszimiláció mértékéről azonban nincsenek pontos információink Magyarországon.² De az is megtörténhet, hogy az egyén nyilatkozik nemzetiségéről, de az előző népszámláláskor még kiskorú lévén a szülei akkor másképp identifikálták (ez a korábbi heteroidentifikációval nem egyező autoidentifikáció).³ Ebben a két esetben tulajdonképpen egyéni szintű identitásváltás történik. A harmadik, tanulmányunk szempontjából lényeges eset, amikor egyéni szinten nem történik nemzetiségváltás, hanem „csak” anyai, hogy egy roma nemzetiségű anyának a gyermekei már nem romaként lesznek

² Ezt csakis úgy lehetne statisztikailag pontosan mérni, ha egy longitudinális felmérés során, öt- vagy tízevente ugyanazokat a személyeket kérdeznénk meg nemzetiségükről, és a megkérdezettek mind válaszolnának is a kérdésre adott időpontban meggyőződésüknek megfelelően, mindenféle külső, politikai és egyéb kontextuális befolyástól mentesen, és a kérdezők ezeket a válaszokat pontosan rögzítenék is a kérdőíven (Tánczos, 2012). Egyelőre azonban keresztmetszeti és individuális szinten nem összefűzhető népszámlálási adatok állnak rendelkezésünkre, ezek figyelembevételével kell becslést készítenünk.

³ Ugyanis a népszámlálási gyakorlat az, hogy a kiskorú gyermekek nemzeti identitására, anyanyelvére vonatkozó kérdéseket a szülők válaszolják meg (KSH, 2011).

4. táblázat. A vegyes házasságokban, illetve párkapcsolatokban (roma népesség esetében) született gyermekek kisebbségi besorolása néhány kiválasztott etnikai/faji vagy nyelvi/vallási kisebbség körében, a szülők neme, illetve etnikai/ faji/nyelvi/vallási háttere szerint

Ország, év, forrás	Anya etnikuma / nyelve / vallása	Apa etnikuma / nyelve / vallása	Az etnikai / nyelvi / vallási csoportba sorolt gyermekek aránya a szülők nemi és etnikai / nyelvi / vallási háttere szerint, %
Finnország, 1990. évi népességnyelvnyilvántartás	svédül beszélő	finnül beszélő	svédül beszélő: 69
	finnül beszélő	svédül beszélő	svédül beszélő: 40
Írország, 1991. évi nép- számlálás	katolikus	protestáns	katolikus: 75
	protestáns	katolikus	katolikus: 66
USA, 2008–2014, Ameri- can Community Survey	afroamerikai	fehér	afroamerikai: 11
	fehér	afroamerikai	afroamerikai: 18
	őslakos amerikai	fehér	őslakos amerikai: 24
	fehér	őslakos amerikai	őslakos amerikai: 23
	ázsiai	fehér	ázsiai: 7
	fehér	ázsiai	ázsiai: 9
Románia, 2002, census	magyar	román	magyar: 28
	román	magyar	magyar: 34
Magyarország, 2001, census	roma	nem roma	roma: 44
	nem roma	roma	roma: 25
Szlovákia, 2011, census	roma	nem roma	roma: 46
	nem roma	roma	roma: 24
Románia, 2011, census	román – roma		roma: 49

Forrás: Finnäs, O’Leary (2003); Lichter, Quian (2018); Kiss (2016); Tóth, Vékás (2008); Šprocha (2020); Veres (2015).

regisztrálva (például a vegyes házasságokban született gyermekek esetében). Így válik el egymástól a biológiai és az etnikai reprodukció (Szilágyi, 2002). Míg az első az összes roma nő összes élveszületett gyermekét jelöli, addig az utóbbi csak azt a reprodukciót, amikor az összes roma nő összes gyermekét roma nemzetiségüként tartják nyilván. Egy népszámlálás „során” etnikai reprodukciós nyereség is keletkezhet, ha a nem roma nemzetiségű nők gyermekeiket romának vallják, például olyankor, amikor a gyermek apja roma nemzetiségű. Elemzé-

sünkben az etnikai asszimilációnak erre a harmadik aspektusára koncentrálnak. Egy etnikai reprodukcióhoz hasonló arányszámot számolhatunk a párkapcsolatok szintjén is: ilyenkor azt becsüljük, hogy az etnikailag vegyes párkapcsolatban született gyermekek hány százalékát sorolják a szülők az apa, illetve az anya etnikai háttere „alá”.

MÓDSZERTANI HÁTTÉR

A NEMZETISÉG MÉRÉSE AZ 1990. ÉS 2011. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁSOKBAN

Elemzésünkben az 1990. és 2011. évi magyarországi népszámlálási adatokat elemezzük.⁴ Mindkét évben (és 2001-ben is) más-más módszertannal kérdeztek rá a nemzetiségre. 1990-ben kötelező jelleggel mindenkinek egy kérdést tettek fel. 2011-ben már nem volt kötelező a válaszadás, és nem is egy, hanem két külön kérdés vonatkozott a nemzetiségre: az első kérdésnél az első, a másodikon pedig a második nemzetiségüket kellett megadniuk a kérdezetteknek (KSH, 2011). Tanulmányunkban használjuk az első nemzetiségi bevallást is (roma első nemzetiségű), illetve együtt az első és második nemzetiségi bevallást is (roma első vagy második nemzetiségű vagy csak egyszerűen roma nemzetiségű). A 2011. évi népszámlálás első nemzetiségi kérdésére adott válaszokat azért is fontos figyelembe venni, mert a roma népesség demográfiai jellemzőinek összehasonlítása az 1990. és 2011. évi adatok segítségével csakis úgy lehetséges, ha a 2011. évi kérdések közül az első nemzetiségi kérdésre adott válaszokat vesszük figyelembe, hiszen az 1990. évi népszámlálásnál nem volt lehetőség második identitás felvállalására (Mouranszki, Papp, 2014; Kapitány, 2013, 2015). Amikor időbeni összehasonlítást végzünk, akkor az 1990. évi adatok mellett csak a 2011. évi első nemzetiségi kérdésre adott válaszokat vesszük figyelembe. Ez 142,6 ezer roma nemzetiségű személyt takart 1990-ben, és 130,5 ezer roma (első) nemzetiségű személyt 2011-ben (5. táblázat).

Fontosnak tartjuk a népszámlálás azon gyakorlatát, hogy megengedte a kettős identitás felvállalását, hiszen a roma népesség magyar nemzetiségűnek is tartja magát, nemcsak romának. A kettős identitás megengedésével a roma

⁴ 2001-ben egy nemzetiségi kérdés szerepelt a népszámlálási kérdőívben, három válaszlehetőséggel. Azonban a három válasz között nem lehetett megjelölni, melyiket tartja az egyén az első nemzetiségének, melyiket a másodiknak (ha van), és melyiket a harmadiknak (ha van). Így az időbeni összehasonlítás nem megoldható sem az 1990. évi, sem a 2011. évi nemzetiségi adatokkal (Mouranszki, Papp, 2014; Kapitány, 2013, 2015; Szabó et al., 2021).

népesség egy jóval nagyobb csoportját tekinthetjük át, összesen 308,9 ezer főt. Tanulmányunkban a roma első és második nemzetiségű népesség körében is elemezzük a demográfiai folyamatokat (5. táblázat).⁵

5. táblázat. A roma és nem roma nemzetiségű népesség száma az 1990., a 2001. és a 2011. évi népszámlálási adatok szerint

Teljes népesség	1990	Teljes népesség	2001	Teljes népesség	2011(1) ^a	2011(2) ^b
Roma	142.683	Roma (is)	189.984	Roma, 1. nemzetiségű	130.596	130.596
				Roma, 2. nemzetiségű		178.361
Nem roma	10.232.140	Nem roma	9.437.794	Nem roma	8.351.385	8.173.024
		Nincs válasz	570.537	Nincs válasz	1.455.647	1.455.647
Együtt	10.374.823	Együtt	10.198.315	Együtt	9.937.628	9.937.628

^a 2011(1) az első nemzetiségű roma népességet jelöli.

^b 2011(2) az első és második nemzetiségű roma népességet jelöli. Saját számítás, illetve KSH (2001).

Forrás: 1990 és 2011. évi népszámlálás.

AZ ETNIKAILAG VEGYES PÁRKAPCSOLATOK ELTERJEDT-SÉGÉNEK MÉRÉSE

Az etnikailag vegyes házasságok és élettársi kapcsolatok (együtt: párkapcsolatok) elterjedtségét egyrészt népszámlálási keresztmetszeti adatokból lehet mérni. Ezek az úgynevezett *stock adatok*, amik azt mutatják, hogy egy adott időpontban, azaz a népszámlálás időpontjában, mennyien éltek endogám vagy exogám párkapcsolatban. Ezeket a mutatókat ki lehet számolni párkapcsolati szinten (az összes párkapcsolat körében, vagy csak azoknál, ahol legalább az egyik fél kisebbségi, például roma nemzetiségű, amiket a későbbiekben „roma párkapcsolatoknak” nevezek), és személyi szinten: azaz a párkapcsolatban élő nemzetiségi férfiak és nők hány százaléka él azonos vagy eltérő nemzetiségű párral. Másrészt,

⁵ Annak a 130,5 ezer személynek, aki első nemzetiségét romának jelölte, 60%-a (78.811 fő) volt olyan, akinek csak egyetlen – roma – nemzetisége volt („monoracial”), 40% (51.785 fő) a második helyen másodikként szinte mindig a magyar nemzetiséget jelölte meg magának, tehát tulajdonképpen vegyes nemzetiségűnek számítanak. Azok, akik második helyen választották a roma nemzetiséget, azoknak 98,8 %-a első helyen a magyart jelölte meg.

lehet mérni a házasságkötési regiszteradatokból is. Ezek az úgynevezett *flow adatok*, amelyek azt mutatják, hogy egy adott évben házasságot kötő (kisebbségi etnikumú) férfiak és nők milyen arányban léptek házasságra más etnikumú féllel. A szakirodalom ez utóbbi, incidencijellegű mérést jelöli meg az időbeni összehasonlítás pontosabb mérésének, szemben az előző, keresztmetszeti adatokon nyugvó prevalencijellegű mérésekkel (Kalmijn, 1998), hiszen az adott évben házasságot kötők körében mutatja meg a vegyes házasságok előfordulását, így a különböző időpontokban (években), az adott eseményben érintett népesség elkülönül egymástól. A magyarországi regiszteradatok nem tartalmazzák a házasságot kötő felek nemzetiségét, ezért a vegyes párkapcsolatok mérésénél csak a népszámlálási adatokat tudjuk felhasználni. Ha ezekből a keresztmetszeti, népszámlálási adatokból mérjük a vegyes párkapcsolatok prevalenciáját, akkor alulbecsüljük a vegyes párkapcsolatok elterjedtségét. Hiszen az elemzett népességből hiányoznak azok, akik már elváltak az eltérő nemzetiségű párjuktól⁶, akik meghaltak, és hiányoznak azok is, akik már asszimilálódnak a több évnnyi etnikailag vegyes párkapcsolatú együttélésben, és így már saját etnikai identitásukat is a párjuk etnikai hátterével jelölik meg egy népszámlálás során. A keresztmetszeti adatok elemzéséből fakadó torzítások csökkentése érdekében ezért tanulmányunkban csak azokat a roma párkapcsolatokat elemezzük, amelyekben *a nők 30 évesek vagy annál fiatalabbak*. Ugyanis azt feltételezzük, hogy az ilyen korú nők nagy valószínűséggel még az első párkapcsolatukban élnek, és viszonylag kevesen vannak közöttük elváltak. Azt is feltételezzük, hogy ezek az újonnan/közelmúltban megkötött párkapcsolatok azon a házassági/párikapcsolati piacon (településen) kötöttek, ahol a felek a népszámlálás idején életvitelszerűen éltek.⁷ Elemzésünkben azokat a párikapcsolatokat tekintjük etnikai szempontból endogámnak, amelyekben mindkét fél roma nemzetiségűnek, vagy mindkét fél nem romának vallotta magát (akár úgy is, hogy az egyik magyarnak, a másik például szlováknak – a lényeg, hogy nem romának). Vegyes etnikumú, exogám párikapcsolatnak azokat a párikapcsolatokat tekintjük, amelyekben az egyik fél roma nemzetiségűnek, a másik pedig nem romának vallotta magát. A különböző mutatók kiszámolása egy párikapcsolati keresztábra alapján történik, amely a párikapcsolatokban élő felek nemzetiség szerinti eloszlását tartalmazza (6. táblázat).

⁶ Kutatások sora bizonyítja, hogy a vegyes párikapcsolatok könnyebben felbomlanak (Finnäs, 1997; Kalmijn et al., 2005; Dribe, Lund, 2011; Kiss, 2016).

⁷ Hasonlóan jártak el mások is az elemzéseikben azért, hogy kiszűrjék a keresztmetszeti adatokból származó szelekciós torzításokat (Quian, Lichter 2001; Gullickson, 2006; Bukodi, 2001; Bessudnov, Monden, 2021; Quian, 1997).

6. táblázat. A párkapcsolatokban élők megoszlása nemzetiségük szerint (párkapcsolati tábla)*

		Nő		Összesen
		A. Roma	B. Nem roma	
Férfi	A. Roma	a	b	Rf
	B. Nem roma	c	d	NRf
Összesen		Rn	NRn	N

* Rf= roma férfiak száma, NRf= nem roma férfiak száma, Rn= roma nők száma, NRn = nem roma nők száma, N= összes párkapcsolat száma, a= roma nő és roma férfi -, b= roma férfi és nem roma nő -, c= nem roma férfi és roma nő -, d= nem roma férfi és nem roma nő által alkotott párkapcsolatok száma.

Forrás: Kalmijn (1998).

Ebből a táblázatból a következő párkapcsolati és egyéni szintű mutatókat lehet kiszámolni (Kalmijn, 1998): (1) az etnikailag vegyes párkapcsolatok aránya az összes párkapcsolatban $(c+b) / N$; (2) az endogám párkapcsolatok aránya a roma párkapcsolatok körében (roma párkapcsolat: legalább az egyik fél roma): $(a)/(a+b+c)$, illetve (3) az exogám párkapcsolatok aránya a roma párkapcsolatok körében: $(c+b) / (a+b+c)$; (4) a roma férfiak hány százaléka (a/Rf) , illetve a roma nők hány százaléka (a/Rn) él endogám párkapcsolatban; (5) a roma férfiak hány százaléka (b/Rf) , illetve a roma nők hány százaléka (c/Rn) él exogám párkapcsolatban.

Ezeket az arányokat azonban lényegesen befolyásolja a csoportok létszáma és összetétele, ezért az elemzők az etnikai endogámia mérésére esélyhányadosokat (odds ratio) használnak, pontosabban ezek logaritmusát⁸, hogy a mutatókat függetlenítsék az adott csoportok méretétől (Kalmijn, 1998). A 6. táblázat jelöléseit használva így számoljuk az esélyhányadosot (6) a férfiak: $(a/b) / (c/d)$ és (7) a nők esetében $(a/c) / (b/d)$. Ez a két érték értelemszerűen megegyezik.

Az esélyhányados tehát tulajdonképpen két esélyt arányosít egymáshoz: annak az esélyét, hogy egy roma férfi roma nőt vegyen el, azzal szemben, hogy egy roma férfi nem roma nőt vesz el, és annak esélyét, hogy egy magyar férfi egy magyar nőt vegyen el, azzal szemben, mintha roma nőt venne le. Ez a hányados jelzi azt, hogy mekkora az esélye, hogy egy roma férfi egy roma nőt és ne más nemzetiségű nőt vegyen el. Ha ennek a hányadosnak az értéke 1-nél nagyobb, akkor nagyobb az endogámia a romák körében, mint a nem romáknál:

⁸ Az esélyhányadosoknak sok esetben a logaritmikusságukat ábrázolják, mert a nagy kiterjedésű, nagy skálátávolságú értékeket könnyebb így ábrázolni és áttekinteni.

minél nagyobb az érték, annál nagyobb az endogámia mértéke is. Amint már jeleztük, ez a mutató független a csoport méretétől.

A roma párkapcsolatok elemzéséhez első lépésében az 1990. és 2011. évi egyéni szintű népszámlálási adatbázisokból leválogattuk azokat a személyeket, akik a census idején házasságban vagy élettársi kapcsolatban éltek, és ismert volt a nemzetiségük. Majd ezen párkapcsolatok közül leválogattuk azokat, amelyekben legalább az egyik fél romának vallotta magát: 1990-ben 27 ezer, 2011-ben 28 ezer roma párkapcsolatot számoltunk össze (65 ezret, ha a 2011. évi census kibővített roma meghatározásával dolgozunk, tehát azokat tekintjük romának, akik első vagy második nemzetiségüket romának vallották). Legutolsó lépésben pedig tovább szűkítettük az elemzési adatbázist csak azokra a párkapcsolatokra, amelyekben a nők 30 évesek vagy annál fiatalabbak voltak.

ETNIKAI REPRODUKCIÓ MÉRÉSE

Az etnikai reprodukció populációs szinten akkor biztosított az etnikailag vegyes párkapcsolatokban, ha a gyermekek fele az apa, másik fele az anya nemzetiségét követi. Ekkor a vegyes párkapcsolatokon belül a veszteségek és nyereségek kiegyenlítенék egymást. Ez azonban általában nincs így, a nemzetiségek közötti státus- és presztízshierarchia, a társadalmi kontextus, a diszkrimináció befolyásolhatja, hogy – ha van választási lehetőség – milyen nemzetiségűnek vallják a szülők a gyermeküket. Ezt a különbséget, ami a demográfiai és etno-kulturális értelemben vett reprodukció közti eltérést fejezi ki, a vonatkozó vizsgálatok az intergenerációs asszimiláció indexeként értelmezik (Szilágyi, 2002). Minél nagyobb egy adott közösségen belül a szórványhelyzetben, illetve a vegyes házasságban élők aránya, annál inkább lecsökken az etno-kulturális reprodukció, illetve annál nagyobbak az ezt érintő kockázatok.

Az egy családban élő szülők és gyermekek demográfiai adatait, beleértve a nemzetiséget is, tartalmazzák a magyarországi népszámlálási adatok. Emellett rendelkezésünkre áll az egyének családban betöltött szerepéről szóló információ is: az illető férj/feleség, élettárs, gyermekét egyedül nevelő szülő, gyermek vagy felmenő rokon-e. Egyet nem tudunk a családban élő gyermekekről: azt, hogy a családban élő felnőttek/szülők vér szerinti vagy nevelt gyermeke. Ezért valamilyen módszerrel ki kell válogatni azokat a gyermekeket, akikről azt feltételezzük, hogy a családban élő szülők vér szerinti gyermekei. Első lépésben leválogattuk azokat a családokat, amelyekben van legalább egy *anya* – *gyermek kapcsolati diád* (apával vagy anélkül). Második lépésben a kiválasztott családok

körét tovább szűkítettük azokra az „anya-gyermek” típusú családokra, *ahol a családban élő gyermekek 5 évesek vagy annál fiatalabbak*. Az a feltételezésünk, hogy ezek az 5 évesnél fiatalabb gyermekek a családban élő nők saját élveszületett gyermekei. Ezek után rendelkezésünkre állt azon családok adatbázisa, amelyben ismerjük a nők/anyák és 5 évesnél fiatalabb gyermekeik nemzetiségét (ha a családban él, ismerjük a férj/élettárs nemzetiségét is). Ebből már ki tudjuk számolni a roma nemzetiségű nők összes (5 éves vagy fiatalabb) *gyermekének* a számát (ezt fogjuk biológiai reprodukciónak tekinteni), illetve a *csak roma nemzetiségű gyermekeinek* a számát (ezt fogjuk etnikai reprodukciónak tekinteni). Ebben az adatbázisban jelen vannak azok a családok is, ahol a nők/anyák nem roma nemzetiségűek, de a családban élő, 5 év alatti gyermekeket a szülők roma nemzetiségűnek jelölték, így az etnikai reprodukciós nyereségről is képet kaphatunk.⁹

A roma nemzetiségű nők etnikai reprodukcióját úgy számoljuk ki, hogy a roma nemzetiségű gyermekek számát viszonyítjuk a roma nők összes gyermekének a számához. A roma nemzetiségű gyermekek, ahogy említettük, nemcsak roma, hanem más nemzetiségű anyáktól is születhettek, így ezt is figyelembe tudjuk venni a számolásnál. Azaz:

$$ER_t = \frac{(R_{\ddot{o}gy_t} - R_{\eta R_{gy}} + nR_{P_{gy}})_t}{R_{\ddot{o}gy_t}} \quad (8)$$

ahol ER_t jelzi a „t” időpontban mért etnikai reprodukciós arányszámot, $R_{\ddot{o}gy_t}$ jelzi a roma nemzetiségű nők összes gyermekének számát „t” időpontban; $R_{\eta R_{gy}}$ jelzi a roma nemzetiségű nők nem roma nemzetiségű gyermekeinek számát t időpontban (azaz az etnikai veszteséget); és $nR_{P_{gy}}$ jelzi a nem roma nemzetiségű nők roma nemzetiségű gyermekeinek számát „t” időpontban (azaz az etnikai nyereséget).

⁹ Ők döntő többségben olyanok, akik apja roma nemzetiségűnek mondta magát.

EREDMÉNYEK

AZ ENDOGÁM PÁRKAPCSOLATOK PREVALENCIÁJA A ROMA NÉPESSÉG KÖRÉBEN

2011-ben a roma párkapcsolatok száma (amelyekben legalább az egyik fél roma nemzetiségű, és a nő 30 éves vagy annál fiatalabb) 22,6 ezer volt. Ez azt jelenti, hogy az összes párkapcsolat közül (amelyben a nő 30 éves vagy annál fiatalabb, összesen 204,5 ezer párkapcsolat) minden tizedik roma párkapcsolat (11%, 7. táblázat). Ha az időbeni összehasonlítás miatt a 2011. évi roma első nemzetiségű népességgel számolunk, akkor látható, hogy a roma párkapcsolatok aránya (ahol legalább az egyik fél első nemzetiségű roma, és a nő 30 éves vagy ennél fiatalabb), csaknem megkétszereződött, 2,7-ről 5,0%-ra növekedett 1990 és 2011 között (7. táblázat).

7. táblázat. A párkapcsolatok száma

	1990	2011(1) ^b	2011(2) ^c
Összes párkapcsolat	2.446.299	1.842.028	1.842.028
Roma párkapcsolat ^a	27.796	28.932	65.166
Roma párkapcsolat ^a , %	1,1%	1,6%	3,5%
Összes párkapcsolat, ahol a nő 30 éves vagy annál fiatalabb	461.737	204.524	204.524
Roma párkapcsolat ^a , ahol a nő 30 éves vagy annál fiatalabb	12.632	10.124	22.572
Roma párkapcsolat ^a , ahol a nő 30 éves vagy annál fiatalabb, %	2,7%	5,0%	11,0%

Forrás: 1990 és 2011. évi népszámlálás.

^a Legalább az egyik fél roma.

^b 2011(1) az első nemzetiségű roma népességet jelöli.

^c 2011(2) az első és második nemzetiségű roma népességet jelöli. Saját számítás.

2011-ben a roma nemzetiségű nők 85,2, a roma nemzetiségű férfiak 83,2%-a élt endogám párkapcsolatban (8. táblázat). 1990 és 2011 között mind a roma első nemzetiségű nők, mind a roma első nemzetiségű férfiak körében csökkent az endogám párkapcsolatban élők aránya: a nőknél 84,8-ről 83,2%-ra, a férfiaknál 86,5-ről 79,8%-ra. A férfiak körében olyan mértékű volt ez a csökkenés, hogy meg is fordította a nemek közötti eltéréseket, így 2011-re a roma férfiak körében alacsonyabb volt az endogám párkapcsolatban élők aránya, mint a roma nők körében. Az esélyhányadosok egyértelműen az endogámia-csökkenést jelzik 1990 és 2011 között: 3,2-ről 2,7-re csökkent az értéke (8. táblázat).

8. táblázat. Az endogám párkapcsolatok aránya a roma és nem roma nők* és férfiak körében és az endogám párkapcsolatok esélyhányadosa

Év	Nemzetiség	Endogám párkapcsolatban élők aránya, %		log(OR): endogám párkapcsolatok esélyhányadosa
		nők	férfiak	
1990	Roma	84,8	86,5	3,2
	Nem roma	99,7	99,6	
2011(1) ^a	Roma, első	83,2	79,8	2,7
	Nem roma	99,1	99,3	
2011(2) ^b	Roma, első / második	85,2	83,2	2,5
	Nem roma	98,2	98,5	

* A párkapcsolatban élő, 13–30 éves nők körében.

^a 2011(1) az első nemzetiségű roma népességet jelöli.

^b 2011(2) az első és második nemzetiségű roma népességet jelöli. Saját számítás.

Forrás: 1990 és 2011. évi népszámlálás.

A roma férfiak és nők 80–87%-a élt tehát endogám kapcsolatban az elmúlt 20 évben. Kérdés, hogyan alakulnak ezek az arányok, ha a felek életkorát vagy iskolai végzettségét is figyelembe vesszük? Nézzük először a párkapcsolatban élő nőket és férfiakat a nemzetiségük és életkoruk szerint (9. táblázat). A romák és a nem romák körében egyaránt magas azoknak az aránya, akiknek a párjuk velük hasonló nemzetiségű (82–100%). A fiatal roma férfiak és nők körében magasabb az endogám párkapcsolatok aránya 2011-ben, mint az idősebbeknél: míg a legfiatalabb roma nemzetiségű férfiak körében 85,1, addig a legidősebbeknél 73,8% az endogám kapcsolatban élők aránya. A roma nők körében ugyanezek az arányok rendre 89,9 és 83,9%. A nem romák körében éppen fordított a helyzet: ott a fiatalabbak körében alacsonyabb az endogám párkapcsolatban élők aránya mint az idősebbeknél. Ha csak a százalékos megoszlásokat nézzük, akkor tekinthetjük a fiatalok körében megjelenő magasabb arányokat egy reaktív identitási forma megjelenésének, míg a nem roma fiatalok körében a nyitottság egy formájának. Ha azonban a megbízhatóbb párkapcsolati esélyhányadosokat nézzük (lásd a 11. táblázatnál), akkor a legfiatalabb korcsoportban ennek értéke kissé alacsonyabb (2,0) mint az idősebb korcsoportban (2,1). Az etnikailag endogám kapcsolatban élők aránya – egy kivétellel – nemtől és nemzetiségtől függetlenül minden korcsoportban csökkent 1990 és 2011 között. A kivétel a 20 év alatti roma nők csoportja, mert körükben 1990 és 2011 között megnőtt az endogám kapcsolatban élők aránya (84,8-ről 87,5%-ra). Ha azonban az időbeni trendek megbízhatóbb mutatóját, az esélyhányadosokat (pontosabban ezek logaritmu-

9. táblázat. Az endogám párkapcsolatok aránya nemzetiség*, nem és életkori csoportok szerint

Nemzetiség, nem	Életkori csoportok	1990		2011(1) ^a		2011(2) ^b	
		N	%	N	%	N	%
Roma nők	13–20	2885	84,8	1913	87,5	4207	89,9
	21–30	8267	84,7	6450	81,9	15.044	83,9
	együtt	11.152	84,8	8363	83,2	19.251	85,2
Roma férfiak	13–20	1322	83,1	939	82,0	2004	85,1
	21–30	6975	86,9	5298	81,3	11.934	84,2
	31–40	2489	87,2	2208	76,9	5152	81,2
	40+	147	81,6	274	67,2	638	73,8
	együtt	10.933	86,5	8719	79,8	19.728	83,2
Nem roma nők	13–20	46.104	99,0	12.155	97,0	9861	93,3
	21–30	404.481	99,8	184.006	99,2	175.412	98,5
	együtt	450.585	99,7	196.161	99,1	185.273	98,2
Nem roma férfiak	13–20	9338	98,3	3784	97,7	2719	95,1
	21–30	270.580	99,6	92.035	99,2	85.399	98,3
	31–40	162.957	99,7	91.083	99,5	88.139	98,9
	40+	7929	99,0	8903	99,0	8539	97,4
	együtt	450.804	99,6	195.805	99,3	184.796	98,5

* A nem romák körében az endogám párkapcsolatban élők aránya értelemszerűen azt jelöli, hogy a párja sem roma.

^a 2011(1) az első nemzetiségű roma népességet jelöli.

^b 2011(2) az első és második nemzetiségű roma népességet jelöli. Saját számítás.

Forrás: 1990 és 2011. évi népszámlálás.

sát) nézzük, akkor egyértelmű, hogy az etnikai endogámia csökkent 1990 és 2011 között a 20 év alatti romák körében is, 2,5-ről 2,3-ra.

Iskolai végzettség szerint is elemeztük, hogyan alakul az endogám párkapcsolatban élő roma férfiak és nők aránya. A 10. táblázatból több összefüggés rajzolódik ki. Periódustól függetlenül a roma népesség esetében is igaz, hogy minél magasabb az iskolai végzettségük, annál alacsonyabb körökben azoknak az aránya, akik etnikailag endogám párkapcsolatban élnek. Míg a nem roma férfiak és nők esetében fordított az összefüggés: minél magasabb az iskolai végzettségük, annál magasabb arányban élnek etnikailag endogám kapcsolatban. Igaz, a roma nők körében nagyon alacsony a magasabb iskolai végzettségűek aránya, és ők nagy valószínűséggel inkább asszimilációs stratégiát is folytatnak. A nem romák körében ez az összefüggés nem olyan erős, mint a romáknál. Ugyanakkor nemek szerint is vannak különbségek, és ezek a nemek szerinti különbségek időben is

változtak. Míg 1990-ben minden egyes iskolai végzettségi csoportban a férfiaknál magasabb volt az endogám kapcsolatban élők aránya, mint a hasonló iskolai végzettségű nőknél, addig 2011-re ez az összefüggés megfordult, és azt látjuk, hogy iskolai végzettségüktől függetlenül a 30 éves és fiatalabb roma nők magasabb arányban élnek endogám kapcsolatban, mint a roma férfiak.

10. táblázat. Az endogám párok aránya a különböző iskolai végzettségű, roma párok kapcsolatban élő nők és férfiak körében*

Nemzetiség, nem	Iskolai végzettség	1990		2011(1) ^a		2011(2) ^b	
		N	%	N	%	N	%
Roma nők	max. 8 általános	10.522	85,5	6953	85,8	15.689	88,7
	szakmunkás	338	69,5	869	72,4	2139	73,0
	min. érettségi	81	51,9	471	63,7	1295	62,4
	együtt	10.941	84,8	8293	83,1	19.123	85,2
Roma férfiak	max. 8 általános	9482	87,9	6786	83,1	15.179	86,1
	szakmunkás	1151	76,2	1506	70,0	3562	75,2
	min. érettségi	102	62,7	356	56,7	860	62,4
	együtt	10.735	86,4	8648	79,7	19.601	83,1
Nem roma nők	max. 8 általános	136.868	99,1	38.787	97,0	30.051	93,2
	szakmunkás	122.841	99,9	33.736	99,1	32.466	98,1
	min. érettségi	190.382	100,0	123.490	99,8	122.666	99,5
	együtt	450.091	99,7	196.013	99,1	185.183	98,2
Nem roma férfiak	max. 8 általános	98.438	98,8	38.158	97,9	29.765	95,3
	szakmunkás	211.068	99,8	65.056	99,3	63.000	98,3
	min. érettségi	140.791	99,9	92.444	99,9	91.940	99,6
	együtt	450.297	99,6	195.658	99,3	184.705	98,5

* A nők életkora: 16–30 év, férfiak életkora 16 éves és annál idősebb.

^a 2011(1) az első nemzetiségű roma népességet jelöli.

^b 2011(2) az első és második nemzetiségű roma népességet jelöli. Saját számítás.

Forrás: 1990 és 2011. évi népszámlálás.

Ezek a százalékos értékek egyszerű és informatív áttekintést nyújtanak arról, hogy a roma és nem roma nemzetiségű férfiak és nők milyen arányban választanak hasonló vagy különböző nemzetiségű partnert, de azt nem tudják jelezni, hogy milyen erősségű az etnikai endogámia az adott csoport körében. Nem tekinthetünk el attól a sem, hogy az adott nemi és iskolázottsági csoportok létszáma lényegesen eltér 1990 és 2011, illetve a romák és nem romák között. A két

időpont között nagymértékben átalakult a két népesség nemzetiségi, életkori és iskolázottság szerinti összetétele. Ezeknek a tényezőknek a kiküszöbölése érdekében a házassági táblákból szokásos számítások szerint (lásd e tanulmány módszertani fejezetét, valamint Kalmijn, 1998; Bukodi, 2001) *párkapcsolati esélyhányadosokat* számolunk egy-egy nemzetiségen, illetve iskolai végzettségi csoporton (és életkori csoportokon) belül és ezeket hasonlítjuk össze időben. A 11. táblázat B-paneljében bemutatott etnikai esélyhányadosok az egyes iskolai végzettségű csoportokban azt jelzik, hogy míg 1990-ben a szakmunkás végzettségűek csoportján belül volt a legmagasabb az etnikai endogámia, addig 2011-ben a legalább érettségizettek körében. Ez összefügghet az iskolai expanzióval, hiszen ha 1990-ben megemelkedett a szakmunkás végzettségűek száma, akkor az ilyen végzettségű férfiak (mind a romák, mind a nem romák) könnyebben találtak maguknak szintén szakmunkás végzettségű párt, 2011-re megnövekedhetett a legalább érettségizett férfiak és nők száma, azaz a roma (és a nem roma) érettségizett férfiak könnyebben találhattak roma érettségizett társat maguknak. Minden iskolai végzettségi csoportban, de elsősorban a szakmunkás végzettségűeknél csökkent az etnikai endogámia értéke 1990 és 2011 között.

11. táblázat. A nemzetiség szerint endogám párkapcsolatok esélyhányadosa ($\log(OR)$) életkori csoportok és iskolai végzettség szerint

A	1990	2011(1) ^b	2011(2) ^c	B ^a	1990	2011(1) ^b	2011(2) ^c
15–20 évesek	2,5	2,3	2,0	Max. 8 általános	2,6	2,3	2,0
21–30 évesek	2,4	2,8	2,1	Szakmunkás	3,4	2,5	2,2
				Min. érettségi	3,2	3,0	2,6

^a B-panelnél a nők életkora: 16–30 év, a férfiaké 16 év és annál idősebb.

^b 2011(1) az első nemzetiségű roma népességet jelöli.

^c 2011(2) az első és második nemzetiségű roma népességet jelöli. Saját számítás.

Forrás: 1990 és 2011. évi népszámlálás.

ROMA ÉS NEM ROMA VEGYES PÁRKAPCSOLATOK ELTERJEDTSÉGE ÉS AZ AZOKAT VALÓSZÍNŰSÍTŐ TÉNYEZŐK

Az előző fejezetben azon párkapcsolatokat tekintettük át, amelyekben a felek azonos nemzetiségűek voltak. Ebben a részben a vegyes párkapcsolatok és a vegyes párkapcsolatban élők arányát tekintjük át.

2011-ben az összes párkapcsolat 3, míg a roma párkapcsolatok 27,3%-a volt roma – nem roma vegyes párkapcsolat (12. táblázat). A roma férfiak magasabb arányban éltek vegyes párkapcsolatban, mint a roma nők (16,8, illetve 14,8%). Az 1990 és 2011 közötti változást elemezve (és az időbeni összehasonlíthatóság miatt 2011-ben a szűkebb, roma első nemzetiségű népesség körében számolva) az előző fejezetben bemutatottakkal összecsengő eredményeket kaptunk: a vegyes párkapcsolatok aránya az elmúlt 20 évben 25,2-ről 31,3%-ra növekedett. Mind a roma férfiak, mind a roma nők körében növekedett a nem roma nemzetiségű társal élők aránya, de míg a roma nők körében alig 1,6 százalékponttal, addig a roma férfiak körében 6,7 százalékponttal. A roma férfiak körében elsősorban a szakmunkások (24-ről 30%-ra) és érettségizettek (37-ről 43%-ra) körében növekedett ez az arány.¹⁰

12. táblázat. Az etnikailag vegyes párkapcsolatok száma és aránya az összes, illetve a roma párkapcsolatok körében (ahol a nő életkora <= 30 év), és az ilyen párkapcsolatban élő férfiak és nők aránya

	1990	2011(1) ^b	2011(2) ^c
Összes párkapcsolat száma, N	461.737	204.525	204.525
Roma párkapcsolatok ^a száma, N	12.632	10.125	22.573
Roma - nem roma vegyes párkapcsolatok száma, N	3179	3166	6165
Roma-nem roma vegyes párkapcsolatok aránya az összes párkapcsolat körében, %	0,7	1,6	3,0
Roma-nem roma vegyes párkapcsolatok aránya a roma párkapcsolatok körében, %	25,2	31,3	27,3
Roma férfiak, vegyes párkapcsolatban, %	13,5	20,2	16,8
Roma nők, vegyes párkapcsolatban, %	15,2	16,8	14,8
Nem roma férfiak, vegyes párkapcsolatban, %	0,4	0,7	1,5
Nem roma nők, vegyes párkapcsolatban, %	0,3	0,9	1,8

^a Roma párkapcsolat = legalább az egyik fél roma nemzetiségű.

^b 2011(1) az első nemzetiségű roma népességet jelöli.

^c 2011(2) az első és második nemzetiségű roma népességet jelöli. Saját számítás.

Forrás: 1990 és 2011. évi népszámlálás.

Milyen társadalmi tényezők valószínűsítik, hogy egy roma férfi egy nem roma nőt válasszon párjaul, illetve hogy egy nem roma férfi egy roma nővel alakítson ki párkapcsolatot? Ezt ellenőriztük logisztikus regressziós elemzé-

¹⁰ Lásd a 10. táblázat adatait.

sekkel a 1990. és a 2011. évi népszámlálási adatok segítségével. A 12. táblázat „A” paneljében bemutatott regressziós modellel azt vizsgáltuk, hogy milyen tényezők növelik, illetve csökkentik annak az esélyét, hogy egy roma férfi nem roma nővel éljen párkapcsolatban, ahhoz képest, mint ha roma nővel élne. És hasonlóan, a „B” panelben bemutatott regressziós modellel összehasonlítottuk a nem roma és roma férfival párkapcsolatban élő roma nőket. A logisztikus regresszió első modellje tartalmazza a felek demográfiai, párkapcsolati jellemzőit, illetve a népszámláláskori lakóhelyet jellemző területi változókat, a településtípust (város vagy falu), a megyét, illetve a romák településenként súlyozott arányát.¹¹ A második modellben vontuk be a férfi és a nő iskolai végzettségének interakciós hatását, azt feltételezve, hogy ezek együttes hatása is szignifikáns lehet a vegyes párkapcsolat választásának esélyére. A második modell azonban nem javított a modell illeszkedésén, és az interakciós változó hatása sem volt szignifikáns, ami azt jelenti, hogy mind a férfi, mind a nő iskolai végzettségének önálló befolyása van arra, hogy eltérő nemzetiségű füllel él-e párkapcsolatban vagy nem. Így a végső elemzésben elhagytuk az interakciós hatásokat, és csak a főhatásokat elemeztük (12. táblázat).

Roma férfi és nem roma nő párkapcsolata

1990-ben egy roma férfi nagyobb eséllyel élt nem roma nővel, ha szakmunkás végzettségű volt, ha a párjának is legalább szakmunkás végzettsége volt, ha élettársi kapcsolatban éltek, városban, Baranya, Békés, Csongrád, Tolna vagy Vas megyében, és ha lakóhelyükön a romák településen belüli koncentrálttsága alacsony volt. 2011-ben ugyanezeket az összefüggéseket mértük: nagyobb esélye volt egy roma férfinak a vegyes párkapcsolatra, ha idősebb volt, ha legalább szakmunkás végzettségű volt, ha a párja is legalább szakmunkás végzettségű, illetve ha a lakhelyük Baranya, Békés, Hajdú-Bihar, Pest, Somogy, Tolna, Vas, Veszprém megyében található, és ha lakóhelyükön a romák koncentrálttsága alacsony volt. A párkapcsolat típusa és a lakóhely település típusa nem volt szig-

¹¹ Pontosabban a számlálókörzetek *súlyozott roma számarányát számoltuk ki településenként* úgy, hogy minden egyes számlálókörzeten belül az ott élő romák lélekszámát szoroztuk a számlálókörzeten belüli százalékaránnyal, majd a szorzatok összegét egy településen belül elosztottuk a település lélekszámával (Szilágyi, 2002; Kiss, 2016). A számlálókörzet nem a legideálisabb területi egység, ennél sokkal pontosabb becslést adna a lakótömbönkénti összegzés, de mivel a számlálókörzet volt az a legkisebb területi egység, amely mind az 1990-es, mind a 2011-es adatbázisban elérhető, így ezt használtuk. Ez a *súlyozott települési arány* változó tulajdonképpen a romák településen belüli (számlálókörzetenkénti) területi koncentrációját tartja kontroll alatt.

nifikáns ebben az összefüggésben. 1990 és 2011 között a férfi életkori, illetve a romák területi koncentráltóságának a hatása erősödött. Csökkent azonban mind a nők, mind a férfiak iskolai végzettségének a hatása, és ahogy jeleztük, teljesen eltűnt a párkapcsolat típusának (házasság vagy élettársi kapcsolat) és a lakóhely településtípusának (város vagy község, falu) hatása. Míg 1990-ben a szakmunkás végzettségű roma férfiak körében a vegyes párkapcsolat esélye 1,8-szeres volt az alapfokú végzettségűekhez képest, addig 2011-ben 1,5-szeres. A roma férfiak nem roma partnerei körében (azaz a nem roma szakmunkás nők körében) az esélyhányados értéke 4,3-ról 1,9-re csökkent 1990 és 2011 között. A területi hatások számunkra nem egyértelműek, még úgy sem, hogy kontroll alatt tartottuk a romák területi koncentrációját és a lakóhelyük településtípusát. Vannak olyan megyék, ahol Budapesthez képest (Budapesten a roma és nem roma vegyes párkapcsolatok aránya 38,6% volt 1990-ben és 53,1% 2011-ben)¹² következetesen nagyobb az esélye a roma férfi és nem roma nő párkapcsolatának: Baranya, Csongrád és Vas megyében, míg konzekvensen kisebb az esélye az ilyen párkapcsolatnak Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (továbbá Szabolcs-Szatmár-Beregben 2011-ben). Valószínű, hogy jobban értelmezhető összefüggéseket kapnánk, ha kistérségi/járási szintű adatokon végeznénk az elemzéseket, mert a megyei szintű adatok sok eltérő összefüggést fedhetnek el.

A Nagelkerke-mutatóval mért illeszkedés „jósága” 17,4 és 17,3% 1990-ben és 2011-ben, a helyesen besorolt esetek aránya pedig rendre 10,2 és 16,8%. Ezek a nem túl magas illeszkedési mutatók jól jelzik: elsősorban nem az általunk vizsgált tényezők befolyásolják azt, hogy egy roma férfi párkapcsolatba lép-e egy nem roma nővel, mivel sok más olyan egyéni és strukturális szempont jöhet még számításba, amiket ezekkel a modellekkel nem tudtunk lefedni.

Roma nő és nem roma férfi párkapcsolata

A roma nők vegyes párkapcsolatát valószínűsítő tényezők nem térnek el lényegesen azoktól, amelyek a roma férfiak vegyes párkapcsolatát valószínűsítik, 1990-ben nagyobb valószínűséggel élt egy roma nő nem roma férfival, ha a férfi idősebb és legalább szakmunkás végzettségű volt, és ha a roma nő is legalább szakmunkás végzettséggel rendelkezett, ha élettársi kapcsolatban éltek, illetve ha a lakóhelyük Baranya, Somogy, Tolna, Vas, Veszprém, Békés, Hajdú-Bihar és Pest megyében található, és ha a romák területi koncentráltósága alacsony volt.

---

¹² 1990: átlag 0,39, szórás 0,49, n=752; 2011: átlag 0,53, szórás 0,50, n=525.

2011-ben ehhez hasonlóan a roma nő nagyobb valószínűséggel élt nem roma férfival, ha az idősebb és képzettebb (legalább szakmunkás végzettsége) volt, ha a roma nő is legalább szakmunkás végzettséggel rendelkezett, és ha a romák településen belüli koncentrátsága alacsony volt. 1990 és 2011 között csökkent a férfiéletkor szerepe. 1990-ben, nemzetiségüktől függetlenül a 20 évnél fiatalabb nők nagyobb eséllyel éltek vegyes párkapcsolatban, mint a 21–30 évesek. Minél magasabb a felek iskolai végzettsége, annál nagyobb a valószínűsége, hogy egy roma nő vegyes párkapcsolatban éljen. 1990 és 2011 között csökkent az iskolai végzettség szerepe itt is; 2011-re eltűnt a párkapcsolat és a lakóhely településtípusának hatása is, ezek a tényezők már nem játszottak szerepet abban, hogy egy roma nő egy nem roma férfit válasszon társául. 1990-ben még számított a párkapcsolat típusa: az élettársi kapcsolatban élő roma nők között 1,2-szer, a roma férfiak körében pedig 1,3-szer nagyobb eséllyel találunk vegyes párokat, mint a házasságban élők között. Elképzelhető, hogy a roma–nem roma vegyes párok azért is preferálták még az 1990-es években az élettársi kapcsolatot a házassággal szemben, mert a házasságkötés egy olyan családi esemény volt, amelyre az egész rokonság, szomszédság hivatalos volt, és lehetett attól tartani, hogy feszültségeket kelthet a két család és a tágabb rokonság találkozása. Továbbá ezek a párok a párkapcsolati életútjuknak még az elején is lehettek, és ha élettársi kapcsolatba is léptek egy eltérő nemzetiségű féllal, az még a házasságra lépés előtt felbomolhatott.

Összehasonlítva a kétféle vegyes párkapcsolatban a felek nemzetiségét, iskolai végzettségét és ezek hatását a vegyes kapcsolat kialakításának esélyére, úgy tűnik, hogy a *nem roma félnek*, legyen az nő (A-panel) vagy férfi (B-panel) az iskolai végzettsége erőteljesebb hatással van erre a választásra. A megyei/területi hatás láthatóan különbözik nemcsak a vegyes házasság típusa szerint (azaz a kisebbségi fél neme szerint), hanem a két vizsgált népszámlálási évben is. Ezek az eltérések összefügghetnek azzal, hogy megváltozott az egyes megyékben a különböző típusú roma vegyes párkapcsolatok aránya, illetve Budapesten, a referenciakategóriában 1990 és 2011 között lényegesen megemelkedett, 16,8-ról 28,8%-ra a roma nők vegyes házasságának az aránya az összes roma párkapcsolaton belül. A roma nők vegyes párkapcsolatát magyarázó modellek „illeszkedése” is alacsonyabb, mint a roma férfiak párkapcsolatát vizsgáló modellek esetében, azaz az ilyen típusú párkapcsolatoknál még nagyobb hangsúlyja lehet más, itt nem elemzett tényezőknek, amelyek szintén összefügghetnek a roma nők lakóhelyének területi elhelyezkedésével.

13. táblázat. Az etnikailag vegyes párkapcsolatot valószínűsítő tényezők, a logisztikus regressziós modellek eredményei, $\exp(B)$

	A) Roma férfi és nem roma nő		B) Roma nő és nem roma férfi	
	1990	2011(1) ^a	1990	2011(1) ^a
Férfi életkora (ref.: 13–20 év)				
21–30 év	0,847*	0,896	1,126	1,194
31–40 év	0,863	1,066	1,616***	1,583**
41 éves és annál idősebb	1,225	1,561**	4,255***	2,399***
Nő életkora (ref.: 13–20 év)				
21–30 év	0,670***	0,920	0,772***	1,060
Férfi iskolai végzettsége (ref.: legfeljebb 8 általános)				
Szaktunokásképző	1,755***	1,484***	2,927***	2,318***
Legalább érettségi	1,348	1,753***	5,636***	2,814***
Nő iskolai végzettsége (ref.: legfeljebb 8 általános)				
Szaktunokásképző	4,298***	1,932***	1,650***	1,513***
Legalább érettségi	14,435***	3,356***	2,708***	1,728***
Párkapcsolati típus (ref.: házasság)				
Élettársi kapcsolat	1,288***	1,106	1,202**	1,030
Lakóhely településtípusa (ref.: község, falu)				
Város	1,156**	1,025	1,004	1,007
Romák súlyozott település aránya	0,070***	0,118***	0,162***	0,149***
Megye (ref.: Budapest)				
Baranya	1,533**	1,874**	2,875***	1,345
Bács-Kiskun	0,924	0,983	1,397*	0,609**
Békés	1,749**	1,033	1,544**	0,690*
Borsod-Abaúj-Zemplén	0,690**	0,737**	0,864	0,458***
Csongrád	1,677**	1,743**	1,476*	0,987
Fejér	0,952	2,004**	1,162	0,991
Győr-Moson-Sopron	0,860	1,829**	1,154	0,809
Hajdú-Bihar	1,124	1,042	1,492**	0,614**
Heves	0,906	0,872	0,887	0,481***

Megjegyzés: *** $p=0,000$; ** $p=0,05$; * $p=0,10$.

Forrás: 1990 és 2011. évi népszámlálás.

A 2011(1) az első nemzetiségű roma népességet jelöli. Saját számítás.

13. táblázat. Az etnikailag vegyes párkapcsolatot valószínűsítő tényezők, a logisztikus regressziós modellek eredményei, $\exp(B)$, 1990, 2011 (folytatás)

	A) Roma férfi és nem roma nő		B) Roma nő és nem roma férfi	
	1990	2011(1) ^a	1990	2011(1) ^a
Komárom-Esztergom	1,233	2,087**	1,267	1,208
Nógrád	1,179	1,450**	1,126	0,924
Pest	1,241	1,234	1,493**	0,801
Somogy	0,886	1,505**	1,549**	1,040
Szabolcs-Szatmár-Bereg	1,059	0,663**	1,219	0,436***
Jász-Nagykun-Szolnok	0,927	0,816	1,283	0,508***
Tolna	1,679**	1,104	,762**	0,906
Vas	1,794*	4,348***	2,256**	1,492
Veszprém	1,163	1,564*	2,376***	1,087
Zala	1,069	1,636**	1,425*	0,854
Konstans	0,345	0,359	0,176	0,281
Nagelkerke R ²	0,174	0,173	0,146	0,171
Helyesen besorolt esetek aránya	10,2%	16,8%	8,5%	12,7%

Megjegyzés: *** p=0,000; **p=0,05, *p=0,10.

Forrás: 1990 és 2011. évi népszámlálás.

A 2011(1) az első nemzetiségű roma népességet jelöli. Saját számítás.

ETNIKAI REPRODUKCIÓ A ROMA NŐK KÖRÉBEN

A 14. táblázatban összefoglaltuk a családban élő, 5 éves és annál fiatalabb gyermekek megoszlását szülei valós párkapcsolati helyzete és nemzetisége szerint.¹³ 2011-ben a roma endogám párkapcsolatokban élő gyermekek 98,5%-át vallották romának a szülei. A nem roma párok körében a gyermekek 0,2%-át roma nemzetiségűnek jelölték a szülei. Ha az időbeni összehasonlítás miatt csak azokat a roma szülőket és gyermekeiket tekintjük, akik 2011-ben az első nemzetiségüket jelölték meg romaként, akkor ez az arány 96,2-ről 91,5%-ra csökkent 1990 és 2011 között.

¹³ Az összes 5 éves és annál fiatalabb gyermek száma a népszámlálási adatbázisok szerint 1990-ben 675.932, míg 2011-ben 575.388 fő volt (Népszámlálás, 1990, 2011, saját számítás). A 14. táblázatban csak az ismert nemzetiségű szülők gyermekeinek megoszlása látható.

14. táblázat. Az 5 éves vagy annál fiatalabb roma és nem roma gyermekek megoszlása a szülők nemzetisége* és valós párkapcsolati helyzete szerint

Gyermekek nemzetisége	Roma anya és roma apa	Vegyes párkapcsolat			Egyedülálló anya		Nem roma párok	Együtt
		együtt	roma anya	roma apa	roma	nem roma		
1990								
Roma	96,2%	39,2%	46,4%	31,1%	90,0%	0,2%	0,0%	2,9%
Nem roma	3,8%	60,8%	53,6%	68,9%	10,0%	99,8%	100,0%	97,1%
N	14.973	3873	2057	1816	3913	81.189	571.984	675.932
2011(1)^a								
Roma	91,5%	27,8%	36,6%	20,7%	79,5%	0,3%	0,1%	3,2%
Nem roma	8,1%	67,4%	57,9%	75,1%	16,0%	93,9%	96,4%	93,0%
Nincs válasz	0,4%	4,8%	5,5%	4,2%	4,5%	5,9%	3,5%	3,8%
N	12.339	4958	2212	2746	2606	58.084	395.217	473.255
2011(2)^b								
Roma	98,5%	38,4%	45,2%	32,7%	84,7%	0,6%	0,2%	8,0%
Nem roma	1,2%	57,0%	49,9%	63,0%	11,4%	93,4%	96,2%	88,3%
Nincs válasz	0,3%	4,6%	4,9%	4,3%	3,9%	6,0%	3,7%	3,8%
N	28.759	9105	4167	4938	5991	54.699	374.701	473.255
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)

*Csak az ismert nemzetiségű szülők körében.

^a 2011(1) az első nemzetiségű roma szülőt és gyermeket jelöli.

^b 2011(2) az első és második nemzetiségű roma szülőt és gyermeket jelöli. Saját számítás.

Forrás: 1990 és 2011. évi népszámlálás.

A 14. táblázat 3., 4. és 5. oszlopai tartalmazzák a roma és nem roma vegyes párkapcsolatokban élő szülők 5 éves és annál fiatalabb gyermekei megoszlását a gyermekek (roma és nem roma) nemzetisége szerint. 2011-ben az ilyen párkapcsolatokban a gyermekek többségét, 57%-át nem romának identifikálták a szülők, és csak 38,4%-ukat vallották romának (3. oszlop). A roma első nemzetiségű gyermekek aránya pedig lényegesen 39,2-ről 27,8%-ra csökkent 1990 és 2011 között. Ezen első nemzetiségű roma gyermekek körülbelül fele olyan, akiknek csak egy nemzetiséget (501 fő; 52,7%), a többieknél a második pozícióban más nemzetiséget is megjelöltek a szülők.¹⁴

¹⁴ Azaz 2011-ben az összes, vegyes párkapcsolatban élő 5 éves vagy annál fiatalabb gyermek (n=9105) 5,5%-a egy nemzetiségű roma, 32,8%-a vegyes nemzetiségű, 57%-a nem roma nemzetiségű. A nem roma nemzetiségű gyermekek is lehetnek többes identitásúak, például magyar és szlovák, de a lényeg, hogy se az első, se a második helyen nem említették a roma nemzetiséget.

A 14. táblázat adataiból több összefüggés is levezethető. Először is nézzük a szülők neme szerinti különbségeket. Ha az anya roma nemzetiségű, akkor a gyermekek nagyobb arányban lesznek roma nemzetiségűek, mint amikor az apa roma: 1990-ben a roma anyák gyermekeinek 46,4, míg a roma apák gyermekeinek csak a 31,1%-a lett romaként identifikálva; 2011-ben a 36,6, és 20,7%-a (illetve 45,2 és 32,7%-a, ha a roma első és második nemzetiséggel számolunk). Az anya meghatározó szerepe a nem romáknál is egyértelmű, mert a gyermekek körében is magasabb a nem roma gyermekek aránya, mint a nem roma apák gyermekeinél. 1990-ben a nem roma anyák a gyermekek 68,9, míg a nem roma apák a gyermekek 53,6%-át vallották nem romának. 2011-ben ezek az arányok rendre 75,1 és 57,9% voltak. Tehát a gyermek nemzetiségének választásánál az anya nemzetisége a meghatározóbb.¹⁵ A roma és nem roma vegyes párkapcsolatokban az e táblázat adatai alapján kiszámolt roma etnikai reprodukciós arányszámok értéke 84,5% 1990-ben és 73,2% 2011-ben (illetve 84,1% 2011-ben, ha a kiterjesztett roma definícióval dolgozunk).¹⁶

Az is érdekes kérdés, hogy a szülők választása összefügg-e az iskolai végzettségükkel: hogyan döntenek a *magasabb iskolai végzettségű* roma anyák és apák, amikor gyermekeik nemzetiségét meghatározzák, az asszimilációs hipotézist követve inkább nem romának, vagy a tudatossági/versengési hipotézist követve inkább romának vallják őket? Ezt a 2011-es adatokon néztük meg a kiterjesztett roma definícióval dolgozva. A 14. táblázatból azt a következtetést vontuk le, hogy ha a vegyes párkapcsolatban az anya a roma nemzetiségű fél, akkor a gyermek is nagyobb valószínűséggel lesz az, de az 1. ábra adatai azt jelzik, hogy a roma nemzetiségűnek vallott gyermekek aránya függ a szülők nemének, nemzetiségének és iskolai végzettségének kombinációjától. Minél magasabb a roma fél iskolai végzettsége, annál kisebb valószínűséggel regisztrálja a gyermekét romának. Például, míg a legfeljebb alacsonyfokú (8 általános iskola) végzettséggel rendelkező roma anyák a gyermekek 49,5, addig a legalább érettségizettek a gyermekek 31,5%-át regisztrálták romának. Az alacsonyfokú végzettségű roma apák gyermekeinek 36,5, míg a legalább érettségizett roma apák gyermekeinek 19,2%-a lesz roma nemzetiségű.

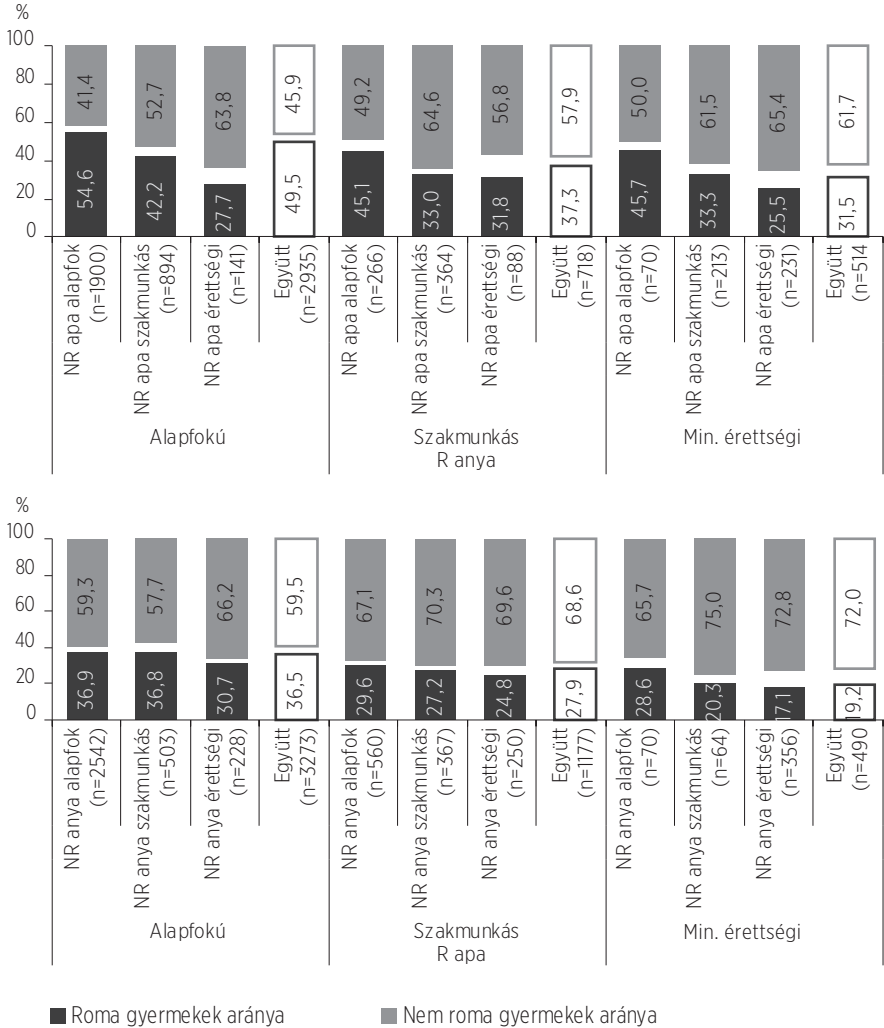
Azaz a vegyes párkapcsolatokban élő, magas iskolai végzettségű roma anyák és apák az asszimilációs hipotézisnek megfelelően nem romának vallják gyermekeiket. Azoknak a képzett (legalább érettségizett) roma férfiaknak volt legmagya-

¹⁵ Ez az összefüggés még erőteljesebb, ha csak azokat az anyákat és apákat nézzük, akik csak roma (egyetlen) identitásúak: a csak roma anyák gyermekeinek 29,6%-a csak roma, a csak roma apák gyermekeinek pedig 16,6%-a csak roma.

¹⁶ Lásd a (8) képletet.

sabb arányban nem roma gyermekük, akiknek nem roma párjuk náluk alacsonyabb (szakmunkás) iskolai végzettséggel rendelkezett, hasonlóan az Egyesült Államokban élő fekete férfi/fehér nő vegyes párkapcsolatokhoz.

1. ábra: Az 5 éves vagy annál fiatalabb roma (R)* és nem roma (NR) gyermekek megoszlása a szülők nemzetisége és iskolai végzettsége szerint, 2011

Forrás: Népszámlálás 2011.

Megjegyzés: * Roma nemzetiségű az, aki első vagy második helyen vallotta magát vagy gyermekét romának. Saját számítás.

Végül egy utolsó lépésben azt is megnéztük, hogy milyen gyermeki, szülői és környezeti tényezők állnak kapcsolatban azzal, hogy egy vegyes párkapcsolatban élő szülői pár gyermekét *nem roma nemzetiségűnek* regisztrálja: azaz az etnikailag vegyes párkapcsolatokban mikor történik a kisebbség részéről etnikai veszteség. A logisztikus regressziós elemzés függő változója a gyermek nemzetisége: 1: ha nem roma; 0: ha roma.¹⁷ A magyarázó változók közé soroltuk mind a gyermek fő demográfiai jellemzőit (nem, életkor), mind a szülőkéit: nemzetiség, korcsoport, iskolai végzettség, párkapcsolati helyzet, illetve annak a lakókörnyezetnek a területi jellemzőit, ahol a család a népszámlálás idején élt (ami nem feltétlenül azonos azzal a területtel, ahol a gyermekek születtek; de az identitás-választás nem születéskor, hanem a kérdezés időpontjában történt, azaz a népszámláláskori lakóhelyen). Ezt az elemzést a 2011. évi népszámlálás adatain végeztük el, és azokat a gyermekeket tekintettük romának, akiknek akár első, akár második nemzetiségük roma volt, és azokat nem romának, akiknek egyik nemzetiségük sem volt roma.

Az egyre bővülő regressziós modellek Nagelkerke-mutatóval mért „magyarázó ereje” nem túl magas, de szignifikáns: a legtöbb változót tartalmazó modell esetében 10,2%; a modellek pedig az esetek 60%-át helyesen sorolják be a regressziós becslések során. Interakciós hatásokat is ellenőriztünk, mind a szülők nemzetisége és iskolai végzettsége, mind a két szülő iskolai végzettsége között, de se a modell magyarázóerejét nem növelték ezek az interakciós hatások, se szignifikáns összefüggésben nem voltak a magyarázott változóval, így végső elemzéseinkben elhagytuk ezeket. Most nézzük az eredményeket (15. táblázat).

A szülők a gyermekeik nemétől és életkorától függetlenül nevezték őket romának vagy nem romának a census idején. A szülők nemzetisége már szignifikánsan összefügg a gyermek identitásának megjelölésével: a vegyes nemzetiségű anyák 62%-kal nagyobb valószínűséggel nevezték gyermekeiket nem romának, mint a csak roma nemzetiségű anyák, a nem roma anyák pedig 2,5-szer nagyobb eséllyel. A vegyes nemzetiségű apák pedig 16%-kal nagyobb valószínűséggel nevezték gyermekeiket nem romának, mint a csak roma nemzetiségűek. A modellek bővítése során az anya nemzetiségének hatása mindvégig megmarad, az apáé csökken, és a legvégső modellben már nem is bizonyul szignifikáns erőjűnek. A szülők itt vizsgált demográfiai jellemzői közül az életkori csoportnak nem, inkább az iskolai végzettségnek volt hatása a választásra. A roma vegyes párkapcsolatokban

¹⁷ Az elemzéseket lefuttattuk az összes, vegyes párkapcsolatban élő 5 éves vagy annál fiatalabb gyermekek esetében, illetve úgy is, hogy random módon családonként kiválasztottunk egy-egy gyereket (hiszen az egy családban élő összes 5 éves és fiatalabb gyermek ugyanazon a szülőpárhoz tartozik), de az eredmények és az összefüggések nem változtak. Eredményeinket ellenőriztünk úgy is, hogy először az apa, majd utána az anya nemzetiségét vontuk be; illetve úgy is, hogy változtattuk a referenciakategóriákat: a következtetéseink akkor sem változtak.

élő, legalább érettségizett nők (nemzetiségtől függetlenül) 30,3%-kal, míg a szakmunkás végzettségűek 16,6%-kal nagyobb valószínűséggel nevezték gyermeküket nem romának, mint az alapfokú végzettségűek. A férfiak esetében ugyanezek az értékek még magasabbak: az érettségizett férfiak 2,21-szor nagyobb eséllyel, a szakmunkások pedig 1,59-szor nagyobb eséllyel tettek ugyanígy.

Az, hogy a felek házasságban vagy élettársi kapcsolatban éltek együtt, nem befolyásolta választásukat, a bevont területi változók azonban igen. Minél koncentráltabban élnek a szülők lakóhelyén a romák, annál kisebb eséllyel nevezték gyermeküket nem romának. Illetve, akkor is kisebb eséllyel tették ezt, ha községekben, falvakon éltek, és nem városban. A legtöbb megyében szignifikánsan magasabb valószínűséggel tartották gyermeküket nem romának, mint romának a vegyes párcapcsolatban élő szülők. Budapesthez képest legnagyobb eséllyel tették ezt Zala (2,056), Vas (2,017) és Somogy (1,936) megyében.

15. táblázat. A nem roma nemzetiségű gyermek regisztrálását valószínűsítő tényezők, logisztikus regresszió, exp(B), 2011

2011(2) ^a	Nem roma gyermekek aránya, %	Model1	Model2	Model 3	Model4	Model5
Gyermek neme (ref.: fiú)	56,5					
Lány	57,5	1,040	1,038	1,039	1,023	1,025
Gyermek életkora (0–5 év)		1,009	1,009	1,009	1,013	1,015
Anya nemzetisége (ref.: csak roma)	39,3					
Anya vegyes nemzetiségű	53,0		1,619***	1,619***	1,539***	1,406***
Anya nem roma	62,9		2,532***	2,252***	2,306***	2,263***
Apa nemzetisége (ref.: csak roma)	58,7					
Apa vegyes nemzetiségű	64,1			1,163**	1,138*	1,079
Férfi életkora (ref.: 13–20 év)	60,2					
21–39 év	58,5				0,888	0,859
40–59 év	50,9				0,773	0,726*
Nő életkora (ref.: 13–20 év)	56,4					
21–39 év	58,1				0,917	0,892
40–59 év	47,7				0,750*	0,735**
Férfi iskolai végzettsége (ref.: legfeljebb 8 általános)	52,6					
Szakmunkásképző	62,1				1,591***	1,471***
Legalább érettségi	67,9				2,217***	2,064***

Megjegyzés: ***p=0,000; **p=0,05, *p=0,10.

^a A 2011(2) az első és második nemzetiségű roma népességet jelöli. Saját számítás.

Forrás: Népszámlálás 2011.

15. táblázat. A nem roma nemzetiségű gyermek regisztrálását valószínűsítő tényezők, a logisztikus regressziós modellek eredményei, exp(B), 1990, 2011 (folytatás)

2011(2) ^a	Nem roma gyermekek aránya, %	Mode1	Model2	Model 3	Mode4	Model5
Nő iskolai végzettsége (ref.: legfeljebb 8 általános)	53,6					
Szaktanácsképző	61,3				1,166**	1,100
Legalább érettségi	66,8				1,309***	1,229**
Párkapcsolati típus (ref.: házasság)	59,8					
Élettársi kapcsolat	60,5				1,043	1,042
Lakóhely településtípusa (ref.: város)	58,6					
Község, falu	55,4					0,850***
Romák súlyozott település aránya						0,162***
Megye (ref.: Budapest)	60,6					
Baranya	61,7					1,646***
Bács-Kiskun	57,3					1,130
Békés	52,7					1,000
Borsod-Abaúj-Zemplén	48,0					1,234*
Csongrád	67,9					1,641**
Fejér	62,9					1,714**
Győr-Moson-Sopron	61,5					1,217
Hajdú-Bihar	49,7					1,104
Heves	50,0					1,405**
Komárom-Esztergom	62,1					1,382*
Nógrád	57,1					1,517**
Pest	54,8					0,998
Somogy	64,1					1,936***
Szabolcs-Szatmár-Bereg	54,0					1,442**
Jász-Nagykun-Szolnok	57,3					1,470**
Tolna	62,4					1,407**
Vas	69,1					2,017**
Veszprém	61,7					1,321*
Zala	68,9					2,056***
Konstans		1,376***	0,707***	0,705**	0,706*	1,040
Nagelkerke R ²		0,0%	3,0%	3,1%	6,7%	10,2%
Helyesen besorolt esetek aránya, %		59,9%	61,2%	61,2%	62,9%	64,6%

Megjegyzés: ***p=0,000; **p=0,05, *p=0,10.

^a A 2011(2) az első és második nemzetiségű roma népességet jelöli. Saját számítás.

Forrás: Népszámlálás 2011.

A szakirodalom a vegyes párkapcsolatokon belül elemzi, hogy mikor lesz kisebbségi a gyermek és mikor nem, hiszen mind az anya, mind az apa nemzetisége (és egyéb individuális jellemzői) fontos a választásnál. Ugyanakkor, ha a romák etnikai reprodukcióját szeretnénk megbecsülni – hiszen leginkább ez lehet az az asszimilációs mutató, amelyet a roma népesség előreszámításához fel lehet használni –, akkor a fókusz azon van, hogy mennyiben tér el egymástól a biológiai és etnikai reprodukció: azaz a roma nemzetiségű anyáknak milyen arányban születik roma és nem roma gyermeke, illetve a nem roma nőknek milyen arányban születik roma gyermeke.

1990-ben összesen 543.279 olyan család volt, amelyben élt egy anya 5 éves vagy annál fiatalabb gyermekkel (párkapcsolatban vagy egyszülősként, *16A. táblázat*), 2011-ben pedig ezen családok száma 447.485 volt (*16B. táblázat* és *M1. táblázat*). Ez egyben az anyák számát is jelöli, hiszen egy családban egy anya él. Ezekben a családokban a roma nemzetiségű nők száma 1990-ben 13.675, 2011-ben 11.517 volt (*M1. táblázat*). Az ilyen családokban élő, 5 éves vagy annál fiatalabb gyermekek száma pedig összesen 675.932 volt 1990-ben és 561.835 2011-ben. Mivel 2011-ben viszonylag magas volt a nem válaszok száma, így 95,8 ezer gyermeknek nem ismerjük a nemzetiségét, az etnikai reprodukciós arányszám kiszámolásához először az ismeretlen nemzetiségű gyermekek arányát visszaarányosítjuk az ismert nemzetiségű gyermekek aránya szerint roma első, vagy roma második nemzetiségű gyermeknek, illetve nem romának, külön-külön, az anya nemzetisége szerint. Majd az ismeretlen nemzetiségű anyák számát, hasonlóan az előbbiekhöz, visszaarányosítjuk az ismert nemzetiségű anyák és gyermekeik megoszlása szerint (*a lépések bemutatását lásd részletesen az M1. táblázat mellékletben*). Ezekkel a már imputált gyermeklétszám értékekkel számolva a roma nemzetiségű gyermekek száma 19.820 volt 1990-ben, és 17.149-et tett ki 2011-ben (ha a bővített roma definíciót nézzük, akkor az ilyen korú roma gyermekek száma 43.156). A roma nők etnikai reprodukciója tehát 1990-ben 94,6% ($ER = (18881 + 939) / 20943$), míg 2011-ben 89,5% ($ER = (15975 + 441 + 733) / 19165$).

Mivel meggyőző szakirodalmi érvek szólnak arról, hogy a roma-magyar kettős identitás fogalom jól leírja a hazai folyamatokat, az empirikus kutatók pedig azt bizonyítják, hogy a többes identitás megnevezésének lehetősége ma Magyarországon sok esetben közelebb visz a társadalmi valóság leírásához (Bindorffer, 2007; idézi Kapitány, 2015), az etnikai reprodukciós arányszámot megbecsültük azon roma nők és gyermekek esetében is, akik roma nemzetiségüket első vagy második helyen említették. Ez az érték 98,3% ($ER = (15975 + 441 + 733 + 2012 + 21706 + 2289) / (19165 + 24719)$). Ezen arányszám szerint a romák körében 2011-ben a biológiai és az etnikai reprodukció közel azonos volt.

16. táblázat. A családban együtt élő anyák és 5 éves vagy annál fiatalabb gyermekeik megoszlása nemzetiség* szerint

A) 1990 nemzetisége	Anya nemzetisége			Együtt
	roma	nem roma		
Családok/anyák száma	13.675	529.604		543.279
Roma gyermekek száma	18.881	939		19.820
Nem roma gyermekek száma	2062	654.050		656.112
Összes gyermek	20.943	654.989		675.932

B) 2011 (imputált)	Anya nemzetisége			Együtt
	roma (1)	roma (2)	nem roma	
Családok/anyák száma	13.482	17.207	416.796	447.485
Roma (1) gyermekek száma	15.975	441	733	17.149
Roma (2) gyermekek száma	2012	21.706	2289	26.007
Nem roma gyermekek száma	1178	2572	514.929	518.679
Összes gyermek	19.165	24.719	517.951	561.835

*Függetlenül attól, hogy az apa nemzetisége ismert vagy nem, illetve attól, hogy anya párkapcsolatban él-e vagy egyszülős. Sötét szürke háttér: az etnikai nyereséget jelölik, míg a világos szürke háttérrel a fekete számok az etnikai veszteséget. A roma(1) az első nemzetiségű roma népességet, míg a roma(2) az első és második nemzetiségű roma népességet jelöli.

Forrás: 1990 és 2011. évi népszámlálás. Saját számítás.

ÖSSZEFOGLALÓ KÖVETKEZTETÉSEK

A 2011. évi magyarországi népszámlálás idején a házassági és élettársi kapcsolatok száma 1.842 ezer volt összesen. Közülük 204 ezer párkapcsolatban volt a nő 30 éves vagy annál fiatalabb, feltételezhetően az első együttélő párkapcsolatában élt. A 204 ezer párkapcsolat közül minden tizedik olyan, amelyben legalább az egyik fél roma (11%), és 3%-uk olyan, ahol roma és nem roma fél él együtt, azaz etnikailag vegyes a párkapcsolat. Csak a roma párkapcsolatokon belül maradván (amelyekben legalább az egyik fél roma) mondhatjuk, hogy ezen párkapcsolatok többsége, háromnegyede olyan párkapcsolat, amelyben mindkét fél romának vallotta magát (73%), míg egy negyede olyan, amelyben vagy a nő, vagy a férfi vallotta csak romának magát (27%). Ezen etnikailag vegyes párkapcsolatok időbeni alakulását egy szűkebb populáción tudjuk csak mérni: azon férfiak és nők körében, akik az első

nemzetiségüket tartották romának (vagy nem romának). Ezen a szűkített populáció körében állítjuk azt, hogy a roma és nem roma vegyes párcapcsolatok aránya növekedett 1990 és 2011 között: 25%-ról 31%-ra. A párcapcsolati (etnikai) endogámia mérésére megbízhatóan használható esélyhányados is egyértelmű csökkenést jelzett 1990 és 2011 között: 3,2-ről 2,7-re csökkent az esélyhányados (logaritmikus) értéke. Számításaink azt is jelezték, hogy a fiatalabbak és a magasabb iskolai végzettségűek körében csökken az etnikai endogámia értéke ebben az időszakban. A többváltozós regressziós elemzések pedig azt jelezték, hogy magasabb az esélye a roma és nem roma vegyes párcapcsolat kialakításának, ha nemtől és nemzetiségtől függetlenül a férfiak idősebbek, ha a felek magasabb iskolai végzettségűek és ha élettársi kapcsolatban élnek; és annál kisebb ennek az esélye, minél nagyobb a roma népesség településen belüli koncentrátsága.

Ezen adatok alapján azt gondoljuk, hogy az elmúlt 20 évben nőtt a roma és nem roma népesség egymás iránti nyitottsága, hiszen az első nemzetiség alapján legerősebb etnikai identitású csoportok között növekedett az etnikailag vegyes párcapcsolatban élők aránya. Az elméleti előfeltevésekkel összecseng, hogy a kis létszámú, magasabb iskolai végzettségűek körében magasabb a roma és nem roma vegyes párcapcsolatban élők aránya. Éppen a magasabb iskolai végzettségűekre jellemző a nagyobb földrajzi és társadalmi mobilitás, az, hogy öntudatosabbak és kevésbé függenek a családjuk vagy közösségük normatív elvárásaitól. Szintén ők azok, akik hosszabb ideig tanulva, magasabb iskolai végzettséget szerevezve, kapcsolatba kerülhetnek nem roma társakkal. Az is összecseng az elméleti előfeltevésekkel, hogy ott alacsonyabb a roma és nem roma vegyes párcapcsolatban élők aránya, ahol magas a roma népesség koncentrációja, és így kevesebb az esélye annak, hogy a közvetlen környezetükben nem roma társat találjanak maguknak.

De mi történik az ilyen párcapcsolatokban született gyermekekkel, milyen etnikai identitásban nevelik szüleik vagy legalábbis milyen nemzetiségűnek vallják gyermeküket a népszámlálások során? A roma és nem roma vegyes párcapcsolatokban a gyermekek nemzetisége az anya, és nem az apa nemzetiségét követi: míg a roma anyák gyermekeinek 45, addig a roma apák gyermekeinek 33%-áról vallották a szülők, hogy roma nemzetiségű. Ezek az arányok természetesen módosulnak a szülők nemzetiségi és iskolai végzettségi kombinációi szerint (a szülők életkori csoportja nem játszott ebben szerepet). Minél magasabb volt a roma szülők iskolai végzettsége, annál kisebb valószínűséggel vallották gyermeküket roma nemzetiségűnek: míg a legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők roma anyák gyermekeik 49,5, a legalább érettségizettek

a gyermekeik 31,5%-át vallották romának. Az alapfokú végzettségű roma apák gyermekeinek 36,5, a legalább érettségizettek gyermekeinek 19,2%-a lesz roma nemzetiségű. Ezen összefüggések alapján hajlunk arra a következtetésre, hogy a roma és nem roma párkapcsolatban élő szülők a gyermekük etnikai identifikációjánál nem a tudatossági/versengési, hanem az asszimilációs hipotézis alapján döntenek. A már viszonylag magasabb iskolai végzettséget elérő roma szülők a gyermekeik többségét nem roma nemzetiségűnek, vagy legalább roma-magyar vegyes nemzetiségűnek, hanem kizárólag egynemzetiségű nem romának nevezik. Mintha számukra a „romaság” csakis az alacsony társadalmi státussal lenne egyenlő, és ahogy magasabb iskolai végzettséget szerezve kitörték ebből a társadalmilag alacsony státusból, úgy gondolják, hogy – mivel gyermekeik is a társadalmi hierarchia egy magasabb szintjén állnak –, már ők sem nevezhetők romának. Az ilyen vegyes párkapcsolatban élő szülők annál nagyobb eséllyel nevezték gyermeküket nem romának, minél alacsonyabb volt az anyák és az apák nemzetiségi kötődése (ezekkel a kategóriákkal mérve: csak roma; vegyes nemzetiségű; nem roma); minél magasabb volt az iskolai végzettségük, ha városban éltek; és minél alacsonyabb volt a romák koncentrációja a szülők lakóhelyén, illetve, ha Budapesthez képest más megyében éltek.

Eddigi adataink alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a roma és nem roma vegyes párkapcsolatban élő szülők többsége nem romaként identifikálja gyermekét a népszámlálási kérdőíven. Ezek után vajon mekkora lehet a roma nők etnikai reprodukciós aránya? Ha csak a *roma és nem roma vegyes párkapcsolatokon belül* számoljuk az etnikai reprodukciót, akkor az 2011-ben 84%. (Ha az időbeni összehasonlításhoz a szűkebb, roma első nemzetiségű, etnikai vegyes párkapcsolatú népesség körében számolunk, akkor mondhatjuk, hogy a roma és nem roma vegyes párkapcsolatokban 85-ről 73%-ra csökkent az etnikai reprodukciós arány 1990 és 2011 között). Ha nem csak az etnikailag vegyes párkapcsolatokon belül, hanem az *összes, egyedül vagy párkapcsolatban élő roma nő körében* számoljuk az etnikai reprodukciós arányt, akkor 2011-ben 98,7%-os értéket mérünk. Azaz, a roma nők etnikai reprodukciós vesztesége 1,3%. Ha csak a roma első nemzetiségű nőket és gyermekeiket vesszük számításba, akkor ezen erősebb roma identitású nők körében 2011-ben 10,5%-os az etnikai reprodukciós veszteség, és ez magasabb az 1990. évi 5%-os etnikai reprodukciós veszteségnél. Így eredményeink alapján arra következtetünk, hogy a roma nemzetiségű nők körében egy intergenerációs etnikai asszimilációs folyamat zajlik Magyarországon.

IRODALOM

- Bessudnov, A. and Monden, C. (2021). Ethnic intermarriage in Russia: the tale of four cities. *Post-Soviet Affairs*, 37(4), 383–403.
- Bindorffer Gy. (2007). Etnikai, nemzeti és kétnemzeti identitás. Előszó. In Bindorffer Gy. (szerk.), *Változatok a kettős identításra*. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet. 7–15.
- Bratter, J. and Zuberi, T. (2001). The demography of difference: Shifting trends of racial diversity and interracial marriage 1960–1990. *Race and Society*, 4(2), 133–148.
- Bukodi E. (2001). A házassági homogámia és heterogámia időbeli változása. *Statisztikai Szemle*, 2, 142–162.
- Coleman, D. A. (1994). Trends in fertility and intermarriage among immigrant populations in Western Europe as measures of integration. *Journal of biosocial science*, 26(1), 107–136.
- Dribe, M. and Lundh, C. (2008). Intermarriage and immigrant integration in Sweden: An exploratory analysis. *Acta Sociologica*, 51(4), 329–354.
- Dribe, M. and Lundh, C. (2011). Cultural dissimilarity and intermarriage. A longitudinal study of immigrants in Sweden 1990–2005. *International migration review*, 45(2), 297–324.
- Dupcsik Cs. (2018). *A magyarországi cigányok/romák a hétköznapi és a tudományos diskurzusok tükrében, 1890–2008*. Budapest: Osiris, 2009, második, átdolgozott kiadás.
- Finnäs, F. (1997). Social integration, heterogeneity, and divorce: The case of the Swedish-speaking population in Finland. *Acta Sociologica*, 40(3), 263–277.
- Finnäs, F. and O’Leary, R. (2003). Choosing for the children: The affiliation of the children of minority-majority group intermarriages. *European Sociological Review*, 19(5), 483–499.
- Gordon, M. M. (1964). *Assimilation in American life: The role of race, religion, and national origins*. Oxford University Press on Demand.
- Gullickson, A. (2006). Education and black-white interracial marriage. *Demography*, 43(4), 673–689.
- Gyenei M. (1993). Létminimum alatt–Jajhalom II. *Statisztikai Szemle*, 2, 130–146.
- Gyurgyik L., Horváth I. és Kiss T. (2010). Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció a 21. században. In Bitskey B., (szerk.), *Határon túli magyarság a 21. században: Tanulmánykötet*. Konferenciasorozat a Sándor-palotában, 2006–2008, (2010) ISBN:9789630689281. 69–123.
- Hannemann, T., Kulu, H., Rahn, L., Puur, A., Häräguş, M., Obućina, O., ... and Potarca, G. (2018). Co-ethnic marriage versus intermarriage among immigrants and their descendants: A comparison across seven European countries using event-history analysis. *Demographic Research*, 39, 487–524.
- Horváth I. (2004). Az etnikailag vegyes házasságok az erdélyi magyar lakosság körében: 1992–2002. In Kiss T., (szerk.), *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*, Kriterion, Kolozsvár, 235–256.
- Kalmijn, M. (1998). Intermarriage and homogamy: Causes, patterns, trends. *Annual review of sociology*, 24(1), 395–421.
- Kalmijn, M., De Graaf, P. M. and Janssen, J., P. (2005). Intermarriage and the risk of divorce in the Netherlands: The effects of differences in religion and in nationality, 1974–94. *Population studies*, 59(1). 71–85.

- Kapitány B. (2013). Kárpát-medencei népszámlálási körkép. *Demográfia*, 56(1), 25–64.
- Kapitány B. (2015). A magyarországi történelmi kisebbségi közösségek demográfiai viszonyai és perspektívái 1990–2011 között. *Kisebbségkutatás*, 76(3), 68–101.
- Kemény I. (2000). A nyelvcseréről és a roma/cigány gyerekek nyelvi hátrányáról az iskolában. In Horváth Á., Landau E. és Szalai J., (szerk.), *Cigánynak születni*. Budapest: ATA-Új Mandátum könyvkiadó. 313–331.
- Kemény I., Janky B. és Lengyel Gy. (2004). *A magyarországi cigányság, 1971–2003*. Budapest: Gondolat.
- Khanna, N. (2010). “If you’re half black, you’re just black”: Reflected appraisals and the persistence of the one-drop rule. *The Sociological Quarterly*, 51(1), 96–121.
- Kiss T. (2016). Asszimiláció és határmegerősítés. Vegyes házasságok és a vegyes családokon belüli etnikai szocializáció Erdélyben. In Apró I., (szerk.), *Média és identitás 2. Tanulmányok*. Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete, 2016, 47–89.
- Kiss T. és Csata L. (2007). A magyar népesség előreszámításának lehetőségei Erdélyben. *Demográfia*, 50(4), 360–391.
- Kovai C. (2017). *A cigány-magyar különbségtétel és a rokonság*. Budapest: L’Harmattan Kiadó.
- Központi Statisztikai Hivatal (2001). 24. *A Magyarországon bejegyzett kisebbségek adatai. 1.2. A népesség anyanyelv, nemzetiség és nemek szerint, 1900–2001*. http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/24/tables/load1_2.html
- Központi Statisztikai Hivatal (2011). *Népszámlálás 2011. Módszertani megjegyzések és fogalmak*. <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf>
- Lichter, D. T. and Qian, Z. (2018). Boundary blurring? Racial identification among the children of interracial couples. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 677(1), 81–94.
- Livingston, G. and Brown, A. (2017). *Intermarriage in the US 50 years after Loving v. Virginia*. Pew Research Center, 1–35.
- Monden, C. W. and Smits, J. (2005). Ethnic intermarriage in times of social change: The case of Latvia. *Demography*, 42(2), 323–345.
- Morauszki A. és Papp Z. A. (2014). Nemzetiségi revival? Magyarország nemzetiségei a 2011. évi népszámlálás megváltozott módszertana tükrében. *Kisebbségkutatás* 2014/3. 73–98.
- Mrdjen, S. and Bahnik, M. (2018). Ethnic intermarriage in Croatia with special emphasis on the Czech minority. *Geographica Pannonica*, 22(2).
- Osuji, C. (2013). Confronting whitening in an era of black consciousness: racial ideology and black-white interracial marriages in Rio de Janeiro. *Ethnic and racial studies*, 36(10), 1490–1506.
- Portes, A., Fernandez-Kelly, P. and Haller, W. (2005). Segmented assimilation on the ground: The new second generation in early adulthood. *Ethnic and racial studies*, 28(6), 1000–1040.
- Potarca, G. and Bernardi, L. (2018). Mixed marriages in Switzerland: A test of the segmented assimilation hypothesis. *Demographic Research*, 38, 1457–1494.
- Qian, Z. (1997). Breaking the racial barriers: Variations in interracial marriage between 1980 and 1990. *Demography*, 34(2), 263–276.
- Qian, Z. and Lichter, D. T. (2001). Measuring marital assimilation: Intermarriage among natives and immigrants. *Social science research*, 30(2), 289–312.
- Qian, Z. and Lichter, D. T. (2011). Changing patterns of interracial marriage in a multiracial society. *Journal of Marriage and Family*, 73(5), 1065–1084.

- Schwartz, C. R. and Mare, R. D. (2005). Trends in educational assortative marriage from 1940 to 2003. *Demography*, 42(4), 621–646.
- Smits, J. (2010). Ethnic intermarriage and social cohesion. What can we learn from Yugoslavia? *Social indicators research*, 96(3), 417–432.
- Šprocha, B. (2020). Ethnic Differences in Family Formation and Patterns of Exogamy in Slovakia. *Hungarian Journal of Minority Studies*, 3(1), 59–104.
- Szabó H. (2021). *Az etnikai együttélési helyzetek vizsgálata három nyírségi település példáján, különös tekintettel a hagyománykészlet funkcióinak a kortárs vidéki társadalmak közösségfolyamataiban játszott szerepére.* (Doktori értekezés. Debreceni Egyetem. Bölcsésztudományi kar. Debrecen, 2021.)
- Szabó, L. (2021). *Mixed-ethnic partnerships and ethnic reproduction among Roma women in Hungary.* Working Papers on Population, Family and Welfare, (37), 1–41.
- Szabó, L., Kiss, I., Šprocha, B. and Spéder, Z. (2021). Fertility of Roma Minorities in Central and Eastern Europe. *Comparative Population Studies*, 46. 387–424.
- Szilágyi N. S. (2002). Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség*, 2002/4, 64–96.
- Szilágyi N. S. (2004). Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In Kiss T., (szerk.), *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*, Kolozsvár: Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, 157–235.
- Szuhay, P. (2005). The self-definitions of Roma ethnic groups and their perceptions of other Roma groups. *East European Monographs*, 702, 237–246.
- Tandefelt, M. and Finnäs, F. (2007). *Language and demography: Historical development.* (2007): 35–54.
- Tánczos V. (2012). „Hát mondja meg kend, hogy én mi vagyok”. *Pro Minoritate* 2012 Ősz, 80–112.
- Tátrai P., Pálóczi Á., Pásztor I. Z. és Péntes J. (2017). Etnikai besorolási gyakorlatok. A cigányság külső kategorizálását befolyásoló tényezők. *Socio.hu: Társadalomtudományi Szemle*, 7(2), 45–65.
- Tátrai, P., Eröss, Á., & Kovály, K. (2020). „A görögök magyar nyelvű ukránok.” Az etnikai identifikáció és kategorizáció változó mintázatai a kárpátaljai magyar szórványban. *Regio*, 28(1), 106–137.
- Tóth Á. és Vékás J. (2008). Család és identitás. A vegyes házasság szerepe a magyarországi kisebbségi közösségek reprodukciójában. *Demográfia*, 51(4), 329–355.
- Uunk, W. J., Ganzeboom, H. B. and Róbert, P. (1996). Bivariate and multivariate scaled association models, An application to homogamy of social origin and education in Hungary between 1930 and 1979. *Quality and Quantity*, 30(3), 323–343.
- Veres, V. (2015). *Népességszerkezet és nemzetiség, Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi népszámlálások tükrében.* Kolozsvári Egyetemi Kiadó.
- Waters, M.C. (1989). The everyday use of surname to determine ethnic ancestry. *Qualitative Sociology*, 12(3), 303–324. <https://doi.org/10.1007/BF00989288>
- Wilson, A. (1981). “In Between: The Mother in the Interracial Family”. *New Community* 9:208–15.
- Xie, Y., Goyette, K. (1997). The racial identification of biracial children with one Asian parent: Evidence from the 1990 census. *Social Forces*, 76(2), 547–570.

MELLÉKLET

M1. táblázat: A családban együtt élő anya és gyermekek megoszlása nemzetiség szerint, eredeti megoszlás és a hiányzó válaszok imputálása utáni eloszlás, 2011

2011, eredeti eloszlás	Anya nemzetisége:				együtt
	roma (1) ^a	roma (2) ^b	nem roma	nincs válasz	
Családok/nők/anyák száma	11.517	14.699	356.041	65.228	447.485
Roma (1) ^a gyermekek száma	14.322	398	640	81	15.441
Roma (2) ^b gyermekek száma	1749	19.002	1936	165	22.852
Nem roma gyermekek száma	988	2173	420.362	4220	427.743
Ismeretlen nemzetiségű gyermekek száma	410	359	22.052	72.978	95.799
Összes gyermek	17.469	21.932	444.990	77.444	561.835
Családok/nők/anyák száma	11.517	14.699	356.041	65.228	447.485
Roma (1) ^a gyermekek száma	14.666	405	673	1405	17.149
Roma (2) ^b gyermekek száma	1791	19.318	2037	2861	26.007
Nem roma gyermekek száma	1012	2209	442.280	73.178	518.679
Összes gyermek	17.469	21.932	444.990	77.444	561.835
2011, imputált NV-k	roma (1) ^a	roma (2) ^b	nem roma		együtt
Családok/nők/anyák száma	13.482	17.207	416.796		447.485
Roma (1) ^a gyermekek száma	15.975	441	733		17.149
Roma (2) ^b gyermekek száma	2012	21.706	2289		26.007
Nem roma gyermekek száma	1178	2572	514.929		518.679
Összes gyermek	19.165	24.719	517.951		561.835

^a Roma(1) az első nemzetiségű roma népességet.

^b Roma(2) az első és második nemzetiségű roma népességet jelöli. Saját számítás.

Forrás: 2011. évi népszámlálás.

ROMA - NON-ROMA MIXED ETHNIC PARTNERSHIPS AND ETHNIC REPRODUCTION AMONG ROMA WOMEN IN HUNGARY, IN 1990 AND 2011

ABSTRACT

The aim of the analysis is to document the prevalence of mixed-ethnic partnerships and the ethnic reproduction rate among the Roma women living in Hungary in 1990 and 2011, based on national census data. The ethnic reproduction rate should be used as an input variable for population forecast of Roma population. Our results indicated that the proportion of mixed ethnic partnerships increased in the last 20 years, as well the percentage of Roma men and women living in such partnerships. Only 38% of children was identified as Roma and 57% as non-Roma in Roma and Non-Roma mixed ethnic partnerships in 2011. The ethnic reproduction rate of those primarily identified Roma women was 94.6% in 1990 and 89.5% in 2011. Thus, the ethnic reproduction loss is 10.5% in 2011. This is higher than the 5.4% reproduction loss in 1990. Based on our calculations, we concluded that a process of demographic ethnic assimilation is taking place in Hungary among Roma women.

Keywords: Roma and non-Roma mixed ethnic partnerships, Roma ethnic reproduction, census, Roma population forecast

A MAGYARORSZÁGI, „ROMA KÖTÖDÉSŰ” NÉPESSÉG ELŐRESZÁMÍTÁSA 2050-IG

Obádovics Csilla

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunkban egy, a 2011-ben népszámlálási adatokból becsült „roma kötődésű” népesség 2050-ig tartó előreszámítására teszünk kísérletet. A roma kisebbség egyes csoportjai nem csupán tradíciókban, kultúrában, viselkedésben, életmódban térnek el a többségi társadalomtól, de a főbb demográfiai paraméterek is jelentősen eltérnek a többségi társadalom mutatóitól (pl. termékenység, halandóság). Az ország lakosságszáma 1980 óta csökken, a halálozás meghaladja a születések számát, ellenben a romák esetében még mindig természetes szaporodásról beszélhetünk. Ez azt eredményezi, hogy a magyarországi népességben a romák aránya folyamatosan nő. Ezért fontos annak ismerete, hogy a jövőben milyen lesz a népesség demográfiai összetétele és viselkedése.

Az általunk kidolgozott forgatókönyvek folyamatosan növekvő, de közben mérsékeltén öregedő népességet vetítenek előre. Az előreszámítás alapváltozata szerint a 2011. évre becsült 554 ezer „roma kötődésű” népesség száma 679 ezer főre emelkedhet 2050-re. 2011-ben a megszületett gyermekek 11,9%-a volt „roma kötődésű”, 2050-re ez az arány akár 12,4%-ra is nőhet az alapforgatókönyv szerint.

Kulcsszavak: roma népesség-előreszámítás, roma kisebbség, „roma kötődésű” népesség

Obádovics Csilla, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Soproni Egyetem
Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar
E-mail: obadovics@demografia.hu

BEVEZETŐ

A népesség-előreszámítás a népesség létszámának, nemek és életkorok szerinti összetételének jövőbeni időpontokra történő előrebecslése. Ezt a születési és halálozási arányok, valamint a vándorlások feltett hipotézis szerinti alakulása alapján számítják ki. Az előreszámítások általában több változatban készülnek, amelyek a demográfiai alapfolyamatok többé-kevésbé eltérő jövőbeni alakulásának feltételezésére épülnek. A készítő az általuk legrealisabbnak tartott változatot általában alapváltozatnak nevezik. Mivel a népesség-előreszámítás eljárásait tetszőlegesen népességre lehet alkalmazni, egy adott országon belüli területi egységek (régiók, kistérségek stb.) népességének, illetve bármilyen kisebbségének előreszámítása is elvégezhető. Az előreszámítás az előrebecslési időtáv szerint lehet rövid és hosszú távú, előbbinél az előrebecslési időtáv legfeljebb 5 év, az utóbbinál pedig legalább 25–30 év. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézete 2018-ban készítette el az utolsó országos népesség-előreszámítását (Obádovics, 2018). Az előreszámítás szerint a magyarországi népesség tovább fog csökkenni. A legvalószínűbb (alap)változat szerint 7,75 millió lesz Magyarország népessége 2070-ben. A magas változat szerint (magas fertilitás, pozitív vándorlási egyenleg és magas születéskor várható élettartam esetén) mérséklődik a regresszív folyamat, és a népességszám 9 millió fő körül stabilizálódhat 2070-re, míg kedvezőtlen paraméterű, alacsony változattal számolva a népesség 6 millió főre csökkenhet. A tanulmányban hivatkozott országos becslések a 2018-as előreszámításra vonatkoznak.

Hazánkban a magyar nemzetiségűek mellett számos nemzetiségi kisebbség él. A legnagyobb létszámmal a roma etnikum rendelkezik. Az ő népességükre vonatkozóan csak a népszámlálások önbevalláson alapuló nem kötelező kérdése alapján kapunk információt, amely meglehetősen alulbecsüli a számukat. A roma kisebbség egyes csoportjai nem csupán a tradícióikban, kultúrájukban, viselkedésükben, életmódjukban térnek el a többségi társadalomtól, hanem a főbb demográfiai paramétereikben is (pl. termékenység, halandóság). Az ország teljes lakosság száma 1980 óta csökken, a halálozás meghaladja a születések számát, a romák esetében azonban még mindig természetes szaporodásról beszélhetünk. Emiatt a hazai népességben a romák aránya folyamatosan nő, így kiemelten fontos annak elemzése, hogy a jövőben mi várható köreikben.

Az elemzés célja a „roma kötődésű” népesség jövőbeni létszámalakulásának előreszámítása 2050-ig a 2011-es népszámlálás alapján becsült „roma kötődésű”

népességszám¹ alapján. Ehhez röviden áttekintjük az eddigi releváns kísérleteket². A következő fejezetekben bemutatjuk az NKI roma népesség-előreszámítását, kitérve annak forgatókönyveire, és részletesen bemutatva az ehhez használt hipotéziseket. Az előreszámítás főbb paramétereinek ismertetése után az egyes forgatókönyvek alapján számított „roma kötődésű” népesség becslést mutatjuk be.

A ROMA NÉPESSÉG ELŐRESZÁMÍTÁSAI MAGYARORSZÁGON, SZLOVÁKIÁBAN ÉS ERDÉLYBEN

Mielőtt rátérnénk az eredményeink bemutatására, röviden áttekintjük, milyen roma népesség-előreszámításokat ismerünk Magyarországról és a környező országokról.

HAZAI ELŐRESZÁMÍTÁSOK A ROMA NÉPESSÉGRŐL

Az 1990. évi népszámláláskor 143 ezer fő vallotta magát roma nemzetiségűnek. A KSH egy reprezentatív adatfelvétel alapján (Mészáros et al., 1994) 394 ezerre, míg az MTA Szociológiai Intézete szintén reprezentatív adatfelvétel alapján 482 ezerre becsülte a cigányok számát 1993-ban (Kertesi-Kézdy, 1998; Kemény, 1997). A KSH adatfelvétele során a kérdezőbiztos sorolta be a megkérdezetteket a „cigány életvitelű”, „átmeneti” vagy „nem cigány életvitelű” kategóriákba. Az MTA-kutatásnál pedig azt tekintették cigánynak, akit a nem cigány környezete annak tartott. Ezekre az adatfelvételekre alapozva tett Hablicsek (2000) kísérletet a roma népességszám becslésére. 1995-re 490,7 ezerről indulva 2000-re 531 ezer főt vetített előre, 2010-re már 600 ezret is meghaladó, 2050-re pedig közel 900 ezres roma népességet számolt előre. Ez azt jelentené, hogy a roma kisebbség országos népességbeli aránya 5-ről 11%-ra emelkedne 2050-re.

Magyarországon a legutolsó roma népesség-előrejelzés 2019-ben jelent meg (Hablicsek et al., 2019). Ebben a tanulmányban a szerzők regionális bontásban nyújtanak egy átfogó képet a roma népességszámról és a demográfiai jellemzőkről,

¹ A roma kötődésű népességszám becsléséről lásd Kapitány és társai (2014), illetve Szabó Laura (szerk.), Roma demográfiai viszonyok Magyarországon, 1990–2011, *Demográfia*, 65(2–3) különkiadás Előszó tanulmányát és annak módszertani mellékletét.

² Hablicsek László (2000) a kilencvenes évek végén írt tanulmányában összefoglalta, milyen összeírások és adatfelvételek alapján történt becslés a múltban a roma népesség számára.

továbbá különböző forgatókönyveket használva elvégezték a roma népesség előreszámítását 2061-ig. Feltételezésük szerint a cigányság az évszázad közepéig túljut a demográfiai átmenet második szakaszán: a termékenységi arányszám 2 körüli értékre csökken, a halálozási ráta mérséklődik, és a születéskor várható élettartam megközelíti a teljes népességre jellemző értéket. Elemzésük kiinduló éve 1991 volt, ekkor a roma népesség számát 448 ezer főben állapították meg, 2016-ra 714 ezerre, 2061-re 1 millió főt meghaladóra becsülték a cigányság létszámát. Számításaik szerint a roma népesség demográfiai jellemzői egyre inkább hasonlónak válnak az össznépességéhez, és emiatt a roma népesség száma is csökkenni fog. Az előreszámításuk alacsony változata szerint mindez 2050 körül következhet be.

A SZLOVÁKIAI ÉS ERDÉLYI ROMA NÉPESSÉG-ELŐRESZÁMÍTÁSOK

Az 1991-es, 2001-es és 2011-es szlovákiai népszámlálás során a megkérdezettek nyilatkoztak a roma nemzetiséghez tartozásról. Így a 2011-es népszámlálás csak 120 ezer roma nemzetiségű személyt írt össze az országban, míg az 1980. évi census idején mintegy 200 ezer roma (vagy cigány származású) személyt regisztráltak a népszámlálási megbízottak, adott szabályok alapján külső identifikációt használva (Infostat, 2002). Šprocha 2014-ben megjelent előrejelzése szerint azonban 2010-ben Szlovákiában mintegy 414–435 ezer roma lakosnak kellett volna lennie (az előrejelzés forgatókönyvétől függően), 2025-re pedig a létszámuk elérte volna az 516–530 ezret.³ 2030-ig a legalacsonyabb forgatókönyv alapján készült becslésük szerint a roma népesség 547 ezerre nőtt volna, a felső becslés alapján pedig meghaladta volna a 634 ezret. Ha az általa készített előrejelzési forgatókönyvek valóra válnának, akkor a roma népesség aránya Szlovákiában a jelenlegi 8-ról 10–11,4%-ra növekedne.

Az Erdélyben élő romák jelenlegi és várható számáról többen többféle vizsgálati eredményt közöltek (Papp, 2010, 2011; Nemzeti Kisebbségkutató, 2010), míg a KSH NKI az Életünk fordulópontjai adatfelvételt terjesztette ki Erdélyre is, az eredményeket szintén közzétették. Kiss Tamás és Csata István (2007) kutatásában is található becslés és előreszámítás a romák számára vonatkozóan. A roma anyanyelvűek száma messze elmarad a roma nemzetiségűekétől, mivel a romák jelentős számban magyar vagy román anyanyelvűnek vallották magu-

---

³ Habár az Atlasz (2019) felmérés Szlovákiában nem a roma népesség előreszámítására vonatkozott, azért megemlítjük, hogy ebben a kutatásban a szakértők a romák létszámát 400–450 ezerre becsülték (Ravasz et al., 2019).

kat. Míg az 1976-os Belügyminisztérium által végzett cigányösszeírás 541 ezer cigányt számolt össze Romániában, ebből 9,1 ezret Hargita megyében, addig a 2002-es népszámlálás Hargita megyére mindössze 3,8 ezer roma nemzetiségű személyt regisztrált. A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet a 2016-os SocioRoMap vizsgálata során már 1.232.797 fő roma válaszadót regisztrált, ebből 474.122 fő élt Hargita megyében, ami a megye összlakosságának a 7%-át tette ki.⁴ Roma népesség-előreszámítás csak Hargita megyére készült, aminek az alapváltozata szerint 2032-re 35 ezer lesz a roma népesség száma ebben a megyében, míg a népességen belüli arányuk 5,7-ről 12,1%-ra emelkedik (Csata, Kiss, 2007).

***

Alapvetően a két szomszédos országra vonatkozó becslések és a korábban Magyarországra készült roma előreszámítási kísérletek hasonló eredményekre vezettek. Mindhárom esetben az elemzők úgy számoltak, hogy a 2002-es, teljes népességen belüli, 5% körüli roma népességarány harminc év alatt 9-12%-ra fog növekedni.

A ROMA NÉPESSÉG ELŐRESZÁMÍTÁSÁT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

A jelenlegi előreszámítás során a kiinduló népesség a KSH NKI által 554 ezer főre becsült „roma kötődésű” népesség 2011-ből (Kapitány és társai, 2014), 50-50%-os férfi-nő arány mellett.⁵ A „roma kötődésű” népesség körében a fiatalok (14 éves és annál fiatalabbak) aránya 30% volt 2011-ben, több mint kétszerese a fiatalok magyarországi teljes népességen belül mért arányának. A 0-19 évesek száma 216 ezret tett ki.⁶ A születéskor várható élettartam nagymértékben befolyásolja az időskorú népesség arányát. A javuló egészségügyi ellátás

⁴ SocioRoMap-program a Norvég Alap R025 számú pályázata, http://statisztikak.erdelystat.ro/cikkek/magyarul-beszelt-romak-erdelyben-terleti-elhelyezkedes-es-lakohelyi-szegregacio/60#_ftn1.

⁵ A KSH NKI által becsült „roma kötődésű” népesség létszáma nem tér el nagymértékben az iskolai kompetenciafelmérés telephelyi adatai alapján becsült általános iskolai roma tanulók arányától (Papp Z., 2011). Becslésük szerint a 7-14 éves gyerekek 11,2%-a tartozott a kisebbségi csoportba. A kompetenciafelmérés telephelyi adatai alapján az általános iskolás gyerekek 13,5%-a volt roma, és ez az arány 2011-2018 között alig változott. Az általános iskolás korú gyerekek egy része nyolc-, illetve hatosztályos gimnáziumba jár. Amennyiben figyelembe vesszük a kisgimnazista gyerekek létszámát is, ahová jellemzően nem a kisebbségbe tartozó gyerekek kerülnek, akkor az általános iskolás korú roma gyermekek aránya 11,5-12% körül lehet.

⁶ Megjegyezzük, hogy Habcsek (2007a) 245 ezerre becsülte 2010-re a fiatalok számát. A 65 év feletti aránya körükben ugyanakkor mindössze 5,1%, míg az országos érték meghaladja a 16,5%-ot is (Habcsek, 2007a).

és a romák javuló életkörülményeinek hatására nő a születéskor várható élettartamuk: tovább élnek, így emelkedik az idősebb korcsoport aránya is (Spéder et al., 2018). A fiatalok függőségi rátája 45, az időseké⁷ 7,8% volt 2011-ben. A teljes eltartottsági ráta 52%, ez magasabb, mint az országos érték (45,6%), mivel a „roma kötődésű” fiatalok függőségi rátája kétszerese az országos értéknek. A „roma kötődésű” népesség öregedési indexe⁸ 0,173 (17,3%) az országos 1,147-del (114,7%) szemben. Fontos adat a szülőképes korú nők száma és változása, hiszen a termékenység országos értékének növekedése mellett is – a szülőképes korú nők számának csökkenése miatt – csökkenni fog a születések száma a következő 40 évben. Ez a roma társadalomra nem jellemző, esetükben a szülőképes korú nők száma 2011-ben 155 ezer fő volt, ami a jövőben várhatóan emelkedni fog.

Janky a 2005-ös tanulmányában írt a cigány nők termékenységéről és az azt befolyásoló tényezőkről (Janky, 2005), 2007-ben pedig a korszpecifikus termékenység változásáról (Janky, 2007). Janky megerősíti azt a hipotézist, miszerint a jövőben várhatóan emelkedik a roma nők iskolai végzettsége, javul a munkaerőpiaci helyzetük, és ennek következtében a termékenységi arányszámuk csökkenni fog. Az iskolai végzettség és a termékenység között szoros az összefüggés: előbbi emelkedésével csökken az átlagos gyermekszám (Szabó, Spéder, 2022). Míg a legfeljebb 8 általánost végzett, 1977–1981 között született nem roma nők átlagos gyermekszáma 2,03, a roma nemzetiségű nőké pedig 3,04, addig az ugyanekkor született diplomás, roma nők átlagos gyermekszáma már alig vagy egyáltalán nem tér el a nem roma nők átlagos gyermekszámától. Egy adott területen az átlagos gyermekszámra a romák össznépességen belüli aránya is hatással van. Ahol a romák aránya alacsony, ott a termékenységi mutatójuk értéke is közelebb áll a többségi társadaloméhoz, és az átlagos gyermekszám mindkét népcsoportban rendkívül alacsony (0,9, illetve 1,6). Ahol a roma kisebbség van arányában többségben, ott a roma és a nem roma népesség termékenységi aránya egyaránt magasabb: az 1977–1981-ben született roma nők körében az átlagos gyermekszám 3,1, a nem romák körében pedig 2,1. Kevésbé hangsúlyos, de talán a jövőben egyre lényegesebb szempont lesz – bár ez vitatott – a roma népesség demográfiai asszimilációja vagy identitásváltása (Szabó, 2022). Magáról a folyamatról Kiss (2016) az erdélyi magyarság kapcsán ír részletesen, de a kettős identitásról Bindorffer (2007) tanulmányában is olvashatunk. Az Európai Unióhoz való csatlakozást követő években megindult elvándorlás elérte a roma társadalmat

⁷ Idősek: 65 éves és annál idősebbek.

⁸ Öregedési index: a 65 éves és annál idősebb népesség száma a 14 éves és annál fiatalabb népességhez viszonyítva https://www.ksh.hu/thm/2/indi2_1_2.html

is. Noha valamivel később, de jelentős számban vándoroltak el Magyarországról, főleg Kanadába (Durst, 2022).

A fentebb érintett tényezők – termékenység, demográfiai asszimiláció, várható élettartam és migráció – meghatározzák a roma társadalom népességszámának jövőbeli alakulását. A demográfiai folyamatok komponenseiben bekövetkező változások hatását azonban csak hosszabb idő után lehet érzékelni. Ha van egy olyan népesség, mint például a roma, amely mind termékenységi szintjében, mind várható élettartamában eltér az általánostól, akkor a körükben bekövetkező változások látványosabbak lehetnek. Bizonyos körülmények változása azonban itt sem okoz azonnali hatást: az egészségügyi ellátórendszer javulásának vagy romlásának hatása a születéskor várható élettartamra csak késleltetve mutatható ki, továbbá a roma női népesség termékenységi viselkedésében bekövetkező változások csak 15 évvel később fogják befolyásolni a szülőképes korú nők számát.

A MAGYARORSZÁGI „ROMA KÖTŐDÉSŰ” NÉPESSÉG ELŐRESZÁMÍTÁSA

MÓDSZERTANI ÁTTEKINTÉS

A tanulmányunkban bemutatott „roma kötődésű” népesség előreszámítása koréves adatokból kiindulva, kohorszkomponens módszerrel történt (Habicsek, 2009). Először a népesség-előreszámítás összetevőire készítettük el a hipotéziseket, majd ezekre építettük a jövőben valószínűsíthető forgatókönyveket. A „roma kötődésű” népesség előreszámításához 4 tényezőt vettünk figyelembe: a termékenységet, a halandóságot, a nemzetközi migrációt és a becsült identitásváltásból eredő veszteséget vagy etnikai reprodukciót.⁹ Mindegyik tényező mértékéről (ezek a népességkomponensek) egyaránt 3 hipotézist állítottunk fel: egy magasabb, egy alacsonyabb és egy köztes népességszámhoz vezető változatot. A különböző komponensek és a hipotézisek kombinálásával összesen 81 lehetséges forgatókönyv-variáció készíthető. Ezek közül választottuk ki azt a négyet, amelyek együttese reálisan, ismereteink szerint elképzelhető. Ötödikként kiszámoltuk a legmagasabb népességszámot eredményező változatot is, amely

⁹ Az etnikai reprodukciós együtthatót úgy becsüljük, hogy kiszámoljuk, a roma nemzetiségű nők gyermekeinek hány százaléka lesz roma. A számítások során az identitásváltásból eredő veszteséget adjuk meg, azt hogy a roma nemzetiségű nők gyermekeinek hány százalékát nem vallják már romának a szülők (Szabó, 2022).

kijelöli a 2050-re elképzelhető „roma kötődésű” népesség – bár irreálisnak tartott – felső határát. A számításokat egyrészt az országos népesség-előreszámításnál használt Excel-modellünkkel, másrészt a Spectrum⁵¹⁰ demográfiai előrejelző szoftver segítségével végeztük.

A vizsgált népességet öt éves korcsoportok szerint vetítjük előre (0–4, 5–9, ... 75–79, 80 éves és annál idősebb) és öt éves periódusokban adjuk meg az eredményt (2015, 2020, ..., 2045, 2050). A kohorszkomponens módszerrel történő népesség-előreszámítás bemeneti adatai a következők:

- a „roma kötődésű” népesség nem és életkor szerinti létszáma, 2011-ben;
- a termékenység alakulása: a népszámlálások adatainak elemzésén alapuló jövőre vonatkozó hipotézisek kialakítása a teljes termékenységi rátára;
- változások a korszpecifikus termékenységi arányok profiljában: a termékenységi arány csökkenése esetén a gyermekvállalási életkor későbbre tolódását feltételezzük;
- a halandóság becslése férfiakra és nőkre külön-külön a születéskor várható élettartamra vonatkozó hipotézisek kialakításával történik;
- az identitásváltásból eredő veszteség: a népszámlálási adatok alapján becsült identitásváltásból eredő veszteség mértéke, ahol a gyermekek nemzetiségét a szülők nem roma nemzetiségűnek diktálták be;
- nemzetközi vándorlás.

A „ROMA KÖTÖDÉSŰ” NÉPESSÉG ELŐRESZÁMÍTÁSÁNAK FŐ FORGATÓKÖNYVEI

Az előreszámítási forgatókönyvek kialakítása során érdemben alapoztunk a roma népességre vonatkozó előzetes számításokra, és a fentiekben vázolt, szakirodalomban tárgyalt összefüggésekre. A fő forgatókönyvek kialakításakor figyelembe vettük, hogy a roma népesség milyen demográfiai jegyekkel (termékenység, korszervezet) rendelkezik, és hogy milyen reális változások várhatók a népesség összetételében. A roma társadalom korszervezete fiatalabb, termékenysége és halandósága magasabb a többségi társadaloménál. A demográfiai fejlődés a termékenység csökkenését és a várható élettartam növekedését feltételezi a jövőben. Ennek ellenére egy olyan verzióval is számolunk, amelyben a roma népesség termékenysége megmarad a jelenlegi szinten. Így a következő öt forgatókönyvet alakítottuk ki.

---

¹⁰ <http://www.healthpolicyproject.com/index.cfm?id=software&get=Spectrum>

Alapváltozat: ez a legvalószínűbb változat. A teljes termékenységi arányszám csökken, a születéskor várható élettartam nő, mindkét érték fokozatosan közeledik az NKI 2018-as előrejelzése szerinti teljes magyarországi népességre vonatkozó értékhez. A munkaképes korú „roma kötődésű” népesség elvándorlása ugyanúgy jellemző, mint a többségi (nem roma) társadalom esetében. Az alapváltozatban identitásváltásból eredő veszteséggel is számolunk, ami annyit jelent, hogy azt feltételezzük, a „roma kötődésű” nők gyermekeinek egy bizonyos százaléka nem roma kötődésű lesz.

Magas változat: azt feltételezi, hogy a „roma kötődésű” népesség megmarad a demográfiai átmenet jelenlegi szintjén, a demográfiai jellemzők nem közelednek a többségi társadalom (nem roma népesség) mutatóihoz. A termékenység nem csökken, a születéskor várható élettartam lassabban emelkedik, mint az alapváltozat szerinti. A munkaképes korú „roma kötődésű” népesség elvándorlása fokozatosan csökken, majd megszűnik (az egyenleg nulla lesz). Ebben a változatban identitásváltásból eredő veszteséggel nem számolunk.

Közepes változat: mind a négy tényező esetében a közepes változattal számol.

Alacsony változat: a különböző változatok közül ez eredményezi a „roma kötődésű” népesség mutatóinak legnagyobb mértékű közeledését a többségi társadalom mutatóinak értékeihez. Itt a születéskor várható élettartam közelíti a magyarországi össznépességre vonatkozó előrejelzett értékhez, a termékenységi arány pedig jelentősen megközelíti, de nem éri el azt. A munkakereső fiatalok körében az elvándorlás is és az identitásváltásból eredő veszteség is magas.

Irreális változat: azt fejezi ki, mennyire nőne a „roma kötődésű” népesség száma, ha az egyes demográfiai tényezők mindegyike a magasabb népességszámot eredményező értéket venné fel. A termékenység megmaradna a jelenlegi magas szinten, a születéskor várható élettartam közelítene az országoshoz, a vándorlás lecsökkenne, és nem lenne identitásváltásból eredő veszteség sem. Ez a változat lényegében a „roma kötődésű” népességszám felső határát jelöli ki az időszak végére.

A HIPOTÉZISEK RÉSZLETES ÁTTEKINTÉSE NÉPESSÉG-KOMPONENSEK SZERINT

A roma népességre becsült demográfiai jellemzők ismertek a szakirodalom alapján. Feltételezzük azonban, hogy a „roma kötődésű” népesség és a roma társadalom nagymértékű átfedettsége miatt a demográfiai mutatókban nem tapasztalnánk olyan mértékű eltérést, ami megakadályozná, hogy a roma népességre vonatko-

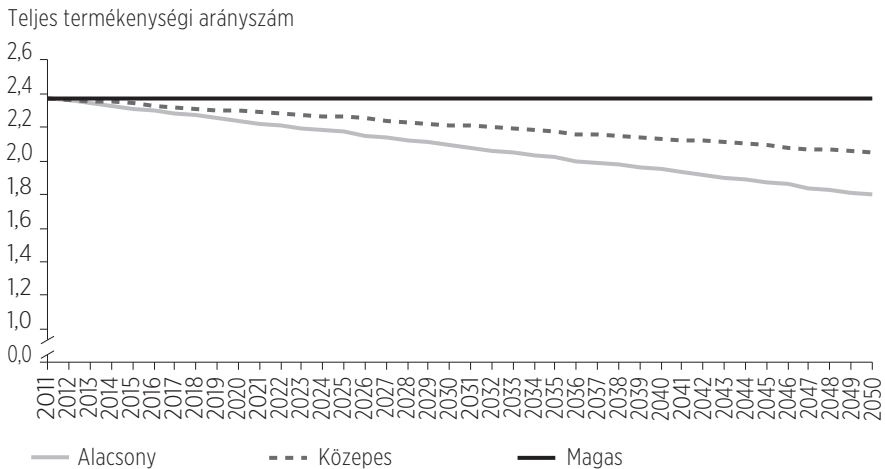

zőan becsült paramétereket (például a demográfiai asszimiláció vagy a migráció esetében) a „roma kötődésű” népességre vonatkoztassuk.

TERMÉKENYSÉGGEL KAPCSOLATOS HIPOTÉZISEK

Három hipotézist fogalmaztunk meg a termékenység alakulására. Az első szerint a termékenység nem változik: nem csökken, de nem is emelkedik az elkövetkező 40 évben (magas és irreális forgatókönyv), megmarad a jelenlegi 2,37-os teljes termékenységi arány (Spéder, 2022). Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy minden változatlan, hiszen a termékenység stagnálása úgy is létrejöhet, hogy a roma népességen belüli eltérések növekednek, egy erőteljes szegregáció mellett vannak olyan csoportok, amelyek erősebben integrálódnak a többségi társadalomhoz. A második feltevés esetében a termékenységi arány a kezdeti 2,37-os értékről fokozatosan csökken, 2050-ben az előrejelzett országos értéknél (Obádovics, 2018) 25%-kal lesz magasabb, 2,05-os értékkel (alap- és közepes forgatókönyv). A harmadik hipotézis az országos értékhez legjobban közelítő eset, amelyben azt feltételezzük, hogy a „roma kötődésű” népesség átlagos teljes termékenységi arányszáma a reprodukciós szint alá csökken, és 2050-re 1,79-os értéken áll meg, amely az országos népesség magas forgatókönyvének felel meg (1. ábra).

1. ábra. A termékenységgel kapcsolatos három hipotézis

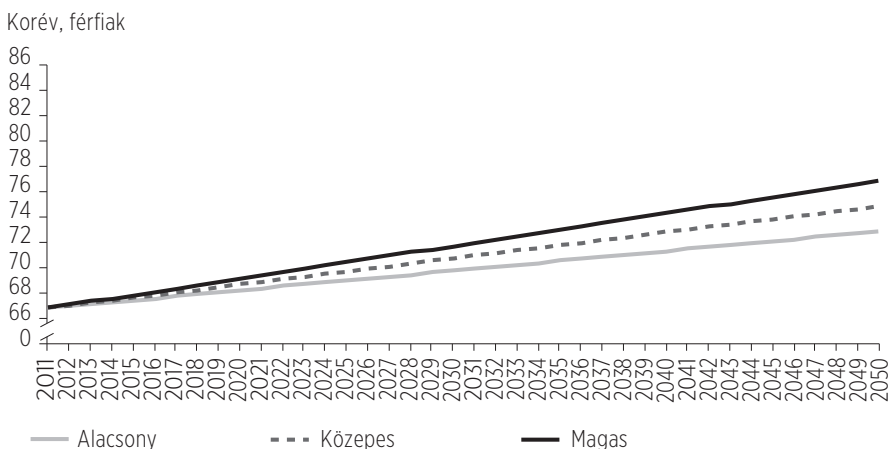

Forrás: 2011. évi népszámlálás, saját számítás.

A SZÜLETÉSKOR VÁRHATÓ ÉLETTARTAMMAL KAPCSOLATOS HIPOTÉZISEK

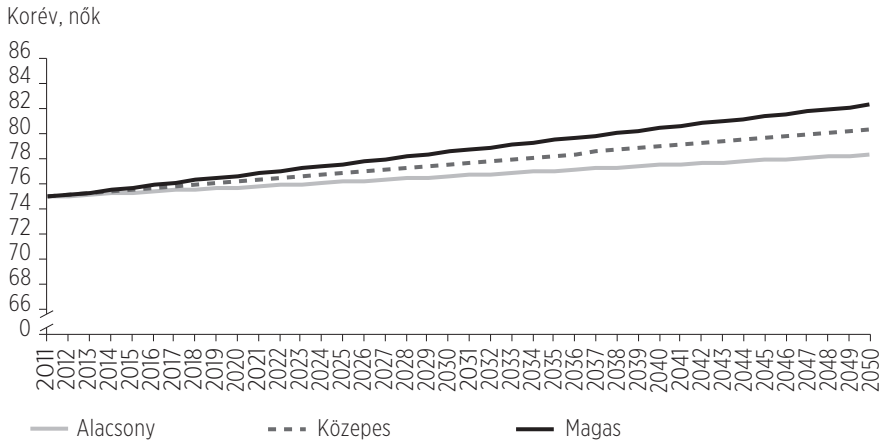
A születéskor várható élettartam esetében a három hipotézist az országosan előrejelzett értékhez viszonyítva alakítottuk ki. A „roma kötődésű” népesség várható élettartamára vonatkozó elemzéseink szerint 2011-ben a roma népesség születéskor várható élettartama átlagosan 5 évvel alacsonyabb, mint az országos érték (Spéder et al., 2018; Bálint, 2022). Az első hipotézis szerint a romák halandósági jellemzői ugyan kismértékben javulnak, de lassabban emelkedik a születéskor várható élettartamuk, mint a többségi társadalomé. A kezdeti öt éves lemaradás a romák és nem romák között az időszak végére 7 évre növekszik. A nők esetében 75,0-ről 78,4 évre, a férfiak esetében 66,8-ről 72,9 évre emelkedik. Ebben az esetben a nők születéskor várható élettartama mindössze 3,4 évvel, a férfiaké 6,1 évvel nő 40 év alatt (magas forgatókönyv esetén). A második feltevés szerint az országos alapváltozathoz képest az öt éves lemaradás megmarad az időszak végéig, azaz a születéskor várható élettartam növekedése megegyezik az országos érték növekedésével (közepes forgatókönyv esetén). A harmadik hipotézis esetén a halandósági mutató javulásával oly mértékben nő a születéskor várható élettartam, hogy közelít az országos értékhez. A kezdeti öt éves lemaradás 3 évre csökken. A nők esetében 75-ről 82,4 évre, a férfiak esetében 66,8-ről 76,9 évre emelkedik (alacsony, alacsony és irreális forgatókönyv) (2a. és 2b. ábrák).

2a. ábra. A születéskor várható élettartammal kapcsolatos hipotézisek a „roma kötődésű” férfiak körében

Forrás: 2011. évi népszámlálás, saját számítás.

2b. ábra. A születéskor várható élettartammal kapcsolatos hipotézisek a „roma kötődésű” nők körében

Forrás: 2011. évi népszámlálás, saját számítás.

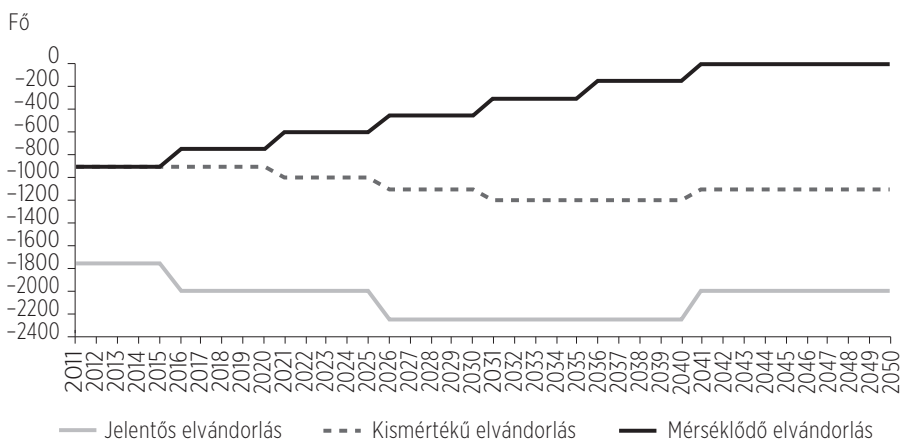
A MIGRÁCIÓVAL KAPCSOLATOS HIPOTÉZISEK

Az Észak-Magyarországon zajló antropológiai kutatások azt jelzik, hogy a roma népesség migrációs magatartása is egyre aktívabb, bár a mobilitásuk néhány évvel lemaradva követi a többségi társadalmat (Durst, 2022). A roma népesség munkavállalási célú elvándorlása is megindult, elsősorban Kanadába és Angliába (Durst, 2022). A „roma kötődésű” népesség három vándorlási hipotézisét az országos népesség-előreszámítás magyar népességre vonatkozó vándorlási egyenlegére alapoztuk úgy, hogy a magyar vándorlási egyenleget a népességszámhoz viszonyítottuk. A kivándorló férfi-nő arányt 60–40%-ra becsültük, míg a kivándorló romák korszerkezetét a kivándorló magyarokéval azonosnak tételeztük fel. Figyelembe vettük a férfiak és nők eltérő korszerkezetét.

Az első változatban a Magyarországra vonatkozó népesség-előreszámítás alacsony migrációs változatbeli népességarányával megegyező roma migrációs egyenleggel (vesztés) számolunk (Obádovics, 2018). A változatok közül ez tételezi fel a „roma kötődésű” népesség legnagyobb mértékű elvándorlását: az éves migrációs egyenleg 1750 és 2250 fő között alakul (alap- és alacsony forgatókönyv). A második feltevésünk az, hogy a roma migrációs hajlandóság csökken ugyan, de a vándorlási egyenleg a negatív tartományban marad. Ezt a változatot az országos előreszámítás alacsony változata alapján határoztuk meg úgy, hogy az elvándorló „roma kötődésű” népesség aránya fele akkora lesz, mint az országos előreszámításban az alacsony változat szerint a magyarországi

elvándorlóké (közepes forgatókönyv). A harmadik hipotézisben pedig azt feltételeztük, hogy a „roma kötődésű” népesség emigrációja lassan csökken a jelenlegi becsült értékhez képest, és 2040-re a vándorlási egyenleg nulla lesz. Ezt a változatot az országos előreszámítás alapváltozata alapján határoztuk meg úgy, hogy az elvándorló „roma kötődésű” népesség aránya fele akkora legyen, mint az országos előreszámításban az alapváltozat szerint a magyarországi elvándorlóké (magas és irreális forgatókönyv). Az elvándorlás csökkenése egyrészt abból adódik, hogy a kivándorlás mérséklődik, másrészt abból, hogy a korábban kivándorolt népesség egy része visszatér az anyaországba (3. ábra).

3. ábra. A vándorlási egyenleggel kapcsolatos hipotézisek

Forrás: 2011. évi népszámlálás, saját számítás.

AZ IDENTITÁSVÁLTÁSSAL KAPCSOLATOS HIPOTÉZISEK

Ebben a részben alapvetően a többségi és a kisebbségi népesség interetnikus kapcsolatára fogalmazunk meg különböző feltételezéseket. Az első hipotézis alapvetően a többségi társadalomhoz való közeledés jellemzi. Ez esetben azt feltételezzük, hogy a „roma kötődésű” népesség demográfiai értelemben vett demográfiai asszimilációjából eredő vesztesége 5,4%-os lesz (mint 1990-ben a roma nemzetiségű népesség esetében, lásd. Szabó, 2022), így ilyen arányban csökkentjük a roma újszülöttek számát (alapforgatókönyv). A második hipotézis estén a veszteség mértéke évi 1,3% (közel ahhoz az értékhez, mint amit mértünk 2011-ben a roma első és második nemzetiségű népesség körében, Szabó, 2022). Azt feltételezzük, hogy a veszteség kisebb, mint az első hipotézis esetében, de

létező jelenség a „roma kötődésű” népesség körében is (közepes forgatókönyv). A harmadik változatban nem számolunk identitásváltásból eredő veszteséggel. Azt feltételezzük, hogy a „roma kötődésű” nőktől születő gyermekek mindegyike roma identitású lesz (magas és irreális forgatókönyv).

A forgatókönyvek jellemzőinek összefoglalását az 1. táblázat, a forgatókönyvekhez tartozó főbb jellemzők várható alakulását pedig a 2. táblázat tartalmazza.

1. táblázat. A forgatókönyvek főbb jellemzői

Forgatókönyv	Termékenység	Születéskor várható élettartam	Migráció	Identitásváltás vesztesége
Alapváltozat (legvalószínűbb)	közepes: mérsékelt csökkenés következtében 2050-re 2,05 lesz az érték	magas: erőteljesebben nő a születéskor várható élettartam, mint az országos, csökken a különbség; az időszak végére a kezdeti ötéves lemaradás 3 évre csökken.	alacsony: a kezdeti fokozódó elvándorlás után 2000 fő körül áll be a vándorlási egyenleg	jelentős: 5,4%-os az identitásváltásból eredő veszteség, a roma kötődésű nők gyermekeinek 5,4%-a nem lesz roma
Magas	magas: a teljes időtartamban megmarad a 2,37-os értéken	alacsony: fokozódik a különbség az országos és a roma kötődésű népesség várható élettartama között, az időszak végére az 5 évnnyi lemaradás 7 évre növekszik.	magas: mérséklődik az elvándorlás, nullához tart. A vándorlási egyenleg 0-ig emelkedik 2040-től nulla lesz az időszak végéig.	nincs veszteség
Közepes	közepes: mérsékelt csökkenés következtében 2050-re 2,05 lesz az érték	közepes: marad az 5 évnnyi különbség az országos és a roma kötődésű népesség várható élettartama között.	közepes: a vándorlási egyenleg -1100 fő körül alakul	közepes: 1,3%-os az identitásváltásból eredő veszteség, a roma kötődésű nők gyermekeinek 1,3%-a nem lesz roma
Alacsony	alacsony: az időszak végére 1,79-ra csökken	magas: erőteljesebben nő a születéskor várható élettartam, mint az országos, csökken a különbség. Az időszak végére a kezdeti ötéves lemaradás 3 évre csökken.	alacsony: a kezdeti fokozódó elvándorlás után -2000 fő körül áll be a vándorlási egyenleg	jelentős: 5,4%-os az identitásváltásból eredő veszteség, a roma kötődésű nők gyermekeinek 5,4%-a nem lesz roma
Irreális (felső határ)	magas: a teljes időtartamban megmarad a 2,37-os értéken	magas: erőteljesebben nő a születéskor várható élettartam, mint az országos, csökken a különbség. Az időszak végére a kezdeti 5 évnnyi lemaradás 3 évre csökken.	magas: mérséklődik az elvándorlás, 2040-től már nulla lesz az egyenleg	nincs veszteség

Forrás: saját szerkesztés.

2. táblázat. A forgatókönyvek főbb jellemzői számokban

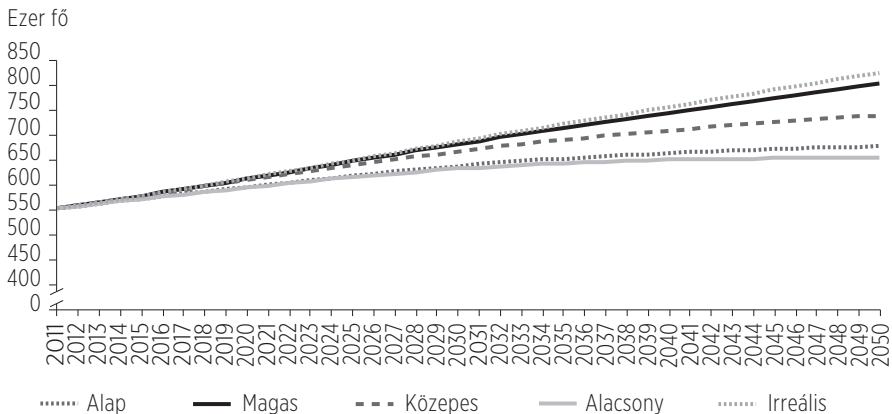
	2011	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
Alapváltozat jellemzői									
Teljes termékenységi arányszám	2,37	2,34	2,3	2,26	2,21	2,17	2,13	2,09	2,05
Születéskor várható élettartam, férfi	66,79	67,82	69,12	70,41	71,70	73,00	74,29	75,58	76,87
Születéskor várható élettartam, nő	74,96	75,72	76,67	77,62	78,56	79,51	80,46	81,41	82,36
Vándorlási egyenleg (fő/év)	-1750	-1750	-2000	-2000	-2250	-2250	-2250	-2000	-2000
Átlagosan évente az újszülöttek 5,4%-a nem lesz roma.									
Magas változat jellemzői									
Teljes termékenységi arányszám	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37
Születéskor várható élettartam, férfi	66,79	67,41	68,19	68,97	69,75	70,53	71,31	72,09	72,87
Születéskor várható élettartam, nő	74,96	75,31	75,74	76,18	76,62	77,05	77,49	77,92	78,36
Vándorlási egyenleg (fő/év)	-900	-900	-750	-600	-450	-300	-150	0	0
Nincs identitásváltásból eredő veszteség.									
Közepes változat jellemzői									
Teljes termékenységi arányszám	2,37	2,34	2,3	2,26	2,21	2,17	2,13	2,09	2,05
Születéskor várható élettartam, férfi	66,79	67,62	68,66	69,69	70,73	71,77	72,80	73,84	74,87
Születéskor várható élettartam, nő	74,96	75,51	76,21	76,90	77,59	78,28	78,97	79,67	80,36
Vándorlási egyenleg (fő/év)	-900	-900	-900	-1000	-1100	-1200	-1200	-1100	-1100
Átlagosan évente az újszülöttek 1,3%-a nem lesz roma.									
Alacsony változat jellemzői									
Teljes termékenységi arányszám	2,37	2,31	2,24	2,17	2,09	2,02	1,95	1,87	1,79
Születéskor várható élettartam, férfi	66,79	67,82	69,12	70,41	71,70	73,00	74,29	75,58	76,87
Születéskor várható élettartam, nő	74,96	75,72	76,67	77,62	78,56	79,51	80,46	81,41	82,36
Vándorlási egyenleg (fő/év)	-1750	-1750	-2000	-2000	-2250	-2250	-2250	-2000	-2000
Átlagosan évente az újszülöttek 5,4%-a nem lesz roma.									
Irreális változat jellemzői									
Teljes termékenységi arányszám	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37
Születéskor várható élettartam, férfi	66,79	67,82	69,12	70,41	71,70	73,00	74,29	75,58	76,87
Születéskor várható élettartam, nő	74,96	75,72	76,67	77,62	78,56	79,51	80,46	81,41	82,36
Vándorlási egyenleg (fő/év)	-900	-900	-750	-600	-450	-300	-150	0	0
Nincs identitásváltásból eredő veszteség.									

Forrás: saját szerkesztés.

A „ROMA KÖTÖDÉSŰ” NÉPESSÉG-ELŐRESZÁMÍTÁS EREDMÉNYE

A következőkben a 2011-es népszámlálási adatokra épülő „roma kötődésű” népességre vonatkozó népesség-előreszámítást ismertetjük az ötféle forgatókönyv szerint (4. ábra). Az előreszámított időintervallum 40 év: ekkora időtávon tehát meglehetősen tág határokat adhatunk meg a várható népességszámra. A legalacsonyabb érték 654 ezer, a legmagasabb 827 ezer fő. A legalacsonyabb népességszámot az alacsony forgatókönyv eredményezi, a romák demográfiai viselkedése ebben az esetben közelít legjobban a többségi társadalom (nem roma népesség) viselkedéséhez. Ezt a létszámot csak 25 ezer fővel haladja meg az alapváltozat forgatókönyve, amely szerint 679 ezer lesz hazánkban a „roma kötődésű” népesség száma 2050-ben. A két forgatókönyv csak a termékenységi arányszámban tér el egymástól, hiszen az alacsony forgatókönyv szerint 1,79-re csökken, míg az alapváltozatban 2,05-ra csökken ez az érték. A legmagasabb „roma kötődésű” népességszámot az irreális forgatókönyv jelenti, de ennél csak 7 ezer fővel alacsonyabb a magas forgatókönyv eredménye. Utóbbi csak a születéskor várható élettartam hipotézisében tér el az irreális, legmagasabb népességszámot eredményező forgatókönyv értékétől. A magas forgatókönyv alacsonyabb születéskor várható élettartammal számol, mint az irreális forgatókönyv. A közepes változat a legalacsonyabb és legmagasabb érték közötti középértéket adja meg. A kezdeti (2011-es) értékhez képest 100 ezer és 270 ezer közötti létszámnövekedést prognosztizáltunk, ami évente 2500 és 7000 fő közötti növekedést jelent.

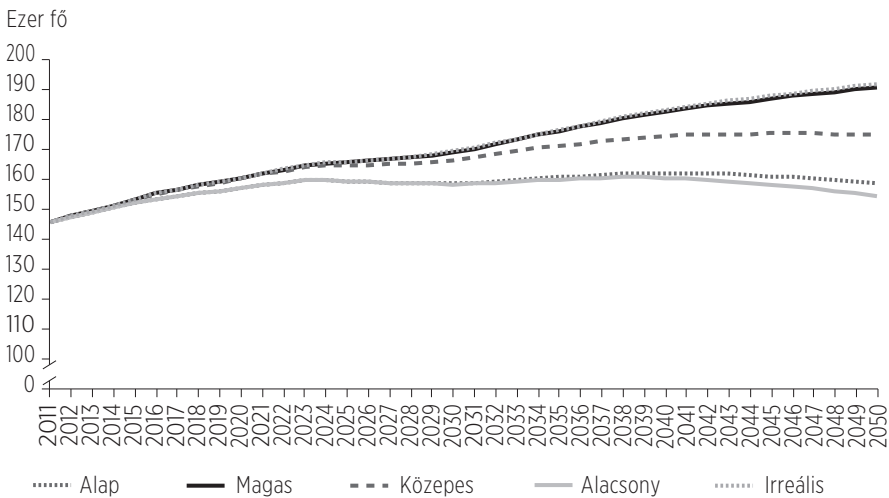
4. ábra. A népességszám alakulása a különböző forgatókönyvek szerint

Forrás: 2011. évi népszámlálás, saját számítás.

A születések száma a magas és irreális forgatókönyv szerint emelkedik. E két esetben a termékenységi arány megmarad a reprodukciós szintet meghaladó 2,37-os értéken. A többi forgatókönyv szerint a kezdeti enyhe növekedés után, a 2020-as évek közepétől – ha nem is drasztikus – csökkenés várható a születésszámban. A születések számának emelkedésére az első 15 évben a szülőképeskorú nők számának emelkedése (5. ábra) is hatással van. Azonos termékenységi szint mellett több nőnek több gyermeke születik. Míg 2011-ben a szülőképes korú nők létszáma még 146,7 ezer volt, addig 2020-tól az időszak végéig 160 ezer körül alakul. Ezzel összefüggésben magasabb létszám várható a magas és irreális forgatókönyvek esetében. Ha a jelenlegi szinten marad az átlagos gyermekvállalási hajlandóság, a születések száma továbbra is emelkedni fog, és még csökkenő termékenység esetén is növekvő születésszám várható 2025-ig (6. ábra).

5. ábra. A 15–49 éves nők számának alakulása a különböző forgatókönyvek szerint

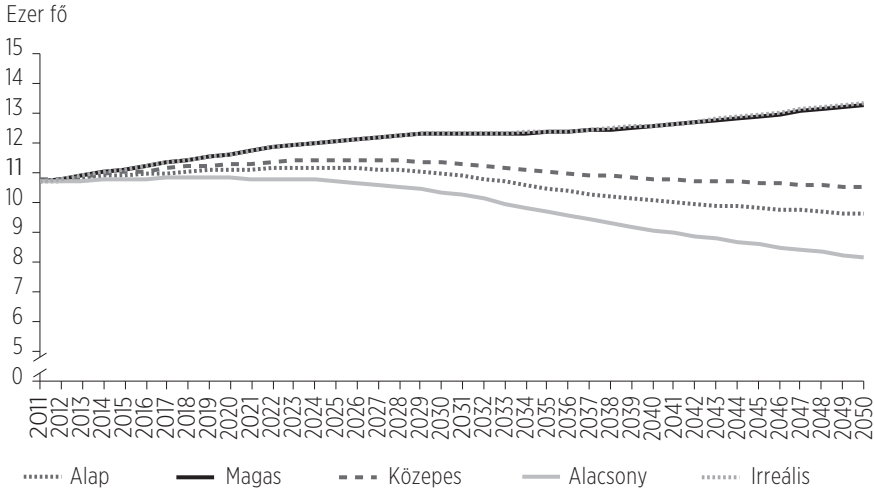

Forrás: 2011. évi népszámlálás, saját számítás.

A halálozás jelenti a természetes szaporodás/fogyás mérleg másik oldalát. Hazánk népessége – a legtöbb fejlett országhoz hasonlóan – öregszik. A „roma kötődésű” népességen belül is növekszik az idősebb korosztály aránya, de ez meg se közelíti az országos értéket (Obádovics, 2018). Míg az idősek aránya 2011-ben Magyarországon meghaladta a 15%-ot, addig a „roma kötődésű” népesség mindössze 5,1%-a tartozott ebbe a korcsoportba. Az országos előreszámítás alapváltozata szerint ez az érték 2050-re 28%-ra emelkedik, ezzel szemben a „roma kötődésű” idősek aránya – bár szintén jelentősen nő – mindössze 15,7% lesz

6. ábra. A születések számának alakulása a különböző forgatókönyvek szerint

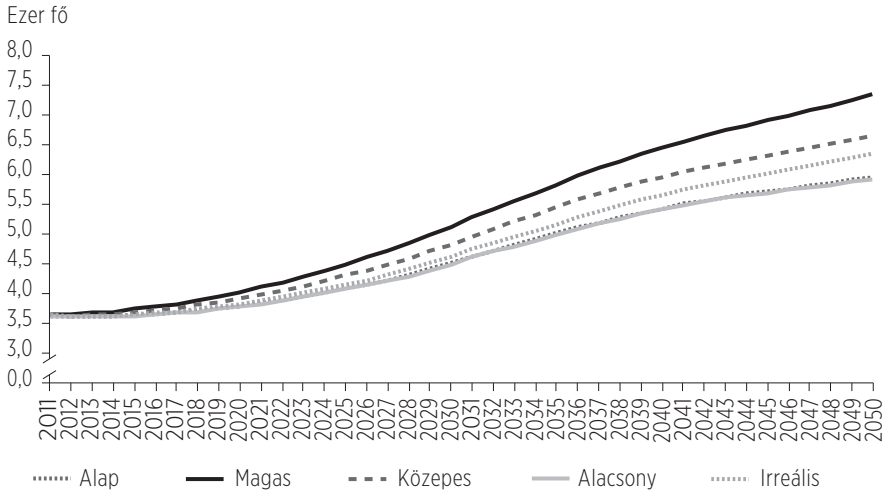
Forrás: 2011. évi népszámlálás, saját számítás.

az alapforgatókönyv szerint. A születéskor várható élettartam növekedésével az idős korosztály aránya egyre magasabb. Az életkor előrehaladtával az elhalálozás valószínűsége nő, ezért a halálozások számát elsősorban az idős korosztály létszáma határozza meg. A népességszám növekedésével az idős korosztály létszáma is nő, a halálozások számát így két tényező is az emelkedés irányába tolja. Átlagosan évente 150 fővel növekszik a halálozások száma. A következő 15 évben feltételezhetően csak lassan fog emelkedni a halálozások száma, majd egy intenzívebben növekvő 15 éves szakasz következhet. Ezután ismét mérséklődik az emelkedés, és 2050-re a javuló halandóság mellett átlagosan 2800 fővel lesz magasabb a halálozások száma, mint 2011-ben. A legalacsonyabb halálozási számot az alacsony és az alapforgatókönyvek adják (5935 fő), a legmagasabb halálozási számot a magas forgatókönyv eredményezi (7350 fő) (7. ábra).

A népességdinamika egyik legfontosabb összetevője a születés és halálozás különbsége, azaz a természetes szaporodás, illetve fogyás. A „roma kötődésű” népesség esetében a vizsgált időszak alatt természetes szaporodásról beszélhetünk, ellentétben az országos tendenciákkal. Az ország népessége 1980 óta folyamatosan csökken a születésszámot meghaladó halálozás miatt, de ez a „roma kötődésű” népesség esetében fordítva van. A születések száma meghaladja a halálozások számát amellett is, hogy a születések száma csökken, a halálozások száma nő. Az alapforgatókönyv szerint a szaporodási többlet 2011-ben még meghaladta a hétezeret, 2050-ben várhatóan már csak 3600 fő körül alakul.

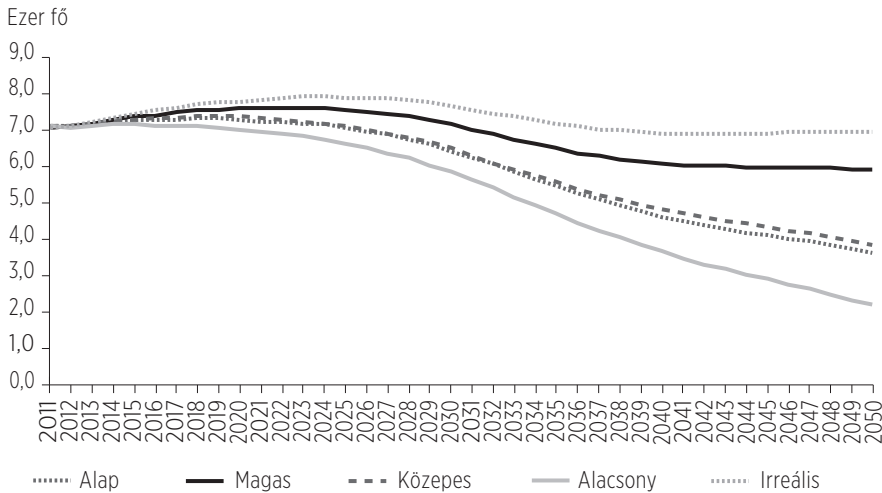
Az alacsony forgatókönyv szerint mindössze 2,2 ezer fő lesz a szaporodási többlet 2050-ben. Az irreális forgatókönyv az időszak elején és végén hasonló többletet eredményez, az összes többi forgatókönyv esetében csökken a természetes szaporodás az időszak alatt (8. ábra).

7. ábra. A halálozások számának alakulása a különböző forgatókönyvek szerint

Forrás: 2011. évi népszámlálás, saját számítás.

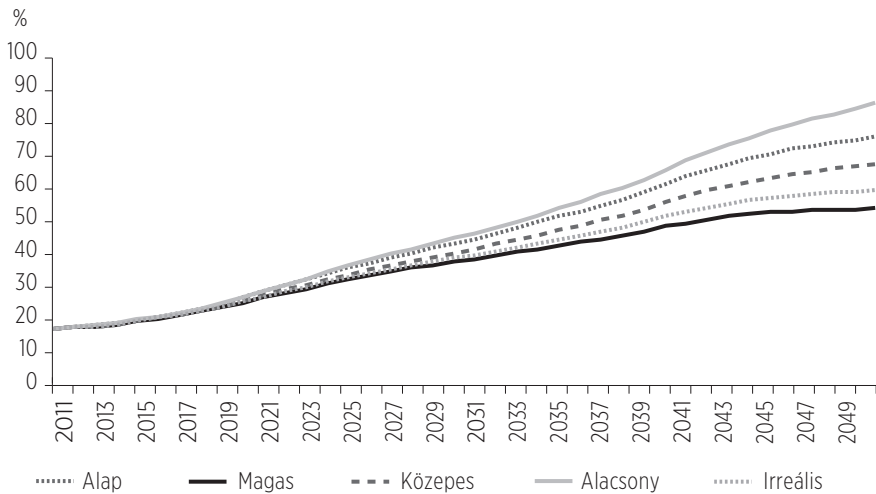
8. ábra. A természetes szaporodás alakulása a különböző forgatókönyvek szerint

Forrás: 2011. évi népszámlálás, saját számítás.

2017-ben Magyarország öregedési indexe 130% volt. A „roma kötődésű” társadalom ugyanezen mutatója 2011-ben 17,3%, míg 2017-re a becsült érték 21,4%, az országos arány hatodrésze. 2050-re mindez 54 és 86,4% között alakul a különböző forgatókönyvek teljesülésének függvényében, ami annyit jelent, hogy az alsó érték esetén is csak fele annyian lesznek 65 év felett, mint 14 év alatt (9. ábra).

9. ábra. Az öregedési index alakulása a különböző forgatókönyvek szerint

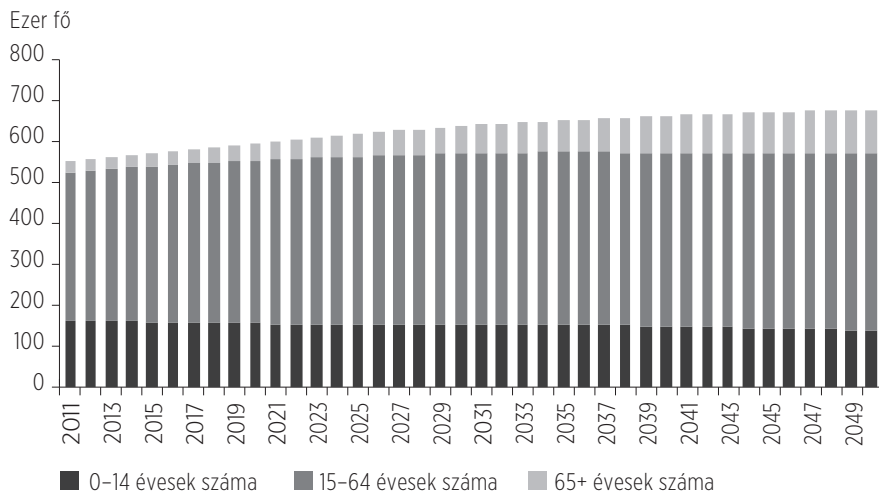
Forrás: 2011. évi népszámlálás, saját számítás.

A „ROMA KÖTÖDÉSŰ” NÉPESSÉG JÖVŐBELI SZERKEZETE NEM ÉS ÉLETKOR SZERINT

A következőkben a „roma kötődésű” népességnek az alapváltozat alakulása szerinti (10. ábra) korcsoportos és nemenkénti összetételét ismertetjük 2011 és 2050 között. A népesség főbb korcsoportjai a gyermek-, a munkaképes korúak, valamint az idősek. A gyermekkorúak a 14 év alattiakat, az idősek pedig a nyugdíjas korúaknak megfelelő 65 év felettieket jelenti. 2011-ben 163,5 ezer gyermekkorú „roma kötődésű” személy élt Magyarországon. Ez a korcsoport az idő előrehaladtával folyamatosan csökken, és a roma népesség folyamatosan öregszik. 2039-re a gyermekkorúak száma 150 ezer alá süllyed, 2050-re pedig már várhatóan a 140 ezret sem éri el. Ez a közel 25 ezer fős csökkenés az alacsonyabb termékenységnek és a gyermekvállalás halasztásának következménye (Kapitány,

Spéder, 2018). Ugyanakkor az idős korcsoport létszáma növekedésnek indul. Míg 2011-ben még a 30 ezret sem érte el, addig 2020-ban átlépi a 40 ezret az időskorú „roma kötődésűek” száma. A gyors növekedés miatt 2050-ben már százezres tömeget fognak képviselni a 65 év felettiak a roma társadalomban.

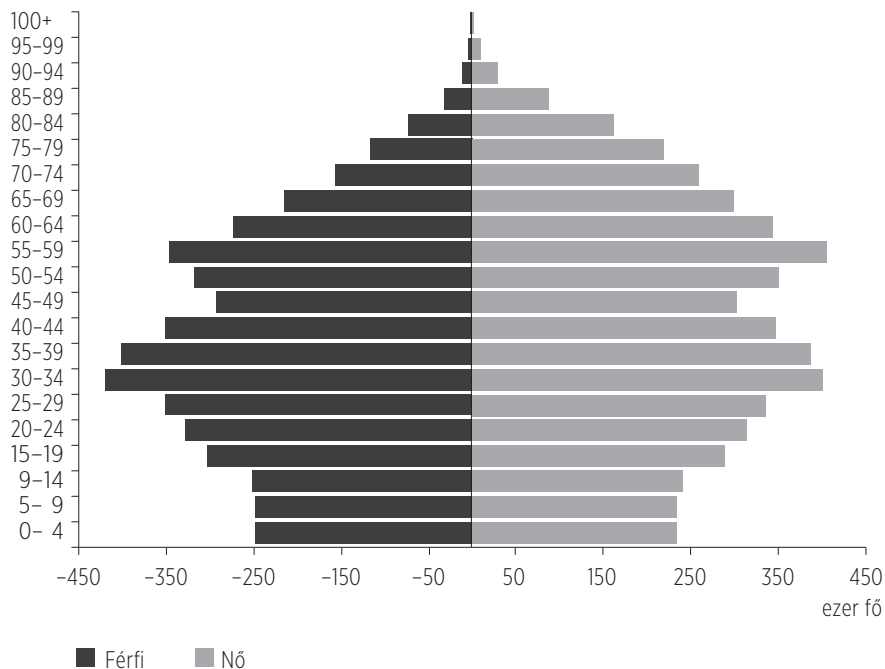
10. ábra. A „roma kötődésű” népesség összetétele főbb korcsoportok szerint az alapváltozattal becsült népesség esetében

Forrás: 2011. évi népszámlálás, saját számítás.

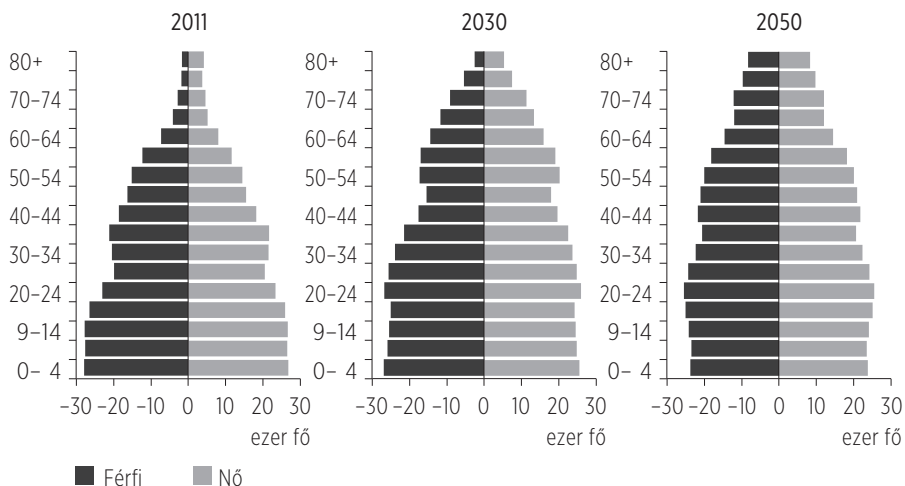
Az életkor szerinti létszámokat számos tényező befolyásolja. A legfontosabb az egymást követő születési évszámok nagysága. A múltbeli kiemelkedően magas születési hullámok, illetve mély hullámvölgyek az idő múlásával más-más életkori csoportban okoznak növekedést vagy csökkenést. Magyarország 2011. évi korfáján két nagy születési évszám kiugróan népes csoportja látható (11. ábra). Az 1950-es, ún. Ratkó-korszak szülöttei, illetve az ő gyermekeik, akik az 1970-es években jöttek világra lényegesen többen vannak, mint a korábbi vagy a későbbi évszámok tagjai (Habicsek, 2009; Földházi, 2015). A „roma kötődésű” népesség 2011-es korfája jelentősen eltér Magyarország korfájától (12a. ábra). A Ratkó-korszak gyermekei nem jelennek meg kiugró korcsoportként, valószínűleg a korai halálozás okán, valamint jól látható a demográfiai átmenet különböző stádiumát jellemző alakzat. A 12c. ábrán a „roma kötődésű” népesség korfája látható 2050-re, amely a népesség-előreszámítás alapforgatókönyve alapján készült. A korfa alsó korcsoportjában már felfedezhető a csökkenő népességszám, ami az első demográfiai átmenetből a másodikba áthajló mintázatot érzékelteti.

11. ábra. Magyarország korfája, 2011

Forrás: KSH Népszámlálás 2011 alapján NKI becslés, saját számítás.

12. ábra. A „roma kötődésű” népesség korfája (12a, 12b, 12c)

Forrás: 2011. évi népszámlálás, saját számítás.

A „roma kötődésű” népesség-előreszámítás forgatókönyveinek részletes adatait táblázatos formában a Mellékletben mutatjuk be.

ÖSSZEGZÉS

Elemzésünkkel átfogó képet kívántunk adni a „roma kötődésű” népesség demográfiai jellemzőiről és annak várható alakulásáról a következő 40 évre. Fontos tudni, hogy a „roma kötődésű” népesség jövőbeni számának meghatározása a 2011. évi becsült népességszámokon alapul, és ez nagyfokú bizonytalanságot hordoz magában. Ahogyan ezt már Hablicsek László (2007a) is kiemelte, „a roma népességről szóló adatok alapvető hiánya minden ilyen vizsgálatnak gátját képezi”, és ez a kijelentése jelenleg is érvényes. Az általunk kidolgozott forgatókönyvek folyamatosan növekvő, közben mérsékeltlen öregedő népességet vetítenek előre a következő, előreszámított időszakra. Az eredmények az adatok bizonytalanságából fakadóan elsősorban irányszámoknak tekinthetők, kijelölnek egy bizonyos intervallumot, amelyben majd valószínűleg a tényleges adatok is megtalálhatóak lesznek. A „roma kötődésű” népesség aránya a kiinduló 5,5-ről 9,0%-ra emelkedhet, amelyben a roma népesség növekedése mellett érdemi tényező a nem roma népesség csökkenése. Elemzéseinkből nyilvánvaló, hogy a romák össznépességen belüli aránya a demográfiai folyamatok mellett a társadalmi integrációjuk mértékétől is függ. Alapvető feltételezéseink szerint a két népesség demográfiai magatartása a jövőben közeledni fog. Ha a közeledés felerősödik (javul a romák iskolai végzettsége, növekszik azok aránya, akik nem szegregált körülmények között élnek), akkor vélhetően csökken a termékenység, javul a születéskor várható élettartam, de az identitásváltás is fokozódhat. Jelenlegi előrejelzéseinkben egy mérsékelt közeledéssel számoltunk. Ez egyértelműen a roma társadalom létszámának növekedését jelzi. A 2011-re becsült 554 ezer főről az alapváltozat szerint 679 ezer főre emelkedik a „roma kötődésű” népesség száma. A legalacsonyabb és a legmagasabb változat között kicsit több mint 150 ezer főnyi különbség van (654 ezer és 805 ezer, illetve az irreális változat enél is több, 826 ezer fő.) Minden korcsoportban nő a „roma kötődésűek” aránya az össznépességen belül. 2011-ben a megszületett gyermekek 11,9%-a volt, míg az alapforgatókönyv szerint 2050-re akár a 12,4%-a lehet roma kötődésű.

IRODALOM

- Bálint L. (2022). Kísérlet a roma népesség várható élettartamának meghatározására. In Szabó L. (szerk.), *Roma népesedési viszonyok Magyarországon, 1990–2011. Demográfia*, 65(2–3), 173–209.
- Bindorffer Gy. (2007). Etnikai, nemzeti és kétnemzeti identitás. Előszó. In Bindorffer Gy. (szerk.), *Változatok a kettős identitásra. (7–15)*. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbség-kutató Intézet.
- Durst J. (2022). A magyarországi romák transznacionális migrációja, periodikus mobilitása: egy etnográfiai kutatás tanulságai Észak-Magyarországról. In Szabó L. (szerk.), *Roma népesedési viszonyok Magyarországon, 1990–2011. Demográfia*, 65(2–3), 211–233.
- Földházi E. (2015). A népesség szerkezete és jövője. In Monostori J., Őri P. és Spéder Zs. (szerk.), *Demográfiai portré 2015. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH NKI, Budapest: 213–226.
- Hablicsek L. (2000). Kísérlet a roma népesség előreszámítására 2050-ig. In Horváth Á., Landau E., Szalai J. (szerk.), *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok. (243–276.)* Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum Kiadó.
- Hablicsek L. (2007a). Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia*, 50(1), 7–54.
- Hablicsek L. (2009). A népesség szerkezet és jövője. In Monostori J., S. Molnár E. és Spéder Zs. (szerk.), *Demográfiai portré 2009. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH NKI, Budapest: 133–144.
- Hablicsek L., Hablicsekné Richter M. és Lángi T. (2018). A magyarországi romák népességszámának prognózisa regionális szinten 2061-ig. *Competitio 2019. XVIII. évfolyam, 1–2. szám*, 39–74. o., doi: 10.21845/comp/2019/1-2/2
- Infostat (2002). *Projection of Roma population in Slovakia until 2025*. Akty Bratislava: Demographic Research Centre.
- Janky B. (2005). A cigány nők társadalmi helyzete és termékenysége. In Nagy I., Pongrácz T., Tóth I. Gy. (szerk.), *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. (121–135.)*. Budapest: Társaságok és Társadalmi Kutató Intézet.
- Janky B. (2007). A korai gyermekvállalás meghatározó tényezői a cigány nők körében. *Demográfia*, 44(1–2), 44–73.
- Kapitány B., Bálint L., Murinkó L., Őri P., Pakot L. és Várnainé Anek Á. (2014). *Becslések a „roma kötődésű” népesség számáról és területi elhelyezkedéséről a 2011. évi népszámlálás adatai alapján II: „roma kötődésű” népesség becslése, adatsorok*. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet elemzései az Emberi Erőforrások Minisztériuma részére. Budapest: KSH NKI.
- Kemény I. (1997). A magyarországi roma (cigány) népességről (két felmérés tükrében). *Magyar Tudomány*, 42(104), (6): 644–655.
- Kertesi G. és Kézdi G. (1998). *A cigány népesség Magyarországon*. Dokumentáció és adatár. Budapest: Socio-Typo.
- Kiss T. és Csata I. (2007). A magyar népesség előreszámításának lehetőségei Erdélyben. *Demográfia*, 50(4), 360–391.
- Kiss T. (2016). Asszimiláció és határmegerősítés. Vegyes házasságok és a vegyes családokon belüli etnikai szocializáció Erdélyben. *Média és identitás*, 47(2).

- Mészáros Á., Czibulka Z., Fóti J., Nagy O. és Szűcs Z. (1994). *A cigányság helyzete, életkörülményei*. Budapest.
- Obádovics Cs. (2018). A népesség szerkezete és jövője. In Monostori J., Őri P. és Spéder Zs.(szerk.), *Demográfiai portré*, 271–294.
- Papp Z. A. (2010). A romániai roma-magyar kötődésű népesség az 1992. és 2002. évi népszámlálási adatok tükrében. *Regio*, 21(1), 9–140.
- Papp Z. A. (2011). Idősoros roma tanulói arányok és kihatásuk a kompetenciaeredményekre. *Pro Minoritate*, 75–104.
- Ravasz Á., Kovács L. és Markovics F. (2020). *Roma közösség Atlasz 2019 /Atlas Rómskych komunit 2019*. Veda. 2020.
- Spéder Zs. (2022). A hazai „roma kötődésű” népesség termékenységi magatartásának egyes jellemzői. Előtanulmány egy népesség-előreszámításhoz. In Szabó L. (szerk.). *Roma népesedési viszonyok Magyarországon, 1990-2011. Demográfia*, 65(2–3), 155–172.
- Spéder Zs., Bálint L. és Pakot L. (2018). *A roma népesség halandósági viszonyai és várható élettartama*. (A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet elemzése az Emberi Erőforrások Minisztériuma részére). Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Šprocha, B. (2014): Reproduction of the Romani population in Slovakia and prognoses for Romani population developments to 2030. *Reprodukcia rómskeho obyvateľstva na Slovensku a prognóza jeho populačného vývoja*. Bratislava 2014. Prognostický ústav Slovenskej akadémie vied
- Szabó L. és Spéder Zs. (2022). A roma népesség termékenységének összehasonlító vizsgálata négy kelet-közép-európai országban. In Szabó L. (szerk.). *Roma népesedési viszonyok Magyarországon, 1990-2011. Demográfia*, 65(2–3), 117–154.
- Szabó, L. (2022). A roma és nem roma vegyes párok kapcsolatok, továbbá etnikai reprodukció a roma nemzetiségű nők körében Magyarországon 1990-ben és 2011-ben. In Szabó L. (szerk.). *Roma népesedési viszonyok Magyarországon, 1990-2011. Demográfia*, 65(2–3), 235–278.

MELLÉKLET

M1. táblázat. A roma népesség előreszámításának alapváltozata

	2011	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
Népesség	553 882	573 362	596 856	619 695	638 945	653 990	664 344	672 817	678 941
Férfi	275 202	284 209	294 675	304 548	312 326	318 028	321 633	324 876	327 391
Nő	278 680	289 153	302 181	315 147	326 619	335 962	342 711	347 941	351 550
Születések száma	10 743	10 921	11 096	11 160	10 950	10 484	10 070	9 826	9 594
Halálozások száma	3 626	3 628	3 777	4 081	4 506	5 004	5 436	5 719	5 955
0–14 évesek száma	163 506	159 337	155 242	152 197	153 411	152 445	148 481	143 512	139 115
15–64 évesek száma	362 183	382 375	400 073	412 965	419 020	423 001	424 449	427 306	433 436
65 évesek és annál idősebbek	28 248	31 650	41 481	54 533	66 578	78 610	91 414	101 932	106 390
Szüloképeskorú nők száma	146 697	152 644	157 497	159 811	158 867	160 959	162 102	161 271	159 147
Születési ráta	19,4	19,0	18,6	18,0	17,1	16,0	15,2	14,6	14,1
Halálozási ráta	6,5	6,3	6,3	6,6	7,1	7,7	8,2	8,5	8,8
Teljes eltartottsági ráta	52,9	49,9	49,2	50,1	52,5	54,6	56,5	57,4	56,6
Mediánéletkor	27	28	29	30	31	33	34	35	36
Fiatalok (0–14 évesek) aránya	29,5	27,8	26,0	24,6	24,0	23,3	22,4	21,3	20,5
Fiatalok függőségi rátája	45,1	41,7	38,8	36,9	36,6	36,0	35,0	33,6	32,1
Idősek függőségi rátája	7,8	8,3	10,4	13,2	15,9	18,6	21,5	23,9	24,5
Öregedési index	17,3	19,9	26,7	35,8	43,4	51,6	61,6	71,0	76,5
Korcsoportos megoszlás, %									
0–4 éves	9,9	9,0	8,7	8,5	8,2	7,8	7,3	7,0	6,8
5–14 éves	19,6	18,8	17,3	16,1	15,8	15,5	15,0	14,3	13,7
15–24 éves	17,9	18,3	17,9	17,2	16,0	15,0	15,0	14,9	14,6
15–49 éves	52,9	52,9	52,2	51,0	49,3	49,0	48,7	48,1	47,1
15–64 éves	65,4	66,7	67,0	66,6	65,6	64,7	63,9	63,5	63,8
65 évesek és annál idősebbek	5,1	5,5	7,0	8,8	10,4	12,0	13,8	15,2	15,7
15–49 éves nők	52,6	52,8	52,1	50,7	48,6	47,9	47,3	46,4	45,3
Hipotézisek									
Teljes termékenységi arányszám	2,37	2,34	2,3	2,26	2,21	2,17	2,13	2,09	2,05
Születéskor várható élettartam, férfi	66,7	67,8	69,1	70,4	71,6	72,9	74,2	75,5	76,7
Születéskor várható élettartam, nő	75,0	75,7	76,5	77,4	78,4	79,5	80,4	81,2	82,1
Születéskor várható élettartam, együtt	70,9	71,7	72,8	74,0	75,1	76,3	77,4	78,5	79,5
Migrációs egyenleg, fő	-1750	-1750	-2000	-2000	-2250	-2250	-2250	-2000	-2000
Identitásváltás-vesztés, fő	-582	-608	-639	-634	-646	-615	-623	-604	-611

M2. táblázat. A roma népesség előreszámításának magas változata

	2011	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
Népesség	553 882	579 298	613 225	648 347	682 963	715 330	745 787	775 902	805 675
Férfi	275 202	287 544	303 860	320 552	336 873	352 184	366 882	381 847	396 997
Nő	278 680	291 754	309 365	327 795	346 091	363 146	378 904	394 056	408 678
Születések száma	10 718	11 114	11 627	12 072	12 303	12 358	12 568	12 910	13 268
Halálozások száma	3 628	3 732	4 024	4 496	5 125	5 835	6 452	6 913	7 350
0–14 évesek száma	163 506	162 030	163 057	165 653	172 107	177 044	180 108	183 113	187 400
15–64 évesek száma	362 183	385 639	409 082	428 946	445 907	462 532	478 273	495 724	517 002
65 évesek és annál idősebbek	28 248	31 572	41 147	53 683	64 881	75 825	87 406	96 988	101 273
Szülőképeskorú nők száma	146 697	153 842	160 808	165 733	168 996	175 763	181 912	186 152	189 790
Születési ráta	19,4	19,2	19,0	18,6	18,0	17,3	16,9	16,6	16,5
Halálozási ráta	6,5	6,4	6,6	6,9	7,5	8,2	8,7	8,9	9,1
Teljes eltartottsági ráta	45,3	45,1	45,1	45,8	46,7	47,7	49,3	50,1	49,6
Mediánéletkor	27	28	29	30	31	32	33	33	34
Fiatalok (0–14 évesek) aránya	29,5	28,0	26,6	25,6	25,2	24,8	24,2	23,6	23,3
Fiatalok függőségi rátája	37,5	37,0	35,0	33,3	32,2	31,3	31,0	30,6	30,0
Idősek függőségi rátája	7,8	8,2	10,1	12,5	14,6	16,4	18,3	19,6	19,6
Öregedési index	17,3	19,5	25,2	32,4	37,7	42,8	48,5	53,0	54,0
Korcsoportos megoszlás, %									
0–4 éves	9,9	9,2	9,0	8,9	8,7	8,4	8,2	8,1	8,0
5–14 éves	19,6	18,8	17,6	16,6	16,5	16,3	16,0	15,6	15,3
15–24 éves	17,9	18,2	17,5	16,7	15,7	15,0	15,0	15,0	14,7
15–49 éves	52,9	52,9	52,1	50,9	49,5	49,4	49,3	48,6	47,8
15–64 éves	65,4	66,6	66,7	66,2	65,3	64,7	64,1	63,9	64,2
65 évesek és annál idősebbek	5,1	5,5	6,7	8,3	9,5	10,6	11,7	12,5	12,6
15–49 éves nők	52,6	52,7	52,0	50,6	48,8	48,4	48,0	47,2	46,4
Hipotézisek									
Teljes termékenységi arányszám	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37
Születéskor várható élettartam, férfi	66,7	67,3	68,1	68,9	69,7	70,5	71,2	72,0	72,8
Születéskor várható élettartam, nő	75,0	75,3	75,7	76,1	76,5	76,9	77,3	77,7	78,2
Születéskor várható élettartam, együtt	70,9	71,3	71,9	72,5	73,2	73,7	74,3	74,9	75,5
Migrációs egyenleg, fő	-900	-900	-750	-600	-450	-300	-150	0	0
Identitásváltás-vesztés, fő	0	0	0	0	0	0	0	0	0

M3. táblázat. A roma népesség előreszámításának közepes változata

	2011	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
Népesség	553 882	578 640	610 292	640 774	668 455	691 412	710 185	726 561	740 632
Férfi	275 202	287 207	302 305	316 475	328 992	339 120	347 387	354 835	361 477
Nő	278 680	291 432	307 986	324 300	339 463	352 292	362 798	371 726	379 154
Születések száma	10 757	11 008	11 291	11 422	11 339	11 025	10 804	10 665	10 516
Halálozások száma	3 629	3 684	3 909	4 300	4 832	5 445	5 966	6 323	6 667
0-14 évesek száma	163 506	161 325	160 446	160 065	162 769	163 104	161 141	158 318	155 977
15-64 évesek száma	362 183	385 721	408 529	426 499	439 843	450 731	458 922	467 542	478 893
65 évesek és annál idősebbek	28 248	31 594	41 317	54 209	65 910	77 576	90 122	100 701	105 762
Szülőképeskorú nők száma	146 697	153 847	160 584	164 744	166 473	170 967	174 107	174 934	174 676
Születési ráta	19,4	19,0	18,5	17,8	17,0	15,9	15,2	14,7	14,2
Halálozási ráta	6,6	6,4	6,4	6,7	7,2	7,9	8,4	8,7	9,0
Teljes eltartottsági ráta	52,9	50,0	49,4	50,2	52,0	53,4	54,8	55,4	54,7
Mediánéletkor	27	28	29	30	31	33	34	35	36
Fiatalok (0-14 évesek) aránya	29,5	27,9	26,3	25,0	24,4	23,6	22,7	21,8	21,1
Fiatalok függőségi rátája	45,1	41,8	39,3	37,5	37,0	36,2	35,1	33,9	32,6
Idősek függőségi rátája	7,8	8,2	10,1	12,7	15,0	17,2	19,6	21,5	22,1
Öregedési index	17,3	19,6	25,8	33,9	40,5	47,6	55,9	63,6	67,8
Korcsoportos megoszlás, %									
0-4 éves	9,9	9,1	8,8	8,6	8,3	7,8	7,5	7,2	7,0
5-14 éves	19,6	18,8	17,5	16,4	16,1	15,8	15,2	14,6	14,1
15-24 éves	17,9	18,2	17,5	16,8	15,8	15,1	15,0	14,9	14,5
15-49 éves	52,9	52,9	52,3	51,1	49,7	49,6	49,3	48,6	47,7
15-64 éves	65,4	66,7	66,9	66,6	65,8	65,2	64,6	64,4	64,7
65 évesek és annál idősebbek	5,1	5,5	6,8	8,5	9,9	11,2	12,7	13,9	14,3
15-49 éves nők	52,6	52,8	52,1	50,8	49,0	48,5	48,0	47,1	46,1
Hipotézisek									
Teljes termékenységi arányszám	2,37	2,34	2,3	2,26	2,21	2,17	2,13	2,09	2,05
Születéskor várható élettartam, férfi	66,7	67,5	68,6	69,7	70,7	71,7	72,7	73,7	74,9
Születéskor várható élettartam, nő	75,0	75,5	76,1	76,7	77,4	78,1	78,9	79,6	80,3
Születéskor várható élettartam, együtt	70,9	71,5	72,4	73,3	74,1	75,0	75,8	76,8	77,6
Migrációs egyenleg, fő	-900	-900	-900	-1000	-1100	-1200	-1200	-1100	-1100
Identitásváltás-vesztés, fő	-140	-146	-154	-152	-155	-147	-149	-144	-146

M4. táblázat. A roma népesség előreszámításának alacsony változata

	2011	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
Népesség	553 882	573 074	595 529	616 655	633 380	645 173	651 324	654 586	654 394
Férfi	275 202	284 063	293 998	302 995	309 479	313 515	314 961	315 527	314 793
Nő	278 680	289 012	301 531	313 659	323 901	331 658	336 363	339 060	339 601
Születések száma	10 743	10 801	10 818	10 716	10 340	9 701	9 078	8 595	8 124
Halálozások száma	3 626	3 624	3 769	4 070	4 492	4 989	5 419	5 700	5 935
0–14 évesek száma	163 506	159 028	154 004	149 169	148 084	144 841	138 406	130 721	123 222
15–64 évesek száma	362 183	382 412	400 076	412 974	418 728	421 750	421 472	421 881	424 767
65 évesek és annál idősebbek	28 248	31 634	41 449	54 512	66 568	78 582	91 446	101 919	106 404
Szülőképeskorú nők száma	146 697	152 627	157 490	159 809	158 711	160 357	160 647	158 612	154 926
Születési ráta	19,4	18,8	18,2	17,4	16,3	15	13,9	13,1	12,4
Halálozási ráta	6,5	6,3	6,3	6,6	7,1	7,7	8,3	8,7	9,1
Teljes eltartottsági ráta	52,9	49,9	48,9	49,3	51,3	53,0	54,5	55,1	54,1
Mediánéletkor	27	28	29	30	32	33	35	36	38
Fiatalok (0–14 évesek) aránya	29,5	27,8	25,9	24,2	23,4	22,5	21,3	20,0	18,8
Fiatalok függőségi rátája	45,1	41,6	38,5	36,1	35,4	34,3	32,8	31,0	29,0
Idősek függőségi rátája	7,8	8,3	10,4	13,2	15,9	18,6	21,7	24,2	25,1
Öregedési index	17,3	19,9	26,9	36,5	45,0	54,3	66,1	78,0	86,4
Korcsoportos megoszlás, %									
0–4 éves	9,90	8,90	8,55	8,26	7,87	7,36	6,81	6,41	6,08
5–14 éves	19,62	18,85	17,31	15,93	15,51	15,09	14,44	13,56	12,75
15–24 éves	17,88	18,29	17,92	17,31	16,07	15,04	14,91	14,72	14,23
15–49 éves	52,92	52,9	52,29	51,2	49,67	49,44	49,26	48,57	47,55
15–64 éves	65,39	66,73	67,18	66,97	66,11	65,37	64,71	64,45	64,91
65 évesek és annál idősebbek	5,10	5,52	6,96	8,84	10,51	12,18	14,04	15,57	16,26
15–49 éves nők	52,64	52,81	52,23	50,95	49,00	48,35	47,76	46,78	45,62
Hipotézisek									
Teljes termékenységi arányszám	2,37	2,31	2,24	2,17	2,09	2,02	1,95	1,87	1,8
Születéskor várható élettartam, férfi	66,7	67,8	69,1	70,4	71,6	72,9	74,2	75,5	76,7
Születéskor várható élettartam, nő	75	75,7	76,5	77,4	78,4	79,5	80,4	81,2	82,1
Születéskor várható élettartam, együtt	70,9	71,7	72,8	74	75,1	76,3	77,4	78,5	79,5
Migrációs egyenleg, fő	-1750	-1750	-2000	-2000	-2250	-2250	-2250	-2000	-2000
Identitásváltás-vesztés, fő	-582	-608	-639	-609	-620	-569	-574	-520	-518

M5. táblázat. A roma népesség előreszámításának irreális változata

	2011	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
Népesség	553 882	579 520	614 242	650 816	687 676	723 140	757 455	792 004	826 802
Férfi	275 202	287 659	304 402	321 878	339 383	356 270	372 883	390 115	407 872
Nő	278 680	291 861	309 840	328 938	348 294	366 870	384 572	401 889	418 930
Születések száma	10 718	11 114	11 629	12 076	12 312	12 376	12 599	12 961	13 340
Halálozások száma	3 628	3 644	3 819	4 152	4 617	5 167	5 664	6 030	6 370
0–14 évesek száma	163 506	162 150	163 266	166 218	173 019	178 254	181 638	185 091	189 751
15–64 évesek száma	362 183	385 729	409 454	429 864	447 540	465 124	481 969	500 626	523 366
65 évesek és annál idősebbek	28 248	31 642	41 523	54 734	67 117	79 835	93 849	106 287	113 685
Szülőképeskorú nők száma	146 697	153 869	160 869	165 851	169 201	176 098	182 479	186 959	190 865
Születési ráta	19,4	19,2	18,9	18,6	17,9	17,1	16,6	16,4	16,1
Halálozási ráta	6,5	6,3	6,2	6,4	6,7	7,1	7,5	7,6	7,7
Teljes eltartottsági ráta	52,9	50,2	50,0	51,4	53,7	55,5	57,2	58,2	58,0
Mediánéletkor	27	28	29	30	31	32	33	34	34
Fiatalok (0–14 évesek) aránya	29,5	28,0	26,6	25,5	25,2	24,7	24,0	23,4	23,0
Fiatalok függőségi rátája	45,1	42,0	39,9	38,7	38,7	38,3	37,7	37,0	36,3
Idősek függőségi rátája	7,8	8,2	10,1	12,7	15,0	17,2	19,5	21,2	21,7
Öregedési index	17,3	19,5	25,4	32,9	38,8	44,8	51,7	57,4	59,9
Korcsoportos megoszlás, %									
0–4 éves	9,9	9,17	9,03	8,93	8,7	8,38	8,12	7,98	7,89
5–14 éves	19,62	18,81	17,55	16,61	16,46	16,27	15,86	15,39	15,06
15–24 éves	17,88	18,15	17,44	16,63	15,58	14,88	14,89	14,81	14,5
15–49 éves	52,92	52,84	52,04	50,74	49,28	49,03	48,75	47,96	47,02
15–64 éves	65,39	66,56	66,66	66,05	65,08	64,32	63,63	63,21	63,3
65 évesek és annál idősebbek	5,1	5,46	6,76	8,41	9,76	11,04	12,39	13,42	13,75
15–49 éves nők	52,64	52,72	51,92	50,42	48,58	48,00	47,45	46,52	45,56
Hipotézisek									
Teljes termékenységi arányszám	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37	2,37
Születéskor várható élettartam, férfi	66,7	67,8	69,1	70,4	71,6	72,9	74,2	75,5	76,7
Születéskor várható élettartam, nő	75	75,7	76,5	77,4	78,4	79,5	80,4	81,2	82,1
Születéskor várható élettartam, együtt	70,9	71,7	72,8	74,0	75,1	76,2	77,4	78,4	79,4
Migrációs egyenleg, fő	-900	-900	-750	-600	-450	-300	-150	0	0
Identitásváltás-vesztés, fő	0	0	0	0	0	0	0	0	0

ROMA POPULATION FORECAST IN HUNGARY UNTIL 2050

ABSTRACT

The purpose of this study is to forecast the number of Roma population from Hungary until 2050, based on the estimated number of population with Roma affiliation in 2011, from the 2011 census. Some groups of the Roma ethnic minority not only differ from the majority society in traditions, culture, behavior and lifestyle, but also their main demographic parameters differ significantly from the indicators of the majority society (e.g. fertility, mortality). The country's population has been decreasing since 1980, deaths exceed the number of births, but in the case of the Roma, we can still speak of natural reproduction. This results in the increasing proportion of Roma in the Hungarian population. Therefore, it is extremely important to know what to expect in the future for this ethnic group.

The scenarios we have developed project a population that is constantly growing, while also moderately aging. The number of population with Roma affiliation was estimated to be 554,000 in 2011. This number will be 679,000 in 2050 according to the basic version of the Roma population forecast. Following this forecast version the proportion of population with Roma affiliation will be 9% in Hungary in 2050. The number of population with Roma affiliation will be 654,000 in 2050 according to the lowest scenario of the population forecast and it will be 826,000 in 2050, according to the highest scenario of population forecast. The proportion of population with Roma affiliation will increase in all age groups. In 2011, 11.9% of children born were children with Roma affiliation; by 2050, this proportion may increase to 12.4% according to the base scenario.

Key words: Roma population projection, Roma minority, population with Roma affiliation

SZERZŐINKNEK

(1) GYORS VAGY HAGYOMÁNYOS BÍRÁLATI ELJÁRÁS?

A Demográfia folyóiratban 2019 óta két bírálati eljárásrend működik. A lenti táblázat ezek különbségeit mutatja be, hogy a szerzőt segítse a számára ideális bírálati rend kiválasztásában.

Hagyományos bírálati rend	Gyors bírálati rend
<ul style="list-style-type: none"> ▼ a cikkek átfutási ideje a megjelentetésig átlagosan 6 hónap	<ul style="list-style-type: none"> ▲ ha a szerző együttműködik és gyorsan reagál a cikk a leadást követően két hónapon belül (online formában) publikálásra kerül
<ul style="list-style-type: none"> ▲ a szerzői jogok a szerzőnél maradnak (kötetben, más nyelven publikálásnál, átdolgozáshoz, stb. nem kell engedélyt kérni)	<ul style="list-style-type: none"> ▼ a szerző felhasználói szerződésben lemond a szerzői jogokról, de tiszteletdíjat kap (100 ezer forint / cikk)
<ul style="list-style-type: none"> ▲ a formai kritériumoknak (pl. hivatkozási formátum) megfelelőre ráér átalakítani a kéziratot ez elfogadó döntést követően	<ul style="list-style-type: none"> ▼ csak a formai előírásoknak mindenben szigorúan megfelelő kézirat esetén választható
<ul style="list-style-type: none"> ▲ hagyományos, lassú, de részletes és támogató lektorálási folyamat, esetleges átdolgozási igény esetén, részletes támogató jellegű szaklektori megjegyzésekkel	<ul style="list-style-type: none"> ▼ a lektorálási kör során csak elfogadás, minor revízió (kis átdolgozás), vagy elutasító döntés hozható, tehát az elutasítás esélye jóval nagyobb
<ul style="list-style-type: none"> ▲ angol / német nyelvű kézirat is leadható, ekkor a bírálati folyamatot az adott nyelven folytatjuk le, és az esetleges pozitív döntést követően a kéziratot magyarra fordítatjuk	<ul style="list-style-type: none"> ▼ idegen nyelvi nyelvhelyességi ellenőrzés (pl. az absztrakt esetén) a szerző felelőssége
<ul style="list-style-type: none"> ▲ a szerzőt 5 (társszerzők esetén társszerzőnként 3-3) nyomtatott tiszteletpéldány illeti meg	<ul style="list-style-type: none"> ▼ a szerző nem kap ingyenes print (nyomtatott) tiszteletpéldányokat. (De természetesen vehet.)

(2) FORMAI ELLENŐRZŐ LISTA

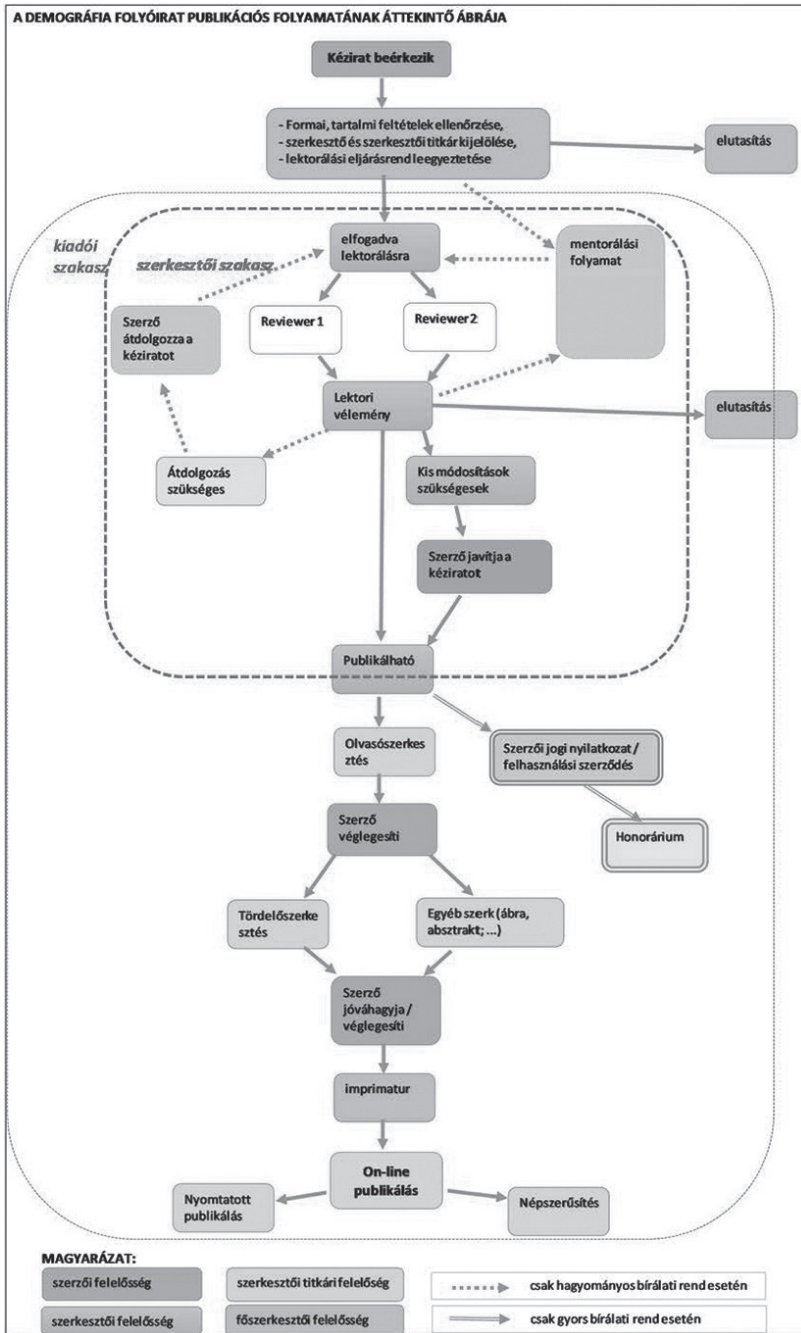
Ahhoz, hogy a kéziratot a gyors bírálati eljárás keretében be tudjuk fogadni a következő formai elvárásoknak egyértelműen meg kell felelnie:

- ✓ .docx formátumban benyújtott magyar nyelvű kézirat,
- ✓ Terjedelem: minimum 30 ezer, maximum 80 ezer karakter hosszú (szóközökkel, absztrakttal, irodalomjegyzékkel, stb. együtt)
- ✓ Kézirathoz mellékelte angol nyelvű absztrakt, amelynek terjedelme minimum 700, maximum 1500 karakter (szóközökkel)
- ✓ ábrák, táblák külön excell filében is mellékelve, munkalaponként egy ábra/tábla, a szükséges háttér-adatokkal
- ✓ Az Demográfia folyóirat (APA hivatkozási stílusra alapozó) hivatkozási stílusának pontos használata (leírása letölthető a folyóirat honlapjáról), vagy szoftveres hivatkozáskezelő (EndNote, Zotero stb.) használata esetén APA (hatodik kiadás) hivatkozási stílus pontos használata.

(3) FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR

A Demográfiai folyóiratnál minden kéziratot anonimizálunk, és két független szaklektorral bíráltatunk el. Azonban amellet folyóiratnál minden befogadott kéziratnak van egy felelős szerkesztője és a egy szerkesztőségi titkára. Ők – a bírálókkal szemben nem 'névtelenek' s szerző számára. A feladatuk a kézirat végigkísérése a publikációs folyamaton. (ld. az ábrát a következő oldalon.) A szerző velük egyeztethet, hozzájuk bármikor fordulhat gondjaival, ötleteivel.

(4) A PUBLIKÁCIÓS FOLYAMAT ÁTTEKINTŐ ÁBRÁJA

(5) NEM KÖTELEZŐ FORMAI ELVÁRÁS, DE AZ OLVASÓ-SZERKESZTŐ MUNKÁJÁT MEGKÖNNYÍTI, HA SZERZŐKÉNT ÜGYEL A KÖVETKEZŐKRE:

- ✓ A tanulmány címe ne legyen túl hosszú, a főcím és alcím között legyen kettőspont
- ✓ A támogatók, a köszönetnyilvánítás, a tanulmány korábbi megjelenése stb. a tanulmány címének végére tett számozott lábjegyzetbe kerül (ez lesz az 1-es lábjegyzet)
- ✓ Szakaszokra tagolásakor legfeljebb 3 szintet használjunk, a szakaszokat nem számozzuk
- ✓ A szövegben használt rövidítések, mozaikszavakat az első előfordulásakor zárójelben fel kell oldani.
- ✓ A folyó szövegben a minimálisra csökkentjük a kurzivált kiemeléseket (pl. szakkifejezések első használata). Boldot kiemelési céllal nem használunk.
- ✓ Internetes linkek és email címek ne legyenek aláhúzva és kék betűvel (de maga a hivatkozás maradhat).
- ✓ Szövegben a táblázat, ábra stb. számára történő utalás dőlt betűs: (1. táblázat), az irodalmi hivatkozás nem.
- ✓ A mondat végére tett zárójeles hivatkozás megelőzi a mondatvégi pontot.
- ✓ A táblázatok, ábrák, térképek stb. alatt mindig szerepel a Forrás(ok) megjelölése, és kerülhet oda Megjegyzés(ek) is. Más információ csak kivételes esetben szerepel az ábrák, táblázatok alatt.
- ✓ A táblázatok, ábrák, térképek stb. forrásmegjelölése is bibliográfiai hivatkozásnak számít, tehát nem kell minden adatot kiírni, csak hivatkozni rá, és az irodalmak vagy a források között feloldani.
- ✓ A táblázatok férjenek ki egy, legfeljebb két nyomtatott oldalra, és lehetőleg kerüljük a fektetett táblákat.
- ✓ Több oldalas táblázat esetén nem kell minden oldal aljára kitenni a forrásmegjelölést és a megjegyzéseket, elég csak a táblázat végére.
- ✓ A százalékos értékek esetén nem írjuk ki, hogy „százalék”, vagyis „5,6 százalék” helyett „5,6%” szerepel, és a % tapad a számhoz.
- ✓ A számokban az ezresek elválasztása szóközzel, tizedesponthelyett vessző.
- ✓ Évszámoknál mindig kiírjuk mind a 4 számjegyet: 1980–89 helyett 1980–1989, 2000–4 helyett 2000–2004, 60-as évek helyett 1960-as évek.
- ✓ Számok, évszámok, oldalszámok stb. közé kötőjelet rakunk (-), nem pedig elválasztójelet (-).

MEGRENDELŐLAP - DEMOGRÁFIA FOLYÓIRAT

Alulírott megrendelem a **Demográfia** című folyóirat (kiadó: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet 1024 Budapest, Buday László utca 1-3) jelen megrendelés leadását követően megjelenő évfolyamának (3 db magyar, 1 db angol kötet) számaikat ..... példányban.

Kiadó: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet
(1024 Budapest, Buday László utca 1-3.)
ISSN szám: 0011-8249

A folyóirat éves előfizetési díja **4000 Ft**. Az előfizetés megrendelhető a KSH Népeségtudományi Kutatóintézettől az alábbi megrendelőlap kitöltésével, postai vagy elektronikus úton (szkennelve) történő visszaküldésével.

Postacím: 1525 Budapest Pf. 51.
E-mail cím: nki@demografia.hu

A megrendelő adatai:

Név: .....

Szállítási/levelezési cím: .....

Számlázási név (ha eltér): .....

Számlázási cím (ha eltér): .....

Adószám (nem magánszemély megrendelők esetén): .....

Telefonszám: .....

E-mail cím: .....

Egyéb megjegyzés, kérés: .....

A megrendelőlap alapján kiállított számlát intézetünk postai úton juttatja el a megrendelőhöz.

A megrendelés összegét a számlán feltüntetett bankszámlaszámra kérjük majd átutalni, a megjegyzés rovatban feltüntetve: „Demográfia éves előfizetés”

Dátum:.....

Aláírás:.....

(Figyelem ! A nyomtatott változat előfizetői korábbi számaikat kedvezményesen rendelhetik meg. További terjesztési ügyekkel kapcsolatos kérdéseivel, gondjaival, ötleteivel nyugodtan keresse Törő Ágnes szerkesztőségi titkárt (toro@demografia.hu.)

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévente
Szerkesztőség: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet,
1024 Budapest, Buday László u. 1-3.
Telefon: (+36-1)-345-6573
E-mail: szerkesztoseg@demografia.hu

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet igazgatója.

Előfizethető a Szerkesztőségben.
Előfizetési díj: egész évre 4000,- Ft

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1-3.